

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra dějin umění

Adéla DiGrinová

Tongobriga

**Mozaiková výzdoba raně křesťanské
baziliky v kulturně-historickém
kontextu závěru doby římské**

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí práce: PhDr. Josef Bláha

OLOMOUC 2012

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou
práci vypracovala samostatně
za použití uvedené literatury a informačních zdrojů.

V Praze dne 26. června 2012

.....
Podepsána Bc. Adéla DiGrinová

Na této straně bych ráda poděkovala předně své široké rodině, která mě po celou dobu studia podporovala, kolegům z archeologického výzkumného střediska v Tongobrizi, Marco de Canavesses, dále mým vyučujícím z katedry dějin umění filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, jmenovitě vedoucímu diplomové práce, PhDr. Josefu Bláhovi, doc. PhDr. Ing. Pavolu Černému a prof. PhDr. Pavlu Štěpánkovi, Ph.D.

Dále bych ráda poděkovala kolegům badatelům z oblasti dějin umění a archeologie stěhování národů, prof. PhDr. Ing. Janu Roytovi, doc. PhDr. Eduardu Droberjarovi a prof. PhDr. Jarmile Bednaříkové, Csc., jejichž postřehy a rady byly během studia zmíněné dějinné etapy velikým přínosem a inspirací pro mou další oborovou činnost.

Dále pak Ing. arch. Přemkovi Jurákovi za jeho odborné konzultace a pomoc s technickou složkou příloh diplomové práce.

O b s a h

1. Úvod.....	7
2. Nejstarší dochované zprávy k dějinám Tongobrigy.....	10
3. Vývoj bádání.....	12
3.1. Historie, metodika a dosavadní zpracování archeologického výzkumu v Tongobrize.....	13
3.2. Podmínky a průběh terénního výzkumu.....	15
3.3. Výsledky terénního výzkumu.....	17
3.4. Průběžné zveřejňování výsledků výzkumu a dílčí studie.....	17
3.5. Pokusy o komplexní zpracování.....	21
4. Provincie Gallaeci Bracari a její územní vymezení.....	23
5. Přírodní podmínky.....	25
5.1. Reliéf.....	25
5.2. Klima.....	26
5.3. Vegetace.....	30
5.4. Fauna.....	34
6. Domácí obyvatelstvo Callaecie Bracari, historie osídlení.....	36
6.1. Kultura opevněných hradišť Castros.....	36
6.2. Historie osídlení Tongobrigy během romanizace.....	54
6.3. Vznik provincie Gallaecia Bracari.....	61
7. Organizace provincie během doby římské.....	63
7.1. Správní.....	64

7.2. Dopravní.....	66
8. Regnum Suevorum.....	70
9. Rozvoj křesťanství v Gallaecii Bracari.....	76
10. Pojem bazilika.....	78
10.1. Předchůdci křesťanské baziliky.....	79
10.2. Vývoj křesťanských bazilik.....	82
11. Bazilika v Tongobrizi.....	85
11.1. Poloha baziliky.....	88
11.2. Rozloha baziliky a struktura vlastní stavby.....	90
11.3. Užité stavební techniky.....	97
11.4. Charakteristika a užití stavby.....	98
12. Umělecká složka výzdoby baziliky v Tongobrizi.....	100
12.1. Dekorace vertikální, malířství.....	101
12.2. Dekorace horizontální, mozaiky.....	101
13. Historie mozaikářství v Gallaecii Bracari, technika mozaiky.....	107
13.1.1. Podlahová mozaika z raněkřesťanské baziliky v Tongobrizi.....	124
13.1.2. Předikonografický popis Tongobrižské mozaiky.....	130
13.1.3. Ikonografický rozbor a analýza jednotlivých motivů.....	132
13.1.4. Ikonologická interpretace mozaiky.....	146
14. Autorství architektury baziliky v Tongobrizi a její umělecké výzdoby.....	150

15. Současný stav mozaiky v Tongobrize, konzervace.....	153
16. Novodobý návrh na reanimaci komplexu baziliky v Tongobrize.....	155
17. Návrh ideální rekonstrukce stavu baziliky Tongobrize v období konce 5. či začátku 6.stol....	158
18. Závěry.....	161
19. Summary.....	169
20. Poznámkový aparát.....	171
21. Prameny.....	183
22. Bibliografie.....	183
23. Seznam vyobrazení k textu a obrazových příloh.....	196
24. Obrazové přílohy(Tab.1-53).....	204
25. Anotace.....	

1. Úvod

V úvodu své magisterské diplomové práce bych ráda vysvětlila, proč jsem si vybrala téma mozaikové výzdoby raněkřesťanské baziliky mimo území České republiky. Když jsem před třemi lety odejela na roční studijní pobyt Erasmus v Portu, v severní části Portugalska, čistě náhodou jsem hned první volný víkend navštívila muzeum antického osídlení *Conímbriga*, nedaleko od města Coimbrá. Až do té doby jsem neměla tušení, do jaké míry je možno na území Iberského poloostrova nalézt pozůstatky římského osídlení. Dokonalost a míra zachování překrásných mozaik mě uchvátily. Klasickou archeologií jsem se nikdy před tím příliš nezabývala a ani v nejmenším bych si tehdy nedokázala představit, že se o několik málo let později vyskytnu na místě podobném, ale už ne jako návštěvník, nyní jako zaměstnanec. Po celou dobu ročního studia jsem se snažila nalézt téma, které by v oblasti dějin umění naše země ležící na odlišných místech Evropy alespoň částečně spojovalo a možná se hidilo k podrobnému rozpracování jako téma pro nadcházející magisterskou diplomovou práci. I přes to, že jsem tehdy ještě vhodné téma pro sepsání diplomové práce neměla, byla jsem rozhodnutá se jednoho dne do severního Portugalska opět podívat. Po návratu, během svého postupujícího magisterského studia v Olomouci, jsem začala projevovat zvýšený zájem o studia mezioborová, zejména kulturní antropologii a archeologii. A tak, když se mi naskytla možnost odjet koncem roku 2011

na roční stáž zaměřenou na archeologii, nazaváhala jsem. Našla jsem si jako své školící středisko Tongobrigu, kde se tým archeologů pracujících na národním kulturním památníku zabýval v první řadě klasickou archeologií. Velice rychle jsem si musela doplnit vzdělání o studia klasické archeologie a pomalu se poohlížet, zdali by se na místě našlo nějaké vhodné téma ke zpracování historikem umění, abych mohla své znalosti alespoň trochu zužitkovat. Naštěstí pro mě se na území našeho výzkumu nacházely zbytky raně křesťanské baziliky, tehdy jen částečně zpracované, doposud nepublikované. Výsledky práce na mozaice z pohledu historika umění si tedy dovoluji prvně předvést veřejnosti v podobě mé magisterské diplomové práce.

Práce je koncipována tak, že se ze začátku zabývá objasněním prvopočátků osídlení, dále geopolitickou situací v průběhu pozdní doby římské a celkově jednotlivými aspekty a pozadím vzniku samotné baziliky s její mozaikovou výzdobou. Do práce jsem si dovolila několik odboček objasňujících i čtenáři neznalému historie Portugalska detaily, které se také mohly promítnout do historie osídlení. Jako součást práce uvádím i malou kapitolku o historii bazilik obecně, to samé k historii mozaikářství jako umělecké techniky. Hlavní náplní však zůstává detailní rozbor jednotlivých ornamentů užitých v mozaice a jejich následná ikonologická interpretace. Jako zdroje, na jejichž základě jsem svou diplomovou práci vypracovala, uvádím publikace seřazené podle příjmení autorů či názvu publikace,

pokud autorství není jmenovitě uvedeno. Tím mám na mysli zpracované archeologické dokumentace, ze kterých jsem vycházela. Vše je řazeno dle českého abecedního pořádku, kdy u zahraničních autorů, kteří mají příjmení dvě, řadím pořadí podle prvního písmene prvního ze dvou příjmení. Samotná úprava práce je převzata z oficiálních požadavků na úpravu článku z časopisu Umění, jejich požadavky pro úpravu jsem převzala k lednu roku 2012, a to z webových stránek redakce, viz zásady pro úpravy textu: <http://www.umeni-art.cz/cz/zasady.html>. Jsem si vědoma, že v mnoha případech neuvádím přesný zdroj poskytovaných informací a to za okolností, kdy se jejich tvrzení odvíjí od vlastní zažité zkušenosti, kterou jsem získala díky déle trvajícimu pobytu v oblasti a práci archeologa na území Tongobrigy.

2. Nejstarší dochované zprávy k dějinám Tongobrigy

Bylo to roku 1882, kdy byl ve vesnici Freixo, která je předměstím městečka Marco de Canaveses, nalezen žulový opracovaný blok kamene, na kterém bylo možno rozluštit nápis psaný římskou kapitálou [Obr.1], jenž hlásá:

[G]ENIO/[T]ONCOBR/[I]CENSIV[M]/[FL]AVIUS/V(otum).S(o
lvit).A(nimo).L(ibens).M(erito)¹

Na základě historických pramenů z textů *Parochiale*² a tohoto nápisu, ve spojitosti s později doloženými archeologickými prameny objevenými v oblasti Freixo, bylo místo identifikováno jako ztracené antické město, kterému se po archeologickém a toponomickém probádání přiřklo označení Tongobriga. V historických textech³ je možno se setkat s označením místa také pod pojmenováním Tongobria, Tangobria, Taugobria, Tangobia, Tongobia vždy ve spojitosti se zmínkami o farnostech spadajících pod církevní diecézi města Porta.

V současnosti došlo k provolání Tongobrigy a jejího archeologicky chráněného celku za národní památník archeologie ve Freixo pod ustáleným označením Tongobriga.

Mezi první známé písemné zmínky bychom mohli zahrnout místo určení od Claudia Ptolemaia z první poloviny 2. stol. Ptolemaios se zmiňuje o městě

*Tungobriga*⁴, které se za jeho časů údajně nacházelo někde na pomezí oblasti řek Douro a Minho, udává souřadnice 8°30' zeměpisné délky a 43°26' zeměpisné šířky, zároveň leželo v distriktu *Callaecia Bracari*. Dnes však víme, že jeho měření nebyla odpovídající realitě.

Další písemné zmínky bychom našli v *Divisio Wamba*⁵, knize *Liber Itacii*, v kopii manuskriptu z roku 1346 uchovávaném v Biblioteca Nacional de Madrid, fólio 7 a 11 Cf. katalog textů č. 8. zmiňuje o Tongobrige při jmenování jednotlivých farností v Portucalenské diecézi.

Není jisté do jakého data se přesně uchovalo označení Tongobriga. S určitostí ale víme, že již roku 1140 se objevuje v písemnostech označení Santa Maria do Freixo⁶. Od tohoto data se užívá pro celou oblast vesnice a okolí označení Freixo.

Dalšími pozdějšími historickými zmínkami se nebudu více zabývat a to z důvodů vypsání celé jejich historie v práci prof. Lino Tavares Diase⁷.

3. Vývoj bádání

Na úvod kapitoly o vývoji bádání bych ráda podotkla, že v případě výzkumu a archeologického zpracování celého komplexu v Tongobrize se jedná o velice dlouhodobý projekt, který neustále přináší nové informace, kdy zpracování pramenů ať již hmotných či nehmotných vyžaduje konstantní spolupráci odborníků z mnoha vědních oborů. V Tongobrize, jejíž archeologický komplex byl jako celek prohlášen v roce 1997 za národní kulturní památku, se nejedná v případě bádání pouze o výzkum v oblasti klasické archeologie, ale že výzkum probíhá se zaměřením na všechny aspekty, které se podílely na kulturně-historickém vývoji celé oblasti severního Portugalska, hlavně v regionu Norte.

3.1. Historie, metodika a dosavadní zpracování archeologického výzkumu v Tongobrizze

Již od roku 1882, kdy bylo ve vesnici Freixo nalezeno torzo kamenného kvádrů [Obr.1] potesaného latinským nápisem zmiňujícího místo Tongobriga, bylo více méně jasné, že v oblasti blízkého okolí se někde muselo nacházet místo pradávného osídlení. Roku 1980 byl prvně angažován tým archeologů vedený tehdy ještě doktorem Lino Tavares Diasem, který byl povolán k výkonu prvních průzkumných výkopových prací na místě zvaném ``capella dos Mouros``. Dle dávných místních legend se v místě, nedaleko dnešního odhaleného fóra měla nacházet maurská mešita. Možná to byl právě fakt, že do místa Tongobrigy nikdy nedošlo k průniku maurského obyvatelstva, který dal podnět k začátku archeologického výzkumu. Ihned po navštívení odborníky bylo konstatováno, že v případě domnělé maurské kaple se vlastně jedná o pozůstatky jakési římské stavby. Zdivo napovídalo, že se jednalo o stavbu větších rozměrů, jejíž základy pokračovaly do větších vzdáleností od prvního místa odhalení. Dnes již víme, že místo, které možná po staletí bylo označované jako tzv. Maurská kaple, byly vlastně pozůstatky římských městských lázní. Jejich identifikace a následné spojení historických pramenů s místem vedlo k tomu, že je dnes tomu již přes 30 let co výzkum kontinuálně probíhá. Prvními archeologickými pracovníky byli studenti -

archeologové z Universidade do Porto. Postupem času na místě vyrostla i první střední odborná škola zaměřená na archeologii, která se kontinuálně podílí v rámci své výuky na výkopových pracích a následném zpracování dokumentace. Díky tomu, že škola má i své vlastní oddělení, které se zabývá specializovanou výukou konzervátorů, je možno ihned na místě nálezy náležitě ošetřit. Jejich skladování a následnou prezentaci návštěvníkům dnes již turisticky atraktivního komplexu má za úkol nově vybudované muzeum, které se nachází také uvnitř bývalého opevnění. V minulosti, ještě než byla otevřena střední odborná škola, se nálezy posílaly k zrestaurování do institutu konzervačních technologií v Portu. Dodnes se cennější nálezy, které vyžadují odbornější dohled a úpravu, posílají k rukám restaurátorských pracovníků do Porta. Veškerá dokumentace se nachází v archivu archeologického institutu v Tongobrize.

3.2. Podmínky a průběh terénního výzkumu

Z důvodu osídlení oblasti civilním obyvatelstvem bylo od začátku nutné brát ohledy na přání majitelů pozemků. Velkým štěstím bylo a je, že se jedná o oblast zemědělsky využívanou a tak většině majitelům průběh prací nijak nevadil a vyšly archeologům vstříc. V případě, že se na jejich polnostech našel důležitý prvek, který si zasloužil velké pozornosti, bylo zemědělcům ze strany Portugalské republiky nabídnuto ať již hmotné či finanční odškodnění. Místní obyvatelé jsou však na nálezy na svých pozemcích téměř hrdí a rádi na požádání zpřístupní odhalené nálezy zvědavcům, a to i když se často nálezy nacházejí mimo okruh veřejných prohlídek.

Archeologický průzkum a následné práce probíhaly za standardních podmínek a za využití celkem běžných postupů. Po předběžných sondážích, které ohlásí pozitivní výsledky nálezů, se určí, zda se bude ihned exkavovat či zda se nechá místo na pozdější dobu. Pokud se vyhodnotí, že by bylo dobré pokračovat ve výkopových pracích, pošlou se na místo pomocní dělníci s odborným dozorem, který se také angažuje v práci. Nálezy se odborně zpracovávají a dokumentují. Dokumentace se uchovává v archivu institutu⁸. V případě, že na výkopu pracují také studenti střední školy se dokumentace jejich práce uchovává také v archivu školy. Pokud se objeví hmotné nálezy, jejich místo nalezení se také zdokumentuje, nález se popíše. Po vyhodnocení se

nálezy dostávají do skladu, kde dojde k jejich popsání, případné konzervaci či restaurování, a to ať již opět ve škole či v případě složitějších věcí v odborném institutu v Portu.

Hmotné nálezy, pokud se jedná o něco zajímavého, se snaží pracovníci zpřístupnit veřejnosti formou muzejního vystavení přímo v Tongobrize. Muzeum je momentálně stále ještě v dostavbě, i když již částečně funguje.

Co do obsazení a počtu stálých pracovníků je vedoucím celého výzkumu a institutu stále ještě prof. Lino Tavres Dias, dalším vedoucím sekce římské doby je Dr. Jorge Arújo, který je zároveň ředitelem střední archeologické školy. Vedoucím pracovníkem pro období středověku je Dr. António Lima, jehož hlavní náplní je v Tongobrize bádání je ohledně historie křesťanské baziliky. Dr. Lima je také vedoucím pracovníkem dohlížejícím na probíhající výkopové práce. Pomocných archeologických pracovníků je do počtu celkem pět. Jejich početní stav se bohužel musel pro nedostatek financí snížit. V minulosti pracovalo na výkopových pracích celkem 20 pracovníků ať již vystudovaných archeologů či pomocných pracovníků. Dále je k dispozici jeden asistent, který má na starosti archiv a sklad nálezů a techniky. Další pracovníci se podílejí na chodu muzea a prostorů spojených s návštěvníky památníku. Nejsem obeznámena s přesným fungováním oddělení střední školy. Pokud jde o obory, které se na místě vyučují jedná se o čtyřleté studium, po jehož řádném ukončení se ze studenta stává diplomovaný pracovník,

buď odborný asistent archeologie či odborný asistent konzervátor.

3.3. Výsledky terénního výzkumu

Výsledky terénního výzkumu jsou všechny evidovány v archivu přímo v institutu v Tongobrizze. Na požádání je možno do archiválií nahlédnout. Co do stěžejních výsledků mohu vyjmenovat např. odhalení a následné zpřístupnění hlavního římského *fora*, baziliky, lázní a pro návštěvníky nejatraktivnější antické rezidenční čtvrti. Dále nález základů křesťanské baziliky a nálezy osídlení ještě z předřímské doby. Podrobněji se k výsledkům budu věnovat v nadcházejících kapitolách této práce či uvedu seznam doposud vypublikovaných prací zabývajících se výsledky bádání v nadcházející kapitole.

3.4. Průběžné zveřejňování výsledků výzkumu a dílčí studie

V průběhu výzkumu nedocházelo příliš často ke zveřejňování výsledků samotného výzkumu. Kromě soustavné odborné dokumentace tak oficiálně vyšlo jen několik málo publikací, za jejichž vydáním stál většinou jediný člověk a to prof. Lino Tavares Dias. V žádném případě se nejednalo o práce pojednávající o výzkumu a jeho výsledcích komplexně.

Mezi nejdůležitější dílčí studie bych uvedla chronologicky řazené publikace, a to:

- Lino Tavares Dias, *Tongobriga*, IPPAR, Lisboa, 1997.

Tato práce pojednává o veškerých nálezech časově spadajících do období římského osídlení v Tongobrizě, zahrnuje výsledky bádání do roku 1997. Práce byla vydána u příležitosti zpřístupnění archeologického naleziště veřejnosti. Jejím hlavním přínosem je dokumentace a detailní časové roztrídění jednotlivých nálezů z doby římské do časově ohraničených etap stavebního vývoje v Tongobrizě.

- Actas da mesa redonda, Emergencia e Desenvolvimento das Cidades Romanas no Norte da Península Ibérica: Lino Tavares Dias, *A Urbanizacao noroeste peninsular: O caso de Tongobriga*, str.77-109., Escola proffisional de Arqueologia, Instituto Portugueso património arquitectónico, Porto 1999.

V tomto publikovaném příspěvku ze sborníku z konference věnované urbanizaci římských měst na severu iberského poloostrova pojednává Lino Tavares Dias o základních údajích vyplývajících ze studia archeologických pramenů, které byly předtím zvěřejněny v jeho první již jmenované publikaci o Tongobrizě.

- Carla Terésa da Costa e Silva, *Material Osteológico Exumada da Igreja Paroquial de Santa Maria do Freixo (Marco de Canavese)*, Relatório de

Intervencao Antropológica (4^a 5^a campanhas),
Coimba 2002.

Práce z oboru antropologie se věnuje studiím osteologického materiálu nalezeného během archeologického bádání v místě pohřbů nalézajících se pod podlahou nynějšího kostela Panny Marie ve Freixo.

- Lino Tavares Dias, *Tongobriga. Breves Reflexoes.*,
Porto 2003.

Publikace spíše beletristického charakteru je jakýmsi nostalgickým filozofickým pojednáním nad proměnami historie a života v místě Tongobrigy. Součástí práce je sice stručné nastínění historie Tongobrigy, ovšem proloženo básněmi a uměleckými fotografiemi více autorů. Publikave byla vydána u příležitosti zapsání Tongobrigy na seznam národního kulturního dědictví.

- Estacao Arqueologica do Freixo, *Trabalhos Arqueológicos 2001/2002, Relatório Síntese Intervencao Arqueológica no adro e Ingreja Paroquial de Santa Maria de Freixo*, Tongobriga 2003.

Práce je shrnutím všech výsledků archeologického bádání pod podlahou kostela Panny Marie ve Freixo. Součástí práce je celá dokumentace průběhu archeologických prací.

- *Intervencao de conservacao no pavimento de mosaicos da igreja de Santa Maria do Freixo*,

Marco Canaveses, *Relatório final*, Escola profissional do arqueologia, Abril 2003, Marco de Canaveses.

Práce je spíše závěrečnou zprávou z průběhu restaurátorských prací na mozaikách pod podlahou kostela Panny Marie. Součástí práce jsou výsledky veškerých analýz prováděných za účelem konzervování samotné mozaiky.

- António Manuel Lima, *Área Arqueológica de Freixo. Tongobriga. Trabalhos Arqueológicos 2001 - 2003*, Relatório Síntese, IPPAR, Porto 2003.

Práce je zprávou z archeologického výzkumu zaměřeného na průběh středověkého osídlení v Tongobrizě. Její hlavní složkou je zpráva z průběhu archeologických prací na odkrytých základech raněkřesťanské baziliky pod kostelem Panny Marie.

- António Manuel Lima, *Os mosaicos de Tongobriga, paróquia da diocese portugalense no século VI*, Estacao Arqueológica do Freixo, Abril 2012.

Doposud veřejně nepublikovaný článek Dr. Limi, zabírající se výhradně raněkřesťanskou bazilikou a mozaikovou výzdobou v jejím kulturně-historickém kontextu. Dr. Lima ve svém článku prvně publikuje všechny detaily o bazilice i mozaice, dokonce i ty, o kterých se mi během naší společné práce opomenul zmínit. Bohužel také opomenul uvést, že práce obsahuje části, na kterých jsem se vědecky podílela a na které jsem ho upozornila během našich

pracovních konzultací. Z důvodů snad již kompletně uvedených stěžejních informací považuji tento článek sám o sobě jako jeden ze stěžejních zdrojů pro vypracování mé diplomové práce.

3.5. Pokusy o komplexní zpracování

Z důvodů stále ještě pokračujícího výzkumu, kdy díky jednotlivým předběžným archeologickým sondážím víme, že na území kdysi opevněného římského města [Obr. 2] se nacházejí minimálně dva předpokládané amfiteatry, kterým se doposud nedostalo řádného odhalení a archeologického zpracování, dále z důvodu tušené koncentrace pozůstatků předřímského osídlení na severovýchodní části svahu, nebyl doposud výzkum uzavřen. Další částí, kterou je třeba náležitě prozkoumat je rozsáhlé území na západní straně od baziliky. V samotné bazilice čeká na povolení k odhalení archeologických pramenů ještě místo pod dnešním knežištěm a další části, o kterých se nebudu zmiňovat. Předpokládané ukončení prací by, pokud bude výzkum probíhat tímto tempem, mělo být v ideálním případě v rozmezí 10-15 let. Teprve poté bude snad možno vydat komplexně zpracovanou studii. Doposud bych označila za nejkomplexněji koncipovanou práci s titulem: Tongobriga, vydanou prof. Lino Tavares Diasem v roce 1997. S politováním musím říci, že od té doby nedošlo ani k doplnění ani k přepracování práce. Dalším nedostatkem, který se dá ovšem v případě této práce pochopit, je její zaměření pouze na vrcholně římskou etapu Tongobrigy.

Nálezy baziliky nejsou v práci zmíněny, jelikož v době vydání se ještě o raněkřesťanské bazilice nevědělo.

4. Provincie *Callaeci Bracari* a její územní vymezení

Jelikož je hlavním tématem mé diplomové práce bazilika nacházející se mimo území České Republiky, domnívám se, že by bylo na tomto místě dobré čtenáře blíže seznámit s jejím geopolitickým umístěním. Raněkřesťanská bazilika se nacházela na nejvýše postaveném místě [Obr.3-vyznačeno žlutě] římského města Tongobrigy, jehož základy byly archeology znovuobjevovány od 80. let 20. století, kdy archeologický výzkum v lokalitě probíhá soustavně doposud. Samotné antické město Tongobriga, jehož pozůstatky nadále studujeme, můžeme hledat pod povrchem vysoko položené vesnice Freixo, na kopci, jenž je součástí městečka Marco de Canaveses, současný počet obyvatel je internetovými zdroji uváděn něco málo přes 9 tisíc hlášených osob. Marco de Canaveses spadá pod územě-správní celek disriktu Porto. Jedná se tedy o severní část Portugalska, obecně nazývanou region Norte.

K historické kartografii města. V římských dobách existovalo dělení správních celků do provincií. Provincie byly až do 3. stol. n. l. základní jednotkou dělení státu mimo Apeninský poloostrov. Termín *provincia* původně neoznačoval území s pevně stanovenými geografickými hranicemi, ale sloužil úředníkům k určení jejich působnosti na vyčleněném území římského impéria. Po skončení funkčního období toho či onoho velitele zanikaly s jeho úřadem i samy provincie. Později jako důsledek expanze římského státu se obvody, které bylo složité pro jejich

vzdálenost od Říma ovládat na dálku, trvale konstituovaly dle geograficky vymezených správních celků. Dnešní území horského městečka Marco de Canaveses spadalo v dobách antického Říma do územní správy jižní části provincie *Gallaecia* či *Callaesia*, známé také pod označením *Hispania Gallaecia* [Obr.4]. Přesněji do jakéhosi okresu území *Conventus Bracarenensis*⁹.

Kde se tedy geograficky přesněji rozkládalo samotné území *Gallaecie*? Starověká Galície - dnešním označením, dále budeme užívat novodobý termín Galície místo historicky korektnějšího *Gallaecia*, se rozléhala na severo-západě *Hispanie*, přibližně na území dnešního severního Portugalska a španělského Léonu i Astúrie. Nejdůležitějšími městy antické Galície byla *Bracara Augusta*, dnešní Braga, která byla zároveň administrativním centrem *Conventu Bracarenensis*, a potom *Lucas Augusti*, dnešní španělské Lugo, které bylo centerem *Conventu Iucensis*. Samotné hranice *Gallaecie* byly obyvatelům snadno rozpoznatelné. Na jihu Galícii od provincie *Lusitania* oddělovala řeka Douro, na severu ji oblévá Biskajský záliv, Atlantský oceán se vyskytuje na západním pobřeží, na východě sousedí s Astúrií.

5. Přírodní podmínky

Antická Tongobriga se rozkládala na přibližně 30 ha, započítáme-li i nekropoli. Vzhledem k velikosti města uvnitř opevnění můžeme odhadovat, že počet obyvatel dosahoval během své největší slávy 2000 - 2500 obyvatel. K tomuto závěru kolegové z výzkumného centra došli na základě znalosti průměrné hustoty osídlení. Tedy propočtem průměrného osídlení obyvateli na 1ha. V případě, kdy znali že velikost rezidenční oblasti uvnitř opevnění se rozprostírala na ploše od 5 do 7 ha, dalo se dojít k poměrně přesnému výpočtu právě 2000 - 2500 obyvatel. Tongobriga leží na vrcholku kopce, na jehož úpatí se nachází současná ves Freixo, předměstí města Marco de Canaveses. Z kopce byl výborný výhled do krajiny, a tak se díky své strategické poloze vesnice stala místem časného osídlení už během doby bronzové. Městečkem Marco de Canaveses protéká pod kopcem poměrně významná řeka Tâmega. Nejvyšší bod Tongobrigy nedosahuje vyšší nadmořské výšky než 350 metrů.

5.1. Reliéf

Samotné městečko Marco de Canaveses je silně ovlivněno svojí topografií, kde horizonty poloh jeho nadmořské výšky se pohybují v rozmezí 200 až 600 metrů nad mořem. Nejvyššími vrcholy ležícími v distriktu Marco de Canaveses jsou hory Aboboreira a Montaderas. Nejvyšším vrcholem okresku je právě hora

Aboboreira s jejími 962 metry nadmořské výšky. Aboboreira je právě díky své velikosti vhodným hraničním prvkem mezi okresy Marco de Canaveses, Amarante a Baião. Hora Montedeiras dosahuje nadmořské výšky 640 metrů. Na severu okresu leží dále pohoří Marão, s jeho nejbližším městem Amarante. Z těchto dat je patrné, že se jedná o krajinu velice členitou, hornatou. Samotným regionem protékají dvě nejvýznamnější portugalské řeky Douro a Tâmega. Douro sahající od Trás-os-Montes, nacházejícího se v centru severního Portugalska, protéká od východu k západu a tvoří hranici okresu na jihu. Řeka Tâmega od severu na jih tvoří západní hranici okresu Marco de Canaveses od okresu Penafiel. Další významnou řekou protékající okresem je řeka Oveha. Samotné město Marco de Canaveses se nachází 56 km od dnešního Porta, největšího města severního regionu Norte, a 18 km od Amarante, menšího horského městečka.

5.2. Klima

Díky vlastní topografii dnešního města Marco de Canaveses, v jejímž distriktu Tongobriga leží, se vyznačuje oblast poměrně extrémními klimatickými výkyvy. Počasí se často mění z hodiny na hodinu, obecně se dá říci, že studené a nepříjemně deštivé zimy střídají relativně velkou horkou během suchého léta. Nejstudenejším obdobím bývá zima s teplotami často zasahujícími i několik stupňů pod bod mrazu. Během tohoto období se denní teploty jen ztěží

dostávají nad 10°C. Husté mlhy drží se v údolích mezi kopci jsou na denním pořádku. Každodenní srážky mají za následek pás zeleně vedoucí napříč celou oblastí. Studenější podnebí je ještě více patrnější na severu regionu, kde ani sníh není přes zimu výjimkou a teploty dosahují někdy až kolem - 10°C¹¹. V centru dnešního města Marco de Canaveses je vždy počasí ve svých teplotních minimech mírnější. Sněžení není na úpatí kopců zase tak časté. S převládajícími větry od západu a z jihozápadního kvadrantu často přichází husté dešťové srážky zejména ve vyšších polohách. Tento fakt se týká zvláště Tongobrigy. Směrem do údolí na svazích pak dešťové srážky ustupují k mírným mrholením.

Během nejsušších měsíců léta byly často zaznamenány teploty převyšující denní maxima 30°C někdy i 40°C. Jakkoliv je léto teplé, často bývá vedro přerušeno deštivými dny s konstantní oblačností. Nehledě na roční období se oblast vyznačuje vysokou humiditou pohybující se v rozmezí 75% a 80% vlhkosti vzduchu. Dále jsou typické konstantní mlhy a oblačnost nahoře v kopcích vysoko položeného a členitého terénu, přetrvávající v podstatě celou zimu. Teplotní výkyvy během dne jsou obvyklé. Nárazy větru silné, způsobující polomy a vývraty vyšší vegetace. Přívalové deště zaznamenáváme hlavně koncem léta a začátkem jara kdy bývají častou příčinou povodní v údolích.

Nastává otázka, jaké podnebí převládalo v oblasti Marco de Canaveses za největšího lesku zmizelého města Tongobrigy. K vyřešení tohoto problému jsem

oslovila několik odborníků z Faculdade de Ciencias do Porto¹². Archeobotanik Joao Tereseo, zabývající se botanickou archeologií mi byl nápomocný, ovšem vysvětlil mi, že v oblasti Portugalska je s podobným výzkumem problém. Souhrn počasí, tedy dlouhodobé podnebí, se za normálních okolností studuje za použití metod dendrochronologie. Oblast dendrochronologie je velice dobře zpracovaná ve střední a severní Evropě díky existenci vynikajících a dobře vybavených archeobotanických bank, soustředících na 9 000 vzorků horizontálních řezů kmenů vyšších dřevin. Jejich letokruhy nám po porovnání s jinými zmapovanými vzorky celkem přesně vypoví o hydrometeorologických podmínkách toho či onoho roku na specifickém místě tedy tam, kde byla dřevina pokácena. Bohužel podobný výzkum je dosud v Portugalsku opomíjeným odvětvím a snad i pro své hydrologické podmínky nepříjemně zasahující do rozkladu dřevin. Ani sami dřeviny tu nedosahují takových kvalit jako u nás. Podnebné podmínky způsobují snadnější rozklad celulózy a tak vzorky starších dřevin téměř nenacházíme. Jediným nálezem dřeviny, která byla nalezena v jasně starších stratografických vrstvách naleziště v Tongobrize je pravděpodobný kousek rakve, snad z 3. stol. n. l. Nález byl odvezen k bližšímu průzkumu kolegou Joaem Tereseem, ovšem jeho zpracování stále čeká na dokončení. Nález nemohu blíže uvést, jelikož nebyl řádně archeologicky zdokumentován, ani archivován. Zpět k předpokládaným podnebným podmínkám v oblasti během časového horizontu našeho zájmu. Doba římská, přibližně 300 př. n. l. až 400 n. l. časově spadá do

raného subatlantického období (300 př. n. l. až 750 n. l.). Charakterizace staršího subatlantika¹³ je uváděna jako období menších antropogenních vlivů, kdy ještě převládá původní vegetace, v osídlených oblastech však již upravovaná do větších kulturních ploch. Časová hranice oddělující raný a mladší úsek na ose subatlantiku je dána datací intenzivnějšího osídlování té či oné oblasti. Klima bylo všeobecně v uváděném období podobné současnosti s periodickými teplotními a srážkovými výkyvy¹⁴. Celkově by se dalo charakterizovat jako mírné. Ohledně teplot samotných. Ačkoli v Evropě teploty dosahovaly od mírných k chladnějším, nástup doby římské je provázen chladnějším obdobím, kdy bylo dobově literárně i v současnosti exatními vědeckými metodami zaznamenáno několik chladnějších zim. Tuhé zimy byly zaznamenány v několika periodách kolem roku 350 př. n. l., tedy v době, kdy Keltové začínají postupně expandovat napříč Evropou. Dalším výraznějším výkyvem směrem k ochlazení došlo kolem 1. pol. 1. stol. př. n. l., kdy se Římané vydávají dobýt Britské ostrovy. Tento fakt by mohl zpětně ilustrovat i nález pozůstatků jakýchsi ponožek či onucí, které se nacházejí jako pozůstatky římského ošacení na zmíněných ostrovech¹⁵. Jinde takovéto pro Brity typické zateplení sandál nebylo doposud nalezeno. Chladnější výkyv podnebí s výraznějšími srážkami trval zhruba do roku 250 n. l. Po tomto výkyvu se podnebí v Evropě opět ustálilo do mírného. Mezi roky 300 př. n. l. až 400 n. l. byly i alpské ledovce na nepřetržitě postupujícím ústupu. Co se týče srážek, léta 350 př. n. l. až 100 n. l. byla

poměrně deštivá, zvláště ve střední a severní Evropě. To zapříčinilo šíření bukových lesů. V prvním století našeho letopočtu se vzor srážek po celé Evropě podobal tomu dnešnímu. Poté následovalo opět období na deště bohaté, které skončilo k blízkosti roku 350 n. l. Do jaké míry napomohlo veliké kolísání teplot transformaci a úpadku římského impéria stojí za úvahu. Povšimněme si, že kolem roku 250 př. n. l. začíná 300 leté období klimatické variability, kdy se podnebí zcela měnilo téměř dekádu po dekádě. Římská říše očividně během těchto let ve 3. stol. n. l. neprosperovala. Ekonomika založená dříve na výnosech ze zemědělství v těchto letech upadala. Roku 285 se navíc říše rozdělila na dvě části. Až koncem římského období začínají teploty opět stoupat.

Výkyvy a odlišnosti v podnebí s sebou samozřejmě přinesly i změny týkající se oceanologie. Hladina moře během římského období klesla z vysoké, cca o +2m typické pro období klasického Řecka, na nižší úroveň asi o -1m. Tento pokles se odehrál hlavně během 1. stol. n. l. Toto je také důvod, proč v současnosti nacházíme mnoho archeologických pramenů z dřívějších středomořských přístavů pod vodou. Tehdy nízká hladina moře postupně následovala progresivní nárůst, který pokračoval po celé římské období.

5.3. Vegetace

Na otázku, proč do své diplomové práce v jádru pojednávající o mozaice z baziliky z 5. stol.,

zahrnuji podkapitolu o vegetaci a fauně v oblasti, odpovím tím, že jelikož předpokládám, že většina čtenářů se na místě v minulosti nevyskytovala a téma geograficky nepatří do území ani přírodních podmínek střední Evropy, považuji nutné pro jasnější představu dokreslit podmínky, za jakých bazilika vznikala a za jakých podmínek fungovala. Přírodní podmínky, jak jsme se již v minulosti mnohokrát přesvědčili, mohou sehrát v historii významnou roli. V případě Tongobrigy se však nejednalo o žádné vegetativní extrémy.

Jak jsem již popsala výše v kapitole o klimatu a reliéfu, jedná se o kopcovité, vysoko položené prostředí mírně horského vzhledu. Než popíšu vegetaci, ještě připomenu, že se z historického hlediska pohybujeme v době římské, přibližně 300 př. n. l. až 400 n. l., která časově spadá do raného subatlantického období (300 př. n. l. až 750 n. l.). Charakterizace staršího subatlantika je uváděna jako období menších antropogenních vlivů, kdy ještě převládá původní vegetace, v osídlených oblastech však již upravovaná do větších kulturních ploch. Ačkoliv byla oblast částečně zalesněná, rozhodně si nesmíme představit naše nepropustné stredoevropské hvozdy, jaké se nacházely na území České republiky. Co se týče přesnějšího popisu vegetace, napomůže nám zběžný biogeografický pohled na krajinu. V případě původního porostu můžeme s jistotou říci, že se na území rozprostíraly spíše listnaté lesy opadavých buků, přesněji odrůda *Quercus robur*, jehličnany byly v poměru menším, spíše šlo o porost klečí menších

borovic černých a to zpravidla jen ve vyšších polohách. Listnaté lesy se rozprostíraly zejména v povodí řek v údolích, směrem k vyšším polohám jich díky menší vlhkosti půdy ubývalo. Do jaké míry byly ovšem lesy rozvinuté během 5. a 6. století, o které nám zejména půjde, se nedá říci. Bohužel není možné v dnešní době jít do větších detailů, jelikož co se týče vegetace během doby římské a raně křesťanské doposud neproběhla žádná studie zabývající se severem Portugalska. Víme jen, že během expanze římské civilizace proběhlo již na území značné odlesnění a jako následek tohoto civilizačního fenoménu na sebe nedala dlouho čekat větší sucha během léta a naopak povodně v údolích během zimních období. Naopak v závěru doby římské se opět začínají některé plochy území severního Iberika zpětně přirozeně zalesňovat, snad díky špatné ekonomické stránce říše a úpadku zemědělství v mnoha oblastech. Jen jako vsuvku mohu uvést, že snad právě pro tento fakt mohlo být po roce 409 zemědělsky upadající, zalesněné území, přiděleno Svěbům jako foederátní centrum, kde později mohli založit své autonomní království. Informace, které tu uvádím mám zprostředkované díky konzultaci s archeobotanikem Joao Tereseem, který mi jako rodilý Galíciac a odborník na archeobotaniku vysvětlil, že jeho tvrzení se odvíjí od studií historické flory, které již byly publikovány ve Španělsku a zabývají se jen územím severního Španělska. Nám nejbližší studie byly pořizeny v Monte Mozino, distrikt Penafiel, ale je těžké řídit se nějakou paralelou, neboť studie se

zabývaly obdobím 200 - 350 př. n. l., navíc Penafiel je geograficky a geologicky trochu odlišné.

Jinak co se týče zemědělských a kultivovaných rostlin, snad nám napoví samotný název vesnice Freixo, na jejímž dnešním území se nachází bývalé město Tongobriga, které znamená v překladu z portugalského jasan, lat. *Fraxinus excelsior*, čeledi olivovníkovitých. Z archeologických nálezů víme, že olivy se v oblasti hojně pěstovaly a to zejména díky oblibě u Římanů. Dále se v oblasti dařilo vinné révě a fíkům. Vzhledem k oblibě citrusovníků po celém římském impériu bych si dovolila odhadnout, že i ty se nacházely v zahradách a sadech po celé Galícii. Dnes se pěstují ve Freixo všude. Dále bych odhadovala pěstování okrasných růží, které se dostalo do římských zahrad dovozem z Afriky. Hospodářské rostliny jako ječmen, len a jiné obiloviny byly samozřejmostí. Z ovoce snad i granátová jablka a lesní plody jako ostružiny a jahody. Ty známe z římských fresek v celém Středomoří. V minulosti se jistě více ve Středomoří a na území Iberika více vyskytovaly a využívaly houby, zejména hřibovité. Dnes jsou spíše na ústupu díky sušším eukaliptovým lesům. Jejich hojný výskyt a zpracování v kuchyni lze doložit mnoha recepty ze známých římských kuchařek. Jelikož nejsem znalec botaniky, raději se nebudu pouštět do podrobnějších popisů a bádání v této oblasti. Nemohu si dovolit nepoznamenat velice důležitý fakt a to ten, že dnešní podoba listnatých lesů je jistě naprosto odlišná od podoby lesů původních. Důvodem je všude

rostoucí strom eukalyptovníku a jiných blahovičníků, který ovšem do původní krajiny nikdy nepatřil a jeho rozšíření v posledních dvou staletích je spíše ekologickou katastrofou pro původní vegetaci. Obecně platí, že díky častým srážkám a poměrně mírnému podnebí klimatu se vegetaci v oblasti více než daří, a to snad platilo i za doby římského osídlení a raného středověku.

5.4. Fauna

Bohužel ani pro oblast živočišnou neexistují podrobné studie průřezu strukturou historické zvířeny. Víme, že v oblasti Galície se v době římské vyskytovali vlci, na něž byl hon častou zábavou patricijů. Dále se ve vyšších polohách nacházeli i medvědi, ale jejich výskyt byl v období subatlantika již sporadický. V listantých lesích přežívali jeleni a jiná vysoká. Černí kanci jsou typičtí spíše směrem k jihu ale udrželi se hojně dodnes. Odedávna byli právě kanci oblíbeným spěstřením jídelníčku a zlatým hřebem hodovních stolů, hlavně u obyvatel Castros, kteří s nimi pořádali i všelijaké soutěže jako součást zábavy během hodů. Obzvláště oblíbeným sportem byl hod kancem, později dřevěným, který byl praktikován nejen mužskými závodníky. Dodnes se v lesích a ve vyšších polohách dá celkem snadno spatřit divoký kůň vyznačující se spíše svou noční aktivitou a huňatější srstí. V dnešních dobách je bohužel spíše nevídaným společníkem vyjídajícím odpadkové koše na kempingových stanovištích. Úbytek

divé zvěře byl jistě zapříčiněn vysokým podílem odlesnění v krajině během procesu romanizace, dalším důvodem by mohl být i nadbytečný lov jako součást zábavy.

Co se týče hospodářské zvěře, chov ovcí, koz a jiného skotu byl rozšířený všude po impériu a častým dopravním prostředkem byli osli a muly. Koně Římané znali již od obyvatel Castros. Tehdejší římské koně byly poměrně menšího vzrůstu, dokonce menší než dnešní divocí koně, kteří již prošli genetickou mutací po namíchání s koňmi dnešní exkluzivní rasy Lusitano. Dalšími společníky člověka byli jistě psi a kočky domácí.

Neexistují písemné zprávy pojednávající, do jaké míry bylo během pozdní doby římské, z pohledu ohrožení člověka divou zvěří, bezpečné se pohybovat po lese. Díky opětovnému planění dlážděných silnic a dříve hospodářsky kultivovaných ploch, dále díky obnovení lesů na mnoha místech severu je možné, že se vlci do jisté míry začali přibližovat k lidem. Je pravděpodobné, že se v případě divokých vlků již nejednalo o nebezpečné či velké smečky. Lesy dnes nejsou nebezpečné a jediným život ohrožujícím zvířetem byl snad i v tehdejších dobách had, přesněji suchomilná zmijs.

6. Domácí obyvatelstvo Gallaecie, historie osídlení

Jako první známé obyvatele Iberského poloostrova považujeme Ibery. Jejich původ je do dnešních dnů nejasný, existuje velké množství teorií, odkud se tento lid na tomto poloostrově vlastně vzal. Víme s jistotou, že se ve své pozdější domovině ocitli někdy kolem roku 1600 př. n. l. Někteří badatelé se domnívali, že by vodítkem vysvětlení původu Iberů mohl být jazyk baskitšćtina. Z důvodu taktěž neznámého lingvistického původu nám však ani baskitšćtina prozatím nemůže příliš pomoci při osvětlení místa jejich prapůvodní domoviny.

Počátkem 1. tisíciletí př. n. l. započal postup indoevropských keltských kultur směrem od východu na západ. V důsledku neznalosti výroby železa Iberové velice snadno jako etnikum podlehli nově příchozím a byli ještě během konce 7. století př. n. l. asimilováni v keltiberský národ.

6.1. Kultura opevněných hradišť *Castros*

Byli to sami Římané, kdo pojmenovali provincii na severozápadě poloostrova Galícia. Pojmenování území vzniklo podle kmene původních obyvatel, *Gallaeků*¹⁶, řecky *Kallaikoi*, kteří osídlovali údolí řeky Douro. Právě jedno z jejích měst, *Cale*, se později stalo významným římským městem *Portus Cale*, dnešním hlavním městem regionu, Portem.

Divocí galícijsťtí Keltové se nám prvně objevují v písemných zprávách z pera Silia Italica, a to v jeho eposu *Puncia*, sepsaném během 1. poloviny 1.

st. n. l. Tento epos je nejrozsáhlejší antickou epickou básní, která se nám dochovala do dnešních dnů. Ve třetí knize, kde Silius popisuje¹⁷ první punskou válku, nám přibližuje kmen Gallaeců asi takto:

*„Fibrarum et pennaе divinarumque sagacem
flammarum misit dives Callaecia pubem,
barbara nunc patriis ululantem carmina linguis,
nunc pedis alterno percussa verbere terra,
ad numerum resonas gaudentem plaudere caetras“*
.

Volně překládám jako: Bohatí Gallaeciové posílají svou mládež, která je obeznána s uměním věštby z vnitřností divé zvěře, z jeho peří i plamenů. Ti, nyní kráčejíce za barbarského zpěvu jejich mateřského jazyka, s rytmickým dupáním tančí, až ze země se ozývá řinčící ozvěna jejich dusotu, doprovázejíce se hrou brnkání na malé štíty *caetra*. (Lat. *Caetrum* bylo lehký ochranný štítek užívaný Kelty regionálně právě v oblasti severního Portugalska)

Gallaecie byla jako region Římany popsána především jako území obývané keltskou kulturou *castros*¹⁸ či *castrexa* (čti *kastreša* či *kastrecha*) - opevněných hradišť na kopcích, kde fortifikace sloužila především za účelem obrany významných zlatých dolů, pro Kelty typických. Tato hradištní kultura se

vyskytovala v oblasti mezi řekami Douro a Minho od konce doby bronzové, 9. stol. př. n. l. až do její totální romanizace roku 19 př. n. l. Byli to právě mýtičtí obyvatelé Galície, kteří díky svým výborným znalostem z oblasti metalurgie, aplikovaným při výrobě prvních železných zbraní, byly schopni přeplout část Atlantiku za účelem dobytí irských ostrovů.

Dalším, pro naši věc snad důležitějším kmenem keltských obyvatel Galície byli Brakaři/Bracíni. Brakaři obývali severozápad země, region Minho ležící mezi řekami Tâmega a Cávado. Římané později v epicentru jejich osídlení vystavěli město *Bracara Augusta*, dnešní Bragu. Appian píše¹⁹ že to byli lidé lační bojů. Dokonce zaznamenal, že i brakarské ženy se aktivně podílely v bojích na obranu jejich měst, „...neústupně, nikdy se neotočily k nepříteli zády, nikdy slzu neuronily, raději vstříc smrti nežli by upadly do zajetí. ‘‘

Začátkem 1. stol. př. n. l. se stalo jejich hlavním politickým opevněným opidem *Citânia de Briteiros*²⁰. Zároveň se stalo místem, na kterém se konávala „*consilia gentis*‘‘. *Citânia de Briteiros* se nachází přibližně 60 Km od Tongobrigy, na dobrém komunikačně strategickém místě. Přesněji na kopci oddělujícím údolí řek Douro a Minho. Jedním ze spřízněnějších kmenů Bracarů byl s největší pravděpodobností kmen Nemetatů. Jméno jejich kmene by se dalo odvodit od keltského *nemeton*, kdy předpona *nemeto-* označuje místo patřící posvátnému (háji, místu?).

Brakaři mluvivali keltským jazykem, což je patrné z dedikačního nápisu na sošce bohyně Nabie a boha Tongoenabiaga z keltského monumemntu známého pod označením *Fonte do Ídolo*. Povšimněme si jména boha *Tongoenabia*, v souvislosti s označením místa našeho zájmu, Tongobrigou. Bracarské keltské jméno se jasně uchovalo i během romanizace. Jméno boha *Tongoenabia*²¹ je pravděpodobně odvozeno od keltského kořene slova *tenge(o)*, staroirsky „*tongu*“ značí „já přísahám“. Pravděpodobně se jednalo o boha přísah. Stručněji k našemu místu. Nalézt v Tongobrigu pozůstatky předřímského osídlení je jednodušší, než se zdá. Snadno si můžeme povšimnout dochovaných kruhových rýh po kanálech odvádějících vodu kolem centrálních staveb sídlišť předřímských *castros* uvnitř okresku hradiště.

Pakliže se zamyslíme nad polohou Tongobrigy, a jejím členění, musí nám jednoznačně vytanout na mysli teorie doplňující odvození místního názvu dle boha přísahy, *Tongoenabia*. Místo se nacházelo na nejvýše položeném kopci v okolí, mělo samostatný vodní zdroj. Voda zde vykazuje zvýšený obsah železa, bylo by s podivem, pokud by místy neměla i vyšší teplotu. To by odpovídalo pozdějším římským lázním nedaleko hlavního fora [Obr. 3]. Kolem pramenů je dodnes patrný zvýšený výskyt bujné vegetace. Dále dle osobních pozorování mohu dosvědčit, že během roku se kopec stává místem výskytu s častými přívalovými bouřkami s blesky. Tento součin výskytu tří přírodních prvků jako pramene, vrcholku hory a stromu bývá obecně označován jako sakrální trojzvuk

přírody. Zvláště člověk doby laténu bral tento aspekt vážně a místo, které bylo těmito třemi přírodními faktory obdařeno bývalo často vyhledávaným bodem pro různá religiózní shromáždění či výstavbu obětišť a kultišť. Je tedy pravděpodobné, že se mohlo jednat právě o význačné místo pro skládání přísah.

Prozatím jsem přiblížila dva kmeny keltského původu obývající hradiště způsobem *castros* v povodí řek Douro, Tamega, Minho. Kmenů bylo podstatně více, centra jejich osídlení příkládám ve schématické mapce [Obr. 5]. Nebudeme se jimi již dále podrobněji zabývat jelikož jejich kultura byla víceméně podobná.

K životu v *castrae*. Nejcharakterističtějším a nejlépe do dnešních dnů patrným pozůstatkem po Keltech na Iberském poloostrově jsou zděná, opevněná opida a hradiště na kopcích. Místní název *castros* pochází z latinského *castrum*, ang. - *castle*, hrad. Dalším zajímavým znakem je absence dokladů pohřbívání. Důvodem je pravděpodobně pohřbívání žárem či do vodních zdrojů. Vodu uctívali obyvatelé Galície prokazatelně. Důkazem nám mohou být časté depoty zlata a ceností nalézané ve skalních prohlubních, také řekách a dalších vodních zdrojích. Tyto votivní dary se daří datovat během celé atlantické doby železné. Kultura *castros* se územně vyskytovala²² od řeky Douro - na jihu, až po řeku Cares na východě. Za jádro této kultury bychom mohli považovat údolí řeky Ave. Na tomto území se zachovalo větší množství menších *castros*, ale

zároveň se nám již později objevují větší opida zvaná *cividades*. Z latin. *civitas*, město. Hispánští archeologové je pro jejich rané urbanizační znaky nazývají *citânias*. Jako příklady mohu jmenovat Cidade de Bagunte, Cidade de Terroso, Citânia de Briteiros také Citânia de Sanfins.

Předešlou fází opid byla starší, uměle opevněná sídliště. Tato opevněná sídliště se vyskytovala na území Galície přibližně na přelomu doby bronzové a železné. Většina těchto raných opevněných *castros* se nacházela na kopcích, které bylo možno bránit pro jejich výhodné pozice na těžko dostupných místech s dobrým výhledem. Za tímto účelem si jejich obyvatelé těžko přístupná místa vybírali. Tato místa zprvu neoplývala nijak zásadními urbanizačními vymoženostmi. Domy bývaly obehnané opevněním z hliněných valů kolem dokola. Co do obytných staveb se jednalo spíše o obdélníkové chaty ze dřeva a jílu, o rozměrech mezi 5 až 15 čtverečními metry. Ty které bývaly obývány privilegovanější vrstvou obyvatelstva měly již nízké kamenné základy. Nejdůležitějším prvkem v takovéto architektuře bylo buď kruhové či obdélníkové otopné těleso, jehož postavení v neděleném prostoru chaty podmiňovalo užití ostatních prostor nacházejících se uvnitř.

Hlavním rysem tohoto formativního období bylo upřednostňování autority kolektivní společnosti na úkor elit, což se projevuje menší produkcí luxusních předmětů, důležitější byla oproti tomu práce zabývající se zpracováním surovin ve společných prostorech a obrana pevnosti jako kmenového celku.

Na území Tongobrigy jsem sama tuto zmíněnou předchozí fázi oppidové společnosti nijak nezaznamenala. To ovšem neznamená, že by neexistovala. Přírodní poloha místa by byla jistě pro svou dobře obrannou pozici na kopci příhodná. Její existenci tedy můžeme předpokládat.

Kolem začátku 2. stol. př. n. l. se již začíná společnost přeměňovat, kdy jejím novým znakem je stavba tzv. *opid*. Slovo *oppidum*²³ snad etymologicky pochází z latin. *ob pedes*, tedy obydlené místo, které bylo pro jeho opevnění hradbami nutné obejít. Toto opevněné sídliště již vykazuje rysy urbanizačního městského celku. Jedná se tedy o protourbánní výšinné opevněné sídliště Keltů. Výskyt *opid* je zaznamenán v západní a střední Evropě v době laténské. Horizontem je doba 2. a 1. stol. př. n. l. Označení *opidum* bylo užíváno Římany. Vlastní keltský výraz se nám do dnešních dnů nedochoval.

Během 2. stol. př. n. l. se zejména na jihu Galície přeměnila opevněná sídliště v semi-urbanizační opevněné městské celky, *opida*. Jejich pozůstatky se nazývají lokálně *cividades* nebo *ciudades*. Tato keltská města byla obývána několika tisíci obyvateli. Můžeme uvést jako příklad nálezy z *Cividade de Bagunte*, které se nacházelo na rozloze zhruba 50 ha, dále *Briteiros*, to mělo uvnitř opevněného celku 24 ha, *Sanfins* s 15 ha, *San Cibrao de Lás* rozléhajícím se na ploše 20 ha či *Santa Tegra* opět 15 ha. Jak je vidět, některá keltská protoměsta zaujímala větší opevněnou plochu nežli pozdější města římská jako *Bracara Augusti* či *Lucas Augusti*

založené o století později.

Městečka uvnitř opidových hradeb byla již urbanizačně členěna. Ulice byly dlážděny plochým kamením s kanály na odvod dešťové vody uprostřed. Časté byly rezervoáry na pitnou vodu a již je znát jisté urbanizační plánování. Mnohá z nich již také obsahují vyšší, zdí obehnané prostory relativně větších rozměrů, nazývané *acropole*.

Tato opida bývala obehnána kruhovými příkopy i zdmi z kamene. Někdy dokonce až pětkrát, jako např. v Briteiros. Někdy dokonce s obranými věžemi. Brány do opid byly monumentálního charakteru, často zdobeny sochami válečníků. Uvnitř opid se nacházely obytné stavby. Jednalo se o kuchyně, sýpky, dílny obytné prostory, vše zděné, s otopnými zařízeními a píčkami uprostřed. Tyto centrální stavby byly kruhové [Obr.6], kdy menší prostory s kulem uprostřed nesly konstrukci střechy ve tvaru tupého jehlanu. Kolem stěny z venku je vždy i v dnešní době patrný odvodný kanál na dešťovou vodu stékající ze střechy. Také dočervena zoxidované kamenné podloží staveb nám vypovídá, že každá stavba měla své otopné zařízení, píčku obdélníkového půdorysu. Částečně zahloubenou do země.

Dle meteorologických studií bylo právě období laténu na Iberském poloostrově poměrně studené, oteplení přišlo až v novém letopočtu. Proto si můžeme povšimnout i hlubších základů malých kruhových chat. Oproti tomu v pozdějších římských stavbách již nenalzáme zdroje ohně v každé

místnosti a určitě i díky oteplení si mohli Římané dovolit rozlehlé atriové stavby s oddělenými místnostmi. Otázkou je, jak řešili Keltové problémy s kouřem. Zda minikomínky či jinak. Zdá se, že rýha, kterou často nalézáme uprostřed kruhových staveb je pozůstatkem jakéhosi, pravděpodobně dřevěného bednění, sloužícího alespoň jako malá zástěna před kouřem. Za zástěnou se teoreticky dalo spát zády otočení k teple vycházejícího z kamen, bez dýchání popela a kouře. Kruhové stavby byly zpravidla vystavovány dokola vydlážděného vnitřního nádvoří. Někdy toto nádvoří obsahovalo jakousi fontánku či nádrž na pitnou vodu, samozřejmě s kanalizací. Jedno z takových to *cidade* bude pravděpodobně stát i za vznikem pozdějšího Bracara Augusti. Ačkoliv se nepodařilo archeologickými nálezy teorii podložit, o přítomnosti opida vypovídá jak keltský původ města tak i přítomnost předřímských lázní²⁴. Bracara Augusti která se geograficky nachází ve středu obklopená opidy kultury *castros* se později stala hlavním městem provincie *Gallaecia*.

Jak už bylo řečeno, zatímco předešlá doba bronzová měla svou ekonomickou podstatu založenou na vývozu a zpracování místních nerostných zdrojů cínu, mědi a na následném dálkovém obchodě s cennými výrobky, jejichž produkce místními obyvateli byla již masového měřítko. Oproti tomu doba železná prosperovala na základě toho, že byla ekonomicky víceméně soběstačná, obchod byl spíše směnný a to na krátké vzdálenosti. Povětšinou se jednalo o místní výrobky a šlo jen o zboží běžného charakteru

každodenní potřeby. Přesto však již kolem 6. stol. př. n. l. se začínají projevovat, zejména v pobřežních oblastech navštěvovaných středomořskými kupci, náznaky sociální diferenciace. Vznik majetnější vrstvy obyvatelstva s sebou přinesl i větší poptávku po luxusním importovém zboží jako např. po jemné keramice, víně, skle a dalším zbožím výjimečného charakteru. Obchod s sebou samozřejmě přinesl i technologické pokroky jako příklad můžeme uvést znalost ručních kamenných mlýnků na mouku. V naší oblasti tesaných z žuly. Jejich znalost rychle pronikla po celém území pobřeží atlantiku. Důsledkem rostoucího vývoje skupiny elit na našem území, vzniklo nebezpečí nepřítelů v podobě přítomnosti římských vojsk na území poloostrova a to už od začátku 2. stol. př. n. l. Tento faktor zapříčinil, že byla zvýšená potřeba po autochtonních jednotkách válečnických elit. Tito válečníci se postupem času stávali speciální vrstvou společnosti, která již nebyla zařazována do dělby práce každodenního života. Jejich důležitost jim přinášela výsadní postavení v jinak rovnostářské společnosti²⁵. Zbytek společnosti se zaměřoval na chov skotu, rybolov a sběr drobných mořských živočichů, dále lov divoké zvěře, které bylo v oblasti dostatek a na obecně primitivní zemědělství. Znalost pluhu a ohlávky byla však už samozřejmostí. K orbě se využívali buvolů, koně sloužili potřebám jezdeckví jednotlivců. Připomeňme, že koně zdaleka nedosahovali takové výšky v kohoutku jako ti dnešní, jejich fyzické síly oproti skotu pokulhávaly. Předností byla jejich rychlost. Abychom se ještě okrajově vrátili k

nálezům potvrzujícím nástup elity do společnosti, je důležité poukázat na fakta, která nám tento společenský vývoj dokládají. V našem případě se jedná o archeologické nálezy umělecky a materiálně cenných artefaktů. Mnoho těchto cenných předmětů lze označit za importy z nově svobodného Kartága či západní oblasti Středomoří, můžeme si však již povšimnout předmětů s jasně keltskou ikonografií. Jsou to zejména přilbice, náušnice [Obr. 7], záušnice, nátepníky, náramky, typické nákrční torkvézy [Obr. 8] i pinzety. Tyto předměty nám poukazují na zvýšené soustředění jednotlivce v péči o jeho vzhled. Dokládají nám již zájem o individualitu jednotlivce ve supině kmene.

Během přechodu od doby bronzové k době železné se nám udály změny i v dekoracích užitého umění. Se zájmem o produkty metalurgie z galícijských dolů na zlato, měď, cín a další přišlo se středomořskými kupci, napřed Fénijcískými, později Kartáginci a Římany nové vzorování starších druhů zbraní jako dlouhých dýk a sekyr. To dalo vzniknout novým druhům uměleckých předmětů. Některé druhy zbraní a předmětů z bronzové doby zanikly jako například kardiofilaxy a široké meče. Některé druhy šperků byly importovány úplně a dočkaly se i místního zlepšení jejich vzhledu. Můžeme uvést nákrčníky, torkézy, s vývalky na koncích, často vykládanými drahými kameny [Obr.9], dále tenoučké dýky a špičaté, úzké nože. Zejména náušnice mají mediterrání charakter. Náušnice byly oblíbené jak u mužů tak u žen. Produkty uměleckých kovářů a řemeslníků do sebe absorbovaly

všechny druhy dekorování a daly tak vzniknout specifickým motivům a druhům šperků. Zajímavé jsou pro nás tzv. Montefortínské helmy [Obr. 10]. Nazvané dle oblasti v Itálii, kde byly prvně objeveny. Tyto helmy²⁶ převzali později od Keltů Římané. Pravděpodobně se jednalo o mladší druh helmy, které se nacházely již v době bronzové. Takovéto helmy jsou pro nás doslova vzorníky oblíbených dekoračních ornamentů. Nebývala to dekorace pouze ornamentálního, abstraktního charakteru, ale nacházíme i helmy se scénami polyfigurálními, zejména scény obětními jako např. se scénami *suevotaurilií*. Kdy termín označuje akt obětování velkého zvířete, většinou kance či býka bohům. Obětování kance bylo častou náboženskou praktikou Keltů nejen na Iberském poloostrově, i když právě Lusitáni byli tímto rituálem proslaveni²⁷. Dalšími předměty, na kterých nalézáme celé plejády vzorů keltského umění jsou obětní kotle. Taktéž dekorovány figurálně i pásy ornamentů.

Přistupme k samotným zmíněným ornamentům doby Galícijského laténu. Ostatně nyní přijde čtenáři vysvětlení, proč se tak rozvláčně zaobírám v této práci zdánlivě nepodstatnou vsuvkou o historii laténu v Galícii, když naším hlavním zájmem je římská mozaika v bazilice vystavěné o šest století později. Keltové měli velice rádi ornamenty. Mezi ty, které nalézáme na území Galície patří rozety, svastiky, triskeliony, druhy spirál, palmety, motiv zvaný ornament rybí kosti, páteřovité motivy, často v pásech, druhy trikvetrů, solární symboly, a hlavně

druhy jakýchsi pletenců, záhadných uzlů ať již čtyřosých, či jednoosých, ale vždy pravidelné. Jakkoliv je užití kamene v architektonických konstrukcích v kultuře castros staré, první kamenné stavby můžeme zařadit již do začátku prvního tisíciletí př. n. l., sochařská díla se nám objevují teprve začátkem 2. stol. př. n. l. a to zejména v jižní části teritoria, kdy jejich výskyt je spojen s kulturou opid. Sochy se tesaly zpravidla do žuly, a jejich produkci můžeme rozdělit do pěti hlavních druhů asi takto.

- Sedící postavy většinou posazené na jakémsi dekorovaném božském trůně. Mají *viriae*, či náramek a drží jakousi hrncovitou nádobu či kalíšek. Ačkoliv jsou motivy svěbytné, model je jasně přejetý ze středomořských oblastí. Na rozdíl od soch v Galícii ve zbytku Iberského poloostrova jsou sedící znázorňovány povětšinou postavy bohů. Známe i několik nahých stojících aktů žen, majících na krku nákrční torc stejně tak jako mívají postavy mužských válečníků.
- Postavy válečníků zvané *Guerreiros*, většinou prezentující stojící válečníky. Držící ve zbrani malý mečík a *coetra* (malý štít užívaný v oblasti): Na hlavě mají druh čepice či helmice, nákrčník torc, *viriae* (náramek), oblečení do suknice s páskem a dekorovanou halenou.
- Samostatné kamenné hlavy. Podobné nálezům francouzských hlav zvaných *têtes coupées*. Ty měly reprezentovat mrtvé hlavy a obvykle bývaly umístovány ve stěnách starých opevnění. Často se

setkáváme s jejich sekundárním použitím nedaleko svého původního místa určení. Oproti ostatním druhům sochařských děl se s nimi setkáváme spíše na severu země.

- *Pedras formosas*, doslovný překlad je kameny krásy. Ty stejně jako ostatní dekorované kameny a kamenné desky nacházíme jako součást potních komor. Často jako vchodové otvory polokruhového či oválného tvaru. S jejich sekundárním použitím se také setkáváme často. Domnívám se, že jeden takovýto exemplář byl použit i při stavbě prostoru sauny v balneáriu z římského období v Tongobrize [Obr.11].
- Dekorativní části architektury. Domy nacházející se v prostoru opid v jižní části Galície a severního portugalska bývaly často dekorovány tesanými architektonickými články. Nejčastěji se jednalo geometrické navazující rozetové ornamenty, dále ornamenty triskelionů [Obr. 12], kol, spirál, svastik provazců a pletenců složitě se navzájem proplétajících.

Motivy pletenců nacházíme vyřezávané ještě v románských kostelích. Je to hlavní ornament člověka laténu. Člověka, který vnímal své bytí jako plynutí života ve společnosti, která se řídila cyklicky, od sněmu ke sněmu, od západu slunce do východu, od zasetí úrody ke sklizni. Prostor jeho života nebyl pravděpodobně vnímán lineárně. Tuto filozofii nám potvrzuje i kruhová podstata jejich obydlí, jako jednotky v centru bezpečného kruhu

obránného valu. Společnosti, která své sněmy pořádala kolem pramene, kolem stromu, kolem obětního kamene. Tato filozofie nám poukazuje ještě agalitární smýšlení společnosti. Jednoduché ornamenty byly oblíbené pro svoji nenáročnost při provedení. Naprosto stejné ornamenty nacházíme až do dnešních dob jako dekorační prvek lidového umění na mnoha oblastech Portugalska, Galície i Astúrie.

Člověk latěnu tedy zdobil těmito pletenci nejen dřevěný nábytek a lněné i kožené oděvy, ale stejnými motivy byly dekorovány i kamenné sochy bohů, zejména části zobrazující oděv bohů i jejich zbraně. Ty samé, které vlastnily i první válečníci. Nastává otázka, do jaké míry mělo dekorování sošek bohů stejnými motivy vypovídat o jejich lidské podstatě, či do jaké míry nám mělo poukazovat na výsadní postavení válečníků či nositelů dekorovaných předmětů.

Co se prvního setkání obyvatelů *castros* s římskou civilizací týče, došlo k němu v průběhu první punské války, kdy se Římané rozhodli omezit kontakty mezi Kartágem a Hispánií. Kartáginci přistoupili k najímání žoldáků pro boj s Římany v oblasti Středomoří a v dnešní Itálii. Později, když obyvatelé Galície podporovali Lusitány z jihu při jejich boji s Římany, byli po těžkých bojích na řece Douro roku 137 př. n. l. poraženi generálem Decimem Juniem Brutem Callaicem²⁹. Armáda kmene Gallaeců, která měla tehdy čítat na 60 tisíc členů, byla údajně velice silná. Vítězství nad barbarskými kmeny Lusitánie a Galície oslavil Decimus Junius v Římě,

kde mu byl za zásluhy pro Řím udělen titul *Callaicus*, tedy galícijský. Od té doby se začali galícijské keltští bojovníci dostávat jako *foederati* do služeb římské armády a často rukovali až do tak odlehlých končin jako byla *Britannia* nebo *Dacia*. Ještě během nadcházejícího století byl sever Portugalska těžkým oříškem jak pro Perpenna, který se snažil roku 73 př.n. l., tak pro Julia Caésara roku 61 př.n. l., a tak i pro generály císařské generace Augustů mezi lety 29 - 19 př. n. l. Teprve když Římané dobyli během Cantabrijských válek roku 19 př. n. l. Astúrii a Cantabrii na severu dnešního Španělska, začíná být podrobení oblasti Římem patrné z archeologických nálezů, numismatiky a římských nápisů v oblasti. Podrobení oblasti probíhalo za užití drastických způsobů. Lidé raději volili kolektivní sebevraždy, kdy matky předtím pobily své děti, váleční zajatci byli ukřižováni, a i přesto před smrtí zpívali vítězné hymny. Přišlo i na rebelie, kdy přeživší zajatci povraždili v zajetí své strážce a vrátili se ze zajetí v Galii přes celé Pyreneje nazpět domů³⁰.

Zatímco během 1. stol. př. n. l. kultura v opidech expandovala a stávala se rozvinutější, pod přívalem římské kultury začínala upadat či přesněji se přetvářet. V přechodné fázi můžeme již zaznamenat výstavbu pravoúhlých obytných celků, ještě vystavených na pořímských opidech jako např. ve Viladonga [Obr.13]. V pozdější fázi procesu romanizace již nastává převratná změna ve smýšlení obyvatelstva. Po více než tisíciletém vývoji

opevněných obydlí na kopcích dochází k výstavbě i na otevřených prostranstvích úrodných nížin a údolí v okolí velkých řek. Postupně dochází i k zániku některých opid, velká množství z nich zůstala opuštěná. Poprvé dochází ke změně smýšlení populace. Militantní politika Říma se zaměřovala na rozvrstvení obyvatelstva, a tak dochází k prvnímu vyčlenění elitní skupiny obyvatelstva. V architektuře se to projevilo výstavbou rozlehlých čtverhranných domů po římském způsobu a postupná romanizace byla ukazatelem stupně prosperity nové populace. Díky písmu a římské vzdělanosti přechází společnost od cyklického uvažování o čase k lineárnímu. Plně si uvědomuje svoje postavení ve společnosti a čase. Staré zvyky jsou vytlačovány či nahrazovány novými. Také nárůst zemědělské a pěstivelské produkce, příznivý vývoj obchodu díky lepší infrastruktuře se jistě projevil na růstu postavení ve společnosti některých nově zformovaných elitních jedinců .

Mimo klimatických změn a technologických vymožeností Římského impéria mohl být lákadlem k přeměně společnosti pod taktovkou romanizace ještě jeden sociologicko-kulturní prvek. Jak je nám známo od ostatních, mnohem pozdějších barbarských kultur Evropy, nebývalo nic neobvyklého na tom, že poražený kmen či národ přijal náboženství vítězného soka³¹. Prohra totiž pro ně znamenala, že bohové uctívání nepřitelem jsou silnější. Mají od bohů dáno větší štěstí. Je jim více přáno. Na úkor tomuto pojetí se poražení vzdali své víry. Často byl novým bohům na

udobření obětován i panovník či spíše vůdce, nebo vojevůdce, kterému již ono božské štěstí nepřálo. Za předpokladu rovnostářské společnosti původních obyvatel *castros* by asi nebyla elita pobita, v našem případě však velké množství lidí z válečnického stavu kvůli hrůzám cantaberských válek nezbylo. Je však jisté, že Římanům padla za oběť opidová města. Původní obyvatelé byli podrobeni a pohaněni. Možná, že rychlý přechod k římskému životu jim měl dopomoci zapomenout na jejich smutný konec.

Kultura *castros* prodělala jakousi transformaci a v srdci dřívějších protourbanizačních celků *castros* se pomalu formovaly základy provincie *Gallaecia*. Začátkem 2. stol. n.l. byla většina výšinných opevnění opuštěna či přetvořena na nová *sanctuária* či místa uctívání nových bohů římského panteonu. Musíme ovšem velice důrazně podotknout, že některá oppida v *castros* byla obývána až do 5. stol. n.l. kdy na území *Gallaecie* doputovaly germánské kmeny Svěbů.

Nyní je na místě si uvědomit, jak asi reagovali barbarští Svěbové na existenci *castrae* s jejími pletencovými dekoracemi, svastikovými ornamenty, trikvetry a solárními symboly v malých kamenných stavbách. Jakými způsoby došlo ke konfrontaci jejich kultury s pozůstatky kultury *castros*. Je nepravděpodobné, že by u obyvatel *castrae* zbylo mnoho z pozůstatků rovnostářského smýšlení, kterým se společnost vyznačovala před romanizačním

procesem. Nemůžeme očekávat, že se společnost vesnice nacházela na stejném stupni vývoje diferenciaci společnosti období laténu. Nicméně musíme počítat s jistou setrvačností jako např. v uctívání kultů míst. Ačkoliv byli příchozí Svébové křesťané, je velice dobře možné, že právě způsob života na vyvýšených opidech jim mohl přijít díky jejich zvyklostem z pradávnej domoviny přijatelnější. Zajisté si nemohli Svébští příchozí pamatovat usedlý život ve své domovině. Obzvláště, pokud si uvědomíme, kolik let čítala jedna generace a jaká byla asi průměrná délka života člověka období stěhování národů. Jedno je však jisté. Pokud srovnáme škálu ornametů a primitivní ikonografii svébů a vizigótů s motivy oblíbenými u člověka kultury laténu, je nám jasné, že co se do otázky vkusu týče, určitě by si rozuměli.

6.2. Historie osídlení Tongobrigy během romanizace

Po obsazení Hispánie Římem byl poloostrov rozdělen na *Hispanii Citerior*, kdy administrativním centrem bylo Carthago Nova (dnešní španělská Carthagena) a druhá část *Hispanie Ulterior* s hlavním sídlem úřadů v Cordubě (Cordóba)³². Romanizační expanze probíhala směrem od jihovýchodu na severozápad. Samotná nová římská provincie Gallaecia byla dále rozdělena na dva konventy. *Conventus Lucensis* a *Conventus Bracarensis*. Středisko *Convent Bracarensis* se nacházelo v Bracara. Průběh romanizace v Gallaecii byl pomalejšího charakteru a nebyl zpočátku tak

důkladný. Ostatní kmeny kromě Galícijských se asimilovaly rychleji. Místo poničených castros začala na území vznikat nová centra římské kultury jako Cale (Vila Nova de Gaia), Conímbriga, Felicitas Iúlia (Lisabon), Olísipos a další. Na území osad s římským právem drželi původně římské občanství jen císařští úředníci. Ostatní byli úřady považováni jen za neřímské obyvatele provincie. První město se svou vlastní samosprávou v podobě municipia bylo Olisipio, kterému vládl vlastní senát. Ostatní města byla poplatná, tzv. Estipendiás. Musela platit poměrně vysoké daně z pronájmu půdy. Tento systém byl jakýmsi druhem výstražného trestu za to, že během dobývání kladla města zvýšený odpor. Římské občanství se udílelo pouze jedincům něčím vyjímečným, či za významné služby státu. Teprve až Ius Latii zavedené císařem Vespasiánem (69. - 79. n. l.) rozmnožilo římské občanství na většinu obyvatelstva celé Hispánie. Bylo to roku 212 n. l. kdy se dostalo římského občanství plošně všemu obyvatelstvu celé říše³³. Mezi jedno z nejvýznamnějších nehmotných památek na římskou dobu v Hispánii patří bezpochyby přeměny jazyka místního obyvatelstva. Bylo to na přelomu letopočtu, kdy se z mluvené latiny, *sermo vulgaris*, vyvinula galícijsko-portugalská forma románského jazyka, která nesla poselství antického světa³⁴. Jak jsem se již zmínila, romanizace přinesla rozvoj zemědělství a stavitelství. V Lusitánii se později začala razit i vlastní měna, která předtím pocházela pouze z mincoven na apeninském poloostrově. Ačkoliv v Lusitánii docházelo k pronikání a rychlé

romanizaci již od konce 2. stol. př. n. l., Galície poměrně zaostávala. Ve vyšších polohách se lidé sice přemístili více do údolí, ovšem nadále se živili spíše pastevectvím ovcí a skotu, pěstováním lnu. Později se i Tongobriga dočkala mohutné římské přestavby. Díky dlouhodobému stratigrafickému výzkumu a vyhodnocování archeologických nálezů můžeme v současné době s jistotou rozdělit římské období osídlení Tongobrigy na několik fází³⁵ [Obr. 14].

Fázi první bychom mohli časově ohraničit koncem 1. stol. př. n. l. či počátkem 1. stol. n. l. až po vládu Flaviovců. Tato fáze se vyznačuje vybudováním opevnění zvaným *castreja*, kdy významnou fortifikační roli ještě hrálo geografické umístění. V našem případě se jednalo o strategické umístění na granitových vyvýšeninách pahorků. Během tohoto období se obyvatelstvo řídilo kruhovým plánem osídlení. Uvnitř opevnění byly doposud užívány lázně ještě z předřímského osídlení, které využívaly přirozeného zdroje horské vody.

Ve druhé fázi, ještě za vlády Flaviovců, převážně za vlády Vespasiana až po Trajána se nám daří fázi dobře identifikovat díky výstavbě lázní označovaných jako Termas I a dále díky výstavbě rezidenčních objektů již s výhradně obdélníkovým půdorysem jednotlivých místností. Ve druhé fázi výstavby Tongobrigy ještě paralelně doznívalo využívání objektů s půdorysem kruhovým.

Fáze třetí se odehrávala za vlády Traiána a Hadriána. V této fázy došlo k výstavbě fóra.

Čtvrtá fáze se dá zařadit do druhé poloviny 2. stol. a vyznačuje se výstavbou *natatia* v termách II., dále mohutnou přestavbou rezidenčních částí osídlení. Samotný časový úsek spadající do 3. a 4. fáze výstavby v Tongobrize nám koresponduje s velkým množstvím archeologickch nálezů v celém severním Portugalsku. Na základě toho víme, že největšího úspěchu procesu romanizace se oblast Galície a Norte dočkala právě v časovém úseku 2. poloviny 1. stol. až počátku 3. stol.

Pátá fáze úseku stavební historie římského osídlení v Tongobrize spadá do období 3. stol. až poloviny 4. stol. Ačkoliv se toto období v Hispánii vyznačovalo velikými právně-administrativními změnami za vlády dynastie Severovců (193 - 235 n. l.) , o Tongobrize nenacházíme nikde žádné zmínky, dokonce ani nálezy hmotných pozůstků jakýchkoliv změn během tohoto období. Je to zvláštní, jelikož hlavní změny expanzní zahraniční politiky se ve většině měst Hispánie odrážely v rozvoji urbanizace. V Tongobrize nebylo doposud archeology odhaleno žádné hmotné svědectví o jakýchkoliv změnách v osídlení během této doby.

Šestá fáze vývoje osídlení se časově týká 4. stol. Do tohoto období můžeme chronologicky zařadit nálezy odkryté necropole.

Během sedmé fáze, 2. pol. 4. stol. - začátek 5. stol., prošla Tongobriga mohutnou vlnou stavebních úprav, které se týkaly zejména přestavby lázní na fóru a civilních domů v rezidenční části města. Veliké atriové vily středomořského typu začínají být přebudovávány na menší sídelní jednotky sloužící příslušníkům více rodin. Musíme si na tomto místě uvědomit, že změny probíhající během námi vyznačeného historického úseku doby se netýkaly jen a pouze změn ve hmotné kultuře, nýbrž že v této době začíná historicky jeden z nejdůležitějších dějinných zlomů. Důkazem postupné sociokulturní proměny obyvatel je jistě pro nás nejdůležitější objev dokumentující průnik křesťanství do polyteistické společnosti římského města, nález mozaikové výzdoby v podlaze bývalé baziliky. V této fázi se také událo množství historicky významných zlomů. Připomeňme, že roku 409 se na území dostávají Svěbové a o rok později jsou jedni z prvních, kteří zakládají svůj autonomní stát, Římem právně uznaný. S trochou nadsázky bychom mohli říci, že v případě Galície se dá na rok přesně datovat nástup středověku. Dalšími pro nás nejdůležitějšími jsou nálezy pozůstatků bývalé raněkřesťanské baziliky, nacházející se pod podlahou současného kostela Panny Marie.

Závěrečná osmá fáze osídlení Tongobrigy byla poznamenána ekonomickou, sociální i kulturní krizí upadajícího antického systému římského impéria. V případě Tongobrigy nám stratigrafické bádání nedovoluje s určitostí vymezit chronologii tohoto úseku. Máme několik konkrétních nálezů, které snad

mohou alespoň trochu napomoci při bádání po zániku osídlení Tongobrigy v závěru doby římské. Jedním z nich jsou nálezy z odpadních stok vedoucích z lázní. V těchto kanalizačních systémech se archeologům podařilo identifikovat nálezy keramických zlomků značených jako Terra Sigillata čistá, značení D., jejíž výroba spadá do časového úseku let 560 až 620 n. l.³⁶ Během této doby docházelo k přestavování starší římské zástavby v rezidenční čtvrti nedaleko křesťanské baziliky, přesněji na její severní straně. Samotné velké římské atriové domy byly přeparcelovány pomocí příček a prorážením nových vchodů na více obytných celků, samozřejmě menších, sloužících více rodinám. Takovýto postup je znám i z jiných starobylých římských měst. Můžeme jako příklad uvést známou Conímbrigu, nacházející se nedaleko dnešní Coimbrы. Je zajímavé, že přestavba se úplně vyhnula bývalému srdci antického města, *foru*. To leželo z nejasných důvodů ladem, maximálně se používalo jako místo těžby kamene. Jedinou snad nadále používanou budovou mohly být lázně. Nemůžeme ovšem tvrdit, že se užívaly stejným způsobem či za stejným účelem, k jakému byly vystaveny. Výstavba nových domů se téměř nekonala. Vesnice dokonce neexpandovala ani za bývalé hradby původního města. Tím musel být životní prostor města více než omezen. První náznaky jen drobné výstavby za hradbami města nacházíme až koncem II. stol. Později se městská zástavba koncentrovala co nejbližší do okolí křesťanské baziliky. Další zmínky zmiňující Tongobrižský církevní okresek se nacházejí v *Divisio Wambae*³⁷,

středověkém soupisu vizigótských diecézí pojmenovaném po Wambovi, posledním velikém vizigótském panovníku. Tongobriga byla v průběhu VI. stol. stále ještě významným kulturně-ekonomickým centrem. Po religiózní stránce spadala pod portugalenskou diecézy a jako město vystavené na římských základech, obehnané jistou fortifikační zdí se stalo centrem křesťanského života v okolí. Tento proces přeměny na typické středověké město byl korunován právě výstavbou křesťanské baziliky. Právě křesťanská bazilika přetransformovala infrastrukturu města tak, že srdcem osídlení byl právě kostel s pohřebištěm. Tak je tomu ve vesnici i v současnosti. Dalším ukazatelem přechodu obyvatel od pohanství je druh pohřebních ritů. Oproti dřívějšímu se začínají hroby více orientovat, pomalu ubývá kremačních pohřbů. Setrvačnost v oblíbenosti kremací byla dána jejich dřívějším exkluzivním využitím pro elitní vrstvu obyvatelstva. Tohoto zvyku se tedy obyvatelé Tongobrigy vzdávali pravděpodobně neradi. Rezidua žárových pohřbů nacházíme ještě jedno století po pádu římského impéria. Oproti tomu přítomnost votivních darů je v pohřbech patrná až do hlubokého středověku. Darování předmětů do hrobů totiž nebylo v rozporu s křesťanským vyznáním.

Osmá fáze stavební historie Tongobrigy se již vyznačovala destrukcí pozůstatků římských městských budov. Rozkladný proces antického města byl završen zřícením kleneb bývalých lázní po roce 1247.

6.3. Vznik provincie Gallaecia Bracari

Na konci 3. stol. n. l. začínala Římská říše v důsledku své politické situace zažívat jakýsi úpadkový stav. Obzvláště ve vzálenějších provinciích se začaly vyskytovat hospodářské problémy, dovršené devalvací měny. Z důvodu lepšího hospodářského řízení byla Hispánie císařem Diokleciánem roku 298 n. l. přerozdělena na nových pět administrativních teritorií. Na Hispania Carthaginensis, Hispania Tarraconensis, Baetica, Lusitania a Gallaecia³⁸. Gallaecia zahrnovala conventus Gallaecie, Asturicu a pravděpodobně Cluniense. Jméno bylo celku ponecháno po Gallaecii, jelikož byla nejlidnatější a nejdůležitějším z těchto oblastí. Na počátku 5. století dovršil úpadek římského státu tlak barbarských kmenů způsobený historickým jevem zvaným stěhování národů. Doba stěhování národů, kdy pojmenování vzešlo od historika W. Lazia roku 1555³⁹, zahrnuje složitý proces událostí v historii území celé Evropy a západní části Asie. V době ohraničené přibližně lety 375 n. l., to je datum kdy Hunové překročili řeku Don, dle antického římského zeměpisu tak pronikli do Evropy a konečným datem roku 568, kdy Langobardi ustanovili na území dnešní Itálie svůj barbarský germánský stát, jako poslední ze všech zúčastněných kmenů v tomto složitém procesu. Tyto letopočty musíme však chápat jako mezníky vrcholné fáze. Na počátku těchto později státotvorných procesů bychom mohli zařadit již migraci germánských kmenů Teutonů, Skirů a Kimbrů na pomezí 3. a 2. stol. př. n. l., či jako důsledek této migrace markomanské války ve druhé polovině 2.

století n. l.. Zdá se že nejdůležitějším prvkem a pro naši věc nejvýznamnějším byly barbarské útoky na římskou říši ve 3. stol. n. l.. Jejich efektivnost vzrostla vznikáním nových kmenových svazů germánských etnik.

V roce 409 n. l. barbarské germánské kmeny Svěbů a Vizigótů pronikly přes Pyreneje a germánský kmen Svěbů tak položil na území Conventu Lucense a Bracarense základy svého státního celku. Regnum Suevorum, později Regnum Galliciense, písemně zaznamenané Hydratiem a Řehořem z Toursu.

7. Organizace provincie během pozdní doby římské

Pozdní dobou římskou označujeme období vývoje impéria od 3. do 5. stol. Zejména dobu označovanou jako dominát. V této době již římská říše procházela v první řadě ekonomickou krizí z nemalé části zapříčiněnou babarabskými vpády ze severovýchodních hranic impéria. Armáda římské říše se nacházela v čím dál tím vzdálenějších provinciích a kvůli stále se zvyšujícímu počtu barbarských nájezdů ze severu bylo potřeba i většího množství vojenských táborů. Odvody mužů do armády již přestávaly dostačovat a tak se řadoví vojáci přibírali i z nižšího stavu. Zároveň s úbytkem pracovní síly na venkově docházelo k nedostatečně obdělaným polnostem a tím pádem i nižšího výnosu z velkostatků. Tato situace vedla k častému vylidnění usedlostí a na, které stále ještě způsobovaly bylo nutno uvalovat čím dál tím vyšší daně. Impérium v té době neprocházelo jen ekonomickou krizí ale také proměnou celého systému vedení jednotlivých provincií. Senátorský stav v té době přispěl nemalou měrou k postupnému nastoupení systému feudalizace. Na velkostatcích patřících senátorům se pomalu začaly projevovat rysy poměrů středověkého systému patrimonií. Později si příslušníci tohoto stavu udrželi postavení v nové sociální struktuře nových barbarských germánských států vznikajících na územích bývalých provincií.

7.1. Správní

Vládcové kteří se honosili stavem *Augustus* si mohli vybrat dva své podřízené - *caesary*. Caesarové vládli společně s nimi a mohli být též adoptováni. Každý caesar vládl ve svěřené části říše a měl pod sebou své *praefekty praetoria*. Rozdělení říše bylo na čtyři *praefektury*.

Snad nejdůležitějším kamenem fungování státu na venkově byly v době pozdního říma velkostatky pod tzv. *patrocinium*. Druh instituce *patrocinia* znamenal druh ochrany ze strany mocnějších lidí na jednotlivci, někdy i celými rodinami. V době pozdní říše římské se v tomto případě jednalo zejména o ochranu před vpády nepřátelských barbarů. Velkostatky byly pod správou tzv. *dominiů*, tedy pánů velkostatkářů. K velkostatkům byly již svým původem přivázáni *kolóni*. Tento stav se vyvinul z původně svobodných občanů díky zadlužení v občany polosvobodné.

Další početnou skupinou obyvatelstva byli otroci. Tito nesvobodní lidé získali díky přijetí křesťanství právo svobodně uzavírat sňatky a byli již považováni za „přítele na nižším stupni“.

Ve městech bývala situace trochu odlišná. Města byla základními kameny antického světa. Byla to centra náboženského života, řemesel a obchodu, vzdělávání, administrativy. Představenými města bývali *kuriálové*.

Řemeslníci byli sdruženi do profesních sdružení, tzv. *collegií*. Všichni kolegianti musely za velice nízké ceny plnit své služby vůči státu. Např. odevzdávat zásoby obilí, vína a dalších surovin a výrobků. Vrstva majetnějšího obyvatelstva se nazývala *kuriály*. Ti se starali o přestupkové soudnictví a byly orgány samosprávy.

Další vrstvou obyvatelstva, která se postupně začínala formovat byla vrstva složená z příslušníků armády. Důvodem bylo, že se postupně dostávalo vojenských hodností dědičně, z otce na syna. *Kolegianti*, *kuriálové* a *kolóni* byli však ze služby v armádě vyloučeni. S postupem času, jak římská říše začínala doplácet na ekonomickou krizi, bylo možné se ze služby vyvázat placením odvodů státu. Z najímaných barbarských bojovníků, legionářů kterých se postupně v římské armádě objevovalo čím dál více vznikaly speciální družiny. Družiny složené jen z legií barbarských válečníků se nazývali foederátní družiny. Jejich válečníci pak *foederati*.

Rozdělení římské říše a vedení jednotlivých provincií bylo založeno na poměrně složitém systému, ke kterému se zde nebudu věnovat, jelikož se tímto tématem zabývá dopodrobna mnoho autorů, u nás např. doc. Jarmila Bednaříková⁴¹ z jejíž publikace jsme toto rozdělení převzala. Shrnu jen, že s postupujícím rozpadem římské říše se transformovalo i myšlení a fungování společnosti natolik, že nejdůležitějším prvkem ve státě již nebyla společnost městská, založená dříve na administrativní správě a fungování jako centra

řemeslnických cechů a obchdu, ale postupem času se hlavními středisky fungující ekonomiky státu staly velkostatky na venkově. Ve vzdálených provinciích, kde se nad správou podílel velitel s hodností *ducius* se tato transformace díky usazování *foederátů* prosadila nejdříve. Z funkce *ducia* se postupně stal jakýsi lenní pán ve středověké terminologii. K transformaci myšlení obyvatelstva také přispělo velkou měrou přijetí křesťanství které neuznávalo stav otroka. Z otroků se tedy stal postupně stav téměř rovný *kolónům*. Tedy vrstva rodově vázaná na příslušnost ke svému statku

7.2. Dopravní

Civilizace římského impéria byla známá hlavně díky svým úctyhodným schopnostem na poli výstavby dokonalé infrastruktury. Byla to první civilizace, která plně pochopila potřebu technického, rychlého a bezpečného komunikačního propojení celého impéria za účelem zásobování a spojení civilních měst s vojenskými posádkami ve vzdálených provinciích. Díky této infrastruktuře tedy po celém impériu probíhal vzkvétající obchodní a zásobovací systém podporující rozvoj pohodlí a ekonomický a společenský vzestup. Mezi nejdokonalejší díla římského civilního inženýrství patřila výstavba kamenných širokých silnic, obloukových mostů a geniálních akvaduktů. Kromě přívodu vody akvadukty existovala ve většině větších měst kanalizace, která odváděla odpadní vodu z větších domů a též dešťovou

vodu za město většinou na pole. Kanalizace se výborně zachovala v Tongobrise v nálezech z rezidenční čtvrti. Její podoba je klasický odpadní kanál, vedoucí skrze podlahu celého domu a pod ulicí. Kanál čtvercového průřezu je kryt kamennou deskovou dlažbou, která umožňovala čištění. Pro naše účely je vítaným zdrojem nálezů keramických střepů.

Co se týče infrastruktury samotného Iberika, Římané se jí intenzivně zhostili ihned po jejím obsazení. V první řadě bylo potřeba spojit nejdůležitější přístavy a města⁴². Silnice vedly od přístavu Cadiz na jihu až k Pyrenejím na severu, dále skrze Astúrii do Murcia. Oblast středozevního pobřeží propojili s Atlantikem pomocí vylepšení již existujících dopravních tepen. Ihned se zlepšil stav obchodních styků, který podpořil politickou stabilitu na několik století. Výstavba komunikací byla jednou z příčin velice rychlého procesu důkladné romanizace poloostrova.

Kromě silnic spojujících menší města s okolím musíme jmenovat alespoň ty nejdůležitější dopravní tepny [Obr. 15].

- **Vía Lata**, dnes nazývaná Vía de la Plata neboli Stříbrná stezka
- **Via Augusta**, nejdelší španělská cesta postavená za římského impéria. Její délka dosahovala, nepočítámeli další napojení vedlejších silnic činila 1500 Km.
- **Vía Exterior**

Jako důležitý prvek architektury silnice musím uvést mílové kameny, většinou opracované do podoby vysokého sloupu, nacházejícího se na pravé straně cesty. Tyto kameny nesly vytesaný nápis v latině, který vysvětloval, jak daleko se cestovatel nacházel na své cestě od místa, ze kterého vyšel. Kameny se umísťovaly pravidelně v rozmezí vzdálenosti tisíce kroků. O dokonalém promyšlení infrastruktury silnic nám do dnešních dnů svědčí i fakt, že dnešní hlavní dopravní spojky napříč Španělskem a Portugalskem téměř kopírují silniční síť vybudovanou před dvěma tisíci lety.

Samotnou Tongobrigu protínala Římská dopravní cesta vedoucí z Bracara Augusta (dnešní Braga) do Augusta Emerita (dnešní Mérida). Pozůstatky této cesty jsou jasně patrné a dobře zachovalé [Obr. 16].

Důvodem, proč se zabýváme dopravní infrastrukturou Tongobrigy je pozdější topografická situace polohy raněkřesťanské baziliky. Ta byla postavena přesně na nejvyšším vrcholku kopce, kdy velice podstané je, že její umístění si žádalo demolici nejdůležitější části právě dopravní cesty. Bazilika byla postavena přesně na křížení dvou cest procházejících městečkem, které bylo stavěno dle klasického síťového plánování zvaného *actus quadratus*. Na křížení *os cardus* (hlavní cesta) a *decumanus maximus* (vedlejší křížící, kolmo protínající), tedy dvou na sebe navazujících hlavních dopravních tepen, které byly jakýmsi základem každého plánovaného římského města. V důsledku výstavby baziliky právě v tomto místě bylo odkloněno centrum městského života od

nedalekého, níže položeného *fora* ve svahu, a to nahoru na návrší, právě do okolí křesťanské baziliky. Tento fakt nám i dosvědčuje studium stratigrafie *fora*, o kterém víme, že bylo postupně opuštěno koncem 5. Stol⁴³. To by přesně odpovídalo i dataci naší baziliky do konce 5. až začátku 6. stol.

8. Regnum Suevorum

První státní útvar barbarů, který se oddělil od římského impéria, bylo Svébské království, označované jako Regnum Suevorum. Byl to také první etnicky neřímský národ který začal na území bývalého římského impéria razit své vlastní mince. Státní útvar který trval od roku 410 až do ztráty své suverenity v roce 585 byl etnicky složen ze skupiny Svěbů a podrobeného římského obyvatelstva. Ačkoliv v překladu slova *regnum* užíváme termín království, možná by bylo vhodnější užívat termín vojvodství. Pojem *Rex*, tedy velitel či vůdce totiž ještě vůbec nemusel mít dědičný význam, který chápeme v dnešním slova smyslu pod označením král. Etnikum Svěbů⁴⁴, kteří provázeli Vandaly cestou napříč impériem Říma během doby stěhování národů mělo svůj původ snad na území dnešní České republiky. Většina národa Svěbů byla složená z dřívějšího etnika Kvádů.

Roku 409 n. l., kdy se dostali přes pyreneje do Gallaecie znamenal pro římské obyvatelstvo pohromu. Dle dobových zpráv se díky invazím barbarských bojovných kmenů a také vyhladovělého římského vojska konalo až do roku 411 témeř nepřetržité plenění menších měst a vesnic⁴⁵. Toto rabování a ožebračování místního obyvatelstva vedlo k hladomoru takového rozsahu, že se na území dnešní Galície vyskytovaly i případy kanibalismu⁴⁶. Tato situace byla neudržitelná a tak se roku 411 dospělo k rozhodnutí, že nejlepším řešením bude, buď li území hispánie rozděleno mezi jednotlivé národy barbarů. K rozdělení provincie Hispania barbarům ze strany Říma snad mělo dojít

losováním. Výsledkem bylo, že národu Svěbů byla přidělena území která se rozkládala na severozápadním pobřeží atlantského oceánu. Nejpravděpodobněji se království rozkládalo na území mezi dnešními městy Portem, na jihu, a Galícijské Pontovedra na severu. Celkem rychle se město Braga přetvořilo v jakési hlavní centrum a odtud pak Svébové expandovali až do Astúrie a regionu Lugo v povodí řeky Minho. Neexistují žádné písemné zmínky, které by zmiňovaly osídlení jiných měst římského obyvatelstva až do roku 438. Dokonce společné soužití Galíciů a Svěbů nemělo provázet žádné větší násilné konflikty ke kterým docházelo na ostatních územích Hispánie. První styky Svěbů s romanizovaným obyvatelstvem mezi lety 411 až 430 nebyly dle zpráv Hydatia provázeny žádnými vojenskými konflikty. Orosius nám dokonce praví, že: „vyměnili zbraně za pluhy“⁴⁷ ihned co jim byla přidělena půda.

Ačkoliv si Svébové velice rychle osvojili obecnou latinu ve zjednodušené formě, která se dále transformovala do dnešní portugalské, zanechali po sobě jazykové kořeny kdysi germánských slov. Slova⁴⁸ která se ujala a vydržela po staletí byla většinou spojována s přírodními jevy, zvířaty a základními nástroji potřebnými k práci na poli či v boji. Dalšími výrazy které se udržely až do pozdního středověku byla jména pro příslušníky nobility a elity. Ti dávali tato germánská jména jako odkaz na svůj dlouhý rodokmen. Nobility se navíc ze začátku snažila udržovat pokrevní svzky jen sama se sebou.

K tomu nedocházelo jen v případě Svěbů ale po celém iberském poloostrově a důsledkem byla pozdější mezistátní sňatková politika. Od těch dob se také používá pro nobilitu lidový termín modrá krev. Ten se snad ujal na základě toho, že světlou kůží lidí severského původu prosvítaly žíly okysličené krve které působily pro místní snědé podrobené obyvatelstvo modře. Další slova která měla germánský původ byla pojmenování místních místopisných názvů. V okolí Porta se takových to míst nachází něco kolem jedné stovky. Dále nacházíme místní názvy vesnic, které nesou pojmenování Suevos, Suegos. Tedy v přibližném překladu Svěbové či spíše Svěbov.

Roku 429⁴⁹ kdy se již Vandalové z jižní části Iberika pomalu připravovali na odplutí do afriky, vtrhl svěbský vojenský vůdce jménem Heremigarius do Lusitanie a jeho vojska se dala do mocného plenění a drancování. Postavil se mu však vandalský král Gaiserich. Tento první vojenský výboj svěbů mimo území Galície dopadl pro Heremigaria smrtí utonutím v řece Guadiana. Poté, co Vandalové odepluli do Afriky se národ Svěbů stal jediným barbarským etnikem které zůstalo na území Hispánie.

Ještě téhož roku se ujal král Hermerich aktu upevňování a nastolování nového Svěbského práva napříč celým územím Galcie. Právo bylo již ve své podstatě středověké⁵⁰. Roku 430 došlo k prvním vážnějším konfliktům mezi obyvateli Galície kteří ani v této době nebyli ještě plně romanizováni a kteří se začali před svěbským útlakem nově feudálně pojaté společnosti uchylovat do opuštěných Castros⁵¹

které přetrvaly vysoko v kopcích ještě z doby železné. Ovšem během let 431 a 433 začalo docházet k postupnému navazování kontaktů i s těmito usedlíky. Jako za první velvyslance kontaktů mezi místním obyvatelstvem bychom mohli označit křesťanské církevní hodnostáře. Roku 433 vyslal král Hermerich místního biskupa Synophosia aby zprostředkoval kontakty mezi svébskou elitou a místními obyvateli. Trvalo to však až do roku 438 než se podařilo sklidnit situaci mezi etniky obyvatelstva a dosáhnout míru který by vydržel dalších 20 let. Po smrti krále Hermericha nastoupil na trůn jeho syn Rechila, který již jako král plně svébům podřízeného území, řídícího se jen svébským právem, se vydal expandovat až na území Lusitánie na jihu. Tak se roku 439 přesídlilo na krátkou dobu hlavní město království do dnešního města Méridy. Expanze pokračovala a roku 441 se podařilo připojit i území Sevilly.

Roku 446 se již římská říše obávala sílící expanze galícijského království svébů [Obr. 17] a tak se ujala posílení moci Vizigótů ve střední části Hispánie. Po té co se však posílily pozice Vizigótů ve střední Hispánii, musel se již Řím nadobro rozloučit se svou nadvládou nad provincií. Po smrti krále Rechila roku 448 se jeho následovníkem stal jeho syn Rechiar.

Nadcházející léta byla na iberském poloostrově ve znamení složitých vojensko politických vztahů, často doprovázených vojenskými střety způsobenými výboji střídavě z obou stran. Jak jsem již zmínila,

nastupující středověk se také vyznačoval složitou sňatkovou politikou, ve které hrál velkou roli i druh vyznání jednotlivých historických postav. Samostatné Svébské království se udrželo až do své anexe k vizigótskému království Tolosánskému vednému králem Leovigildem. Připojení proběhlo roku 585. Poté bylo téměř celé území Hispánie pod nadvládou Vizigótů až do muslimské invaze roku 711.

Po arabské *conquisitě* Iberského poloostrova roku 711 n. l. se objevují v *Beatus Liébana* z roku 798 písemné zmínky o *Gallaecii*³⁰, která je zde popsána jako území křesťanů, zatímco *Hispania* je již celá muslimská. Emirům dobývajícím území nepřišlo nutné dobývat chudé a hornaté oblasti osídlené drsným a bojeschopným lidem. Navíc oblast neoplývala ani významnými zemědělskými plocha vhodnými pro pěstování oliv na výrobu oleje či vhodnými pro vinařskou produkci. Pozdější historií Galícijského území se nebudeme již zabývat, není to pro naši věc nutné. Zmínka o muslimských obyvatelích sousední Lusitánie nutná byla, aby poukázala na to, že území nikdy pod nadvládou tohoto etnika nebylo a po všechny časy si od příchodu křesťanství udrželo jednotu víry a tím i etnickou čistotu zapříčiněnou omezenou migrací obyvatel. Fyziologické odlišnosti světlejších a vyšších obyvatel Galície si můžeme snadno povšimnout i dnes. Ovšem do jaké míry je to způsobeno pozůstatky genofondu barbarských příchozích ze severu Evropy během 5 stol. n. l. je diskutabilní. Kulturní svéráznost obyvatel drsné Galície přetrvává.

V této kapitole jsem jen opravdu velice stručně nastínila historii území našeho zájmu. Pro nedostatek písemných zpráv o vývoji a vůbec okolo způsobu života Svěbů se vedou doposud četné polemiky. Otázkou je, jak se opravdu stavěli k situaci soužití s místními obyvateli. Do jaké míry vyhovoval místním lidem nový řád a nové svěbské právo a I již středověké rozdělení společnosti. Na jednu stranu se rolníkům ulevilo od čím dál tím většího zatížení římských daní, na druhou stranu nevíme, jak moc ochotně přijímali původní obyvatelé nadvládu počtem menšinové elity Svěbů. Jisté je, že během této doby sehrálo více než důležitou roli křesťanství a vůbec církevní politika vedená nejsem mezi Svěby a místními hispano-římany ale také později vedená vůči Vizigótům na východě Iberie a později vůči Maurům ohrožujícím zemi od jihu.

9. Rozvoj křesťanství v Galaecii Bracari

Obecně se nedá říci, do jaké míry bylo christianizované místní hispano-římské obyvatelstvo ještě před příchodem Svěbů. O vyznání Svěbů tušíme, že se stejně jako ve středověku odvíjelo od vyznání velitele družiny či skupiny obyvatelstva. Svěbové se dostali ke křesťanství pravděpodobně od Vandalů během jejich společného přechodu přes Pyreneje či ještě dříve. Otázkou je, jakého druhu bylo křesťanství těchto z římského pohledu barbarů. V té době totiž Vandalové jako mnoho jiných germánských kmenů vyznávali ariánskou podobu křesťanství⁵³. Problémem ovšem je, že právě svěbové během 150 let trvání svého samostatného státu v Galícii prostřídali celkem 5krát své vyznání od arianismu ke ortodoxnímu křesťanství. Důvodem, proč se zabýváme druhem křesťanství v Galícii je, že pokud by se nám někdy v budoucnu podařilo určit přesnější datum vystavení baziliky v Tongobrize, bylo by snad možné i zjistit, jakého druhu bylo vyznání stavebníka, který se o výstavbu zapříčinil a tedy vůbec o druh liturgie, která se v bazilice v jejích prvních letech vykonávala.

Podle zpráv Isidora ze Sevilly⁵⁴, který psal o situaci Svěbů v průběhu 7. stol. mělo být mezi lety 470 až 550 mnoho Svěbských králů ariánského vyznání. Samotná církevní historie střídání arianismu a katolicismu během trvání svěbského království je tak složitá, že bude lepší, odkážu-li na internetový článek věnující se jen této problematice⁵⁵. Zmíním snad jen nejdůležitějšího misionáře katolické formy

křesťanství, jímž byl Martin z Bragy. Martin z Bragy vystoupil na první katolické synodě svolané králem Aliamirem roku 561 známé pod názvem První koncil Bražský. Ačkoliv Isidor ze Sevilly jmenuje ve své Historia Suevorum jako prvního věrozvěsta katolického vyznání jakého si Theodimira, Řehoř z Tours nám zase uvádí, že prvním kdo přivedl Galícijsce na pravou víru měl být Martin z Tours. Všechny tři postavy se pravděpodobně podíleli na katolické konkvistě Hispánie ovšem k úplnému vyhlazení arianismu došlo až pod nadvládou Visigótů, tedy po druhé polovině 80. let 6. stol.

10. Pojem bazilika

Doposud jsem se věnovala obecnému popisu prostředí, historie a kulturního zázemí osídlení Tongobrigy. Dříve, než se dostanu k samotnému popisu objektu našeho zájmu, kterým je v první řadě mozaiková výzdoba raněkřesťanské baziliky, musíme doplnit několik informací. V případě staveb na území historického města Tongobriga se nám totiž vyskytují objekty označované slovem bazilika dva. Tongobriga je naprosto učebnicovým příkladem architektury vývoje bazilik. Na jejím území se sice nacházejí dva objekty takto označované, ovšem každý z nich má toto označení na základě naprosto jiné funkce. Obě označení jsou však užita na místě. Jedná se o baziliku antickou. Stavbu profánní. Nacházející se na východním konci antického *fora*, po jižní straně bývalých lázní (Obr. 3). V druhém případě se jedná o stavbu určenou křesťanským liturgickým účelům. Tedy stavbu církevního charakteru.

V dnešních dobách se označení bazilika vztahuje na dva pojmy vycházející z odlišných významů. Pojem bazilika v architektuře⁵⁶ a pojem bazilika jako označení církevní⁵⁷.

Bazilika v architektuře jako pojem označuje stavby kostela, který má více lodí, kdy loď hlavní převyšuje lodi boční. Tento pojem se nevztahuje k církevním funkcím kostela. Neodvívá se od zavádějící velikosti stavby. Hlavní, ústřední loď takového kostela má potom vlastní okna nad střechami bočních lodí. Tato okna se všeobecně nazývají *okny*

bazilikálními [Obr. 18]. V případě, že se u podobné dispozice lodí okna ve střední lodi nevyskytují, nazýváme stavbu *pseudobazilikou*. V takovémto architektonickém slova smyslu je i pražská katedrála sv. Víta bazilikou.

V kanonickém slova smyslu je bazilikou jen kostel ten, na který se vztahují určitá privilegovaná, přesně vymezená práva. Povýšení kostela na baziliku schvaluje papež. Privilegia takovýchto kostelů jsou stanovena v dokumentu z roku 1989, který se nazývá *Domus eccelsiae*. Na samotné velikosti či architektonickém plánu v tomto případě nezávisí.

10. 1. Předchůdci křesťanské baziliky

Samotné slovo bazilika se zakládá na etymologickém základu z řeckého βασιλική στοά - *basilké stóa*, což přibližně přeloženo značí královské sloupořadí. Původně se jednalo o stavbu starého Řecka, ve které vedli svůj úřad *archonti*. První baziliky se začali objevovat během 2. stol. př. n. l. v době hellénismu⁵⁸. Označení se poté za doby antického říma přesunulo na stavbu nacházející se povětšinou na dobře viditelném místě, obvykle na pohledové linii konce antického fóra. Využití k religiózním účelům se nám u baziliky objevuje už koncem 1. stol. n. l. Jednou z takových byla snad i neopythagorejská bazilika jejíž základy byly objeveny roku 1915 v Říme, nedaleko Porta Maggiore. Půdorys prvních křesťanských bazilik se ještě ve 4. stol. n. l.

podobal původním neopythagoryjským dispozicím. Základní půdorys se zakládal na jednoduchém, protáhlém trojlodí, rozléhajícím se na pravidelné obdélníkové základně, na západní straně zakončené apsidou. Přenesení funkce stavby z profánní na církevní se odehrálo někdy po roce 380 n. l., kdy císař Theodosius I. uznal *ediktem Thessalonským* křesťanství za hlavní náboženství rozpadající se římské říše. Označení bazilika se tehdy přeneslo na velké křesťanské církevní stavby, jejichž diecéze obdržela od papeže speciální ceremoniální práva.

Římská bazilika bývala veliká zastřešená hala, postavená za účelem tržních a právních úkonů, které se odehrávaly uvnitř. Již začátkem vlády císaře Augusta měl takovouto baziliku každý urbanizační celek, který se pro svá práva nazýval městem. Její funkce v tehdejších dobách by se dala přirovnat k plnění funkce pozdějších středověkých tržnic. Často bývala nad samotným tržním arkádovým prostorem vystavena místnost, která by se dala nazvat zasedační síní. Ačkoliv přesný dispoziční model antických bazilik nebyl pevně stanoven, často se opakovalo užití vnitřních kolonád. Bazilika tehdy mohla být krytá či nekrytá, vždy na obdélníkovém půdorysu. Jedna loď nebyla pravidlem. Vchod mohl být na kratší i delší straně budovy. Pokud se vchod nacházel na straně delší a interiér se dělil na střední loď a průchod, který vedl okolo, nazýváme baziliku typem orientálním. V případě vchodu na straně kratší s apsidou na opačném konci jedná se o baziliku řeckého typu. Apsida se většinou

vyskytovala, nebyla však pravidlem. Počet pater také nebyl pevně stanoven. Kolonády bývaly často lemovány sloupořadím pod arkádami na jedné či obou stranách s apsidou na jednom či méně obyčejnými apsidami na obou koncích. V těchto apsidách bývalo místo vyhrazené pro smírčího soudce. Mohlo být i mírně vyvýšené. Střední loď bývala o něco širší a mohla být lehce vyvýšená. To způsobovalo, že na ni lépe dopadaly paprsky jdoucí skrze bazilikální okna. Nejstarší známou bazilikou tohoto výše popsaného typu je Basilica Porcia v Římě z roku 184 př. n. l. vystavená censorem Catonem starším. Další příklad podobné baziliky z konce 2. stol. př. n. l. se dochoval v Pompejích. Nejznámější dochovanou Římskou bazilikou je jistě bazilika Maxentiova dokončená k roku 313 n. l. [Obr. 20]

Začátkem 3. stol. n. l., kdy se elitní vrstva obyvatelstva začala částečně stranit a i svůj úřad vykonávala z honosných atriových paláců se také začíná přesouvat působení zákonodárců do soukromí. Místo toho, aby se dále využívaly městské baziliky vystavěné na forech, patriarcha začíná mít svůj vyvýšený bazilikální trůn v soukromí svého paláce. Vhodným příkladem může být soukromá palácová bazilika odhalená v Bulla Regia na území dnešního Tunisu. Datována byla do 5. stol. n. l. Bazilika je na obdélníkovém půdorysu, s přijímacím sálem flankovaným místnostmi účelově zařízenými dle potřeby související s jejich úřadem. Kdy místnosti byly sami se sebou navzájem propojeny. Sál byl zakončen polokruhovou apsidou s navazujícími

prostory transeptu. Křížení dvou os bylo akcentováno nárožními sloupy.

10. 2. Vývoj křesťanských bazilik

K postupnému převratu v užití bazilik došlo po roce 313 n. l., kdy císař Konstantin uznal ediktem Milánským křesťanství za státní náboženství. Křesťané se nyní rozhodli svou víru náležitě demonstrovat, ale vzít jako předlohu bývalé pohanské chrámy bylo nemyslitelné. Lidé měli ještě stále v paměti uctívání bohů v otevřených chrámech pod širým nebem, kdy zastřešené chrámky doposud sloužily výhradně přechovávání soch bohů a jejich pokladnic v zadních částech. Pro nové chrámy se tedy nabízel imperiální model baziliky řecké⁵⁹, který byl již zaběhnutý a dobře reprezentoval výsadní postavení liturgie odehrávající se uvnitř. Ten se vyznačoval prodlouženou dispozicí s centrální lodí uprostřed, která byla zakončena apsidou a zřetelně osovým řešením a dřevěnou vazbou ať již otevřenou či oddělenou dřevěným stropem. Na vyvýšeném místě v apsidě bylo místo pro zasedání biskupa a kněží. Hlavní loď měla po obou stranách nižší boční lodě. Císař Konstantin si nechal vystavět baziliku dle tohoto modelu v Trevíru. Pro jednoduchou dispozici bylo později snadné přestavět takovouto baziliku k novověkým církevním účelům. Trevírská bazilika byla vystavěna na půdorysu dlouhého obdélníku. Kdy zdi byly prolomeny řadami oken s obloukovým zakončením. Okna byla také řazená ve více řadách nad sebou. Po

stranách hlavní lodi se zde nenacházely boční lodě dříve sloužící zejména kupcům. V této fázi se již bazilika využívala jen k religiózním a státnickým potřebám. V závěru lodi, za vysokým obloukem byla mohutná apsida s trůnem ze kterého vykonával svůj úřad císař Konstantin I. K transformaci na plně církevní stavbu došlo poté tak, že se namísto trůnu umístil oltář [Obr. 21]. Baziliky tohoto typu se poté začaly objevovat po celé západní Evropě, dále v Řecku, Egyptě, Palestině i Sýrii. Jako příklady bazilik z 5. a 6. stol. můžeme uvést kostel Sv. Eliáše v Thesalonice, kostel Narození Páně v Betlémě či obě baziliky v Ravenně. První užití transeptu bylo také za vlády císaře Konstantina a to v kostele Svatých apoštolů v Konstantinopoli. Je jisté, že užití křížení transeptu bylo aluzí na šířící se kult svatého Kříže. Křesťanská symbolika se tehdy celkem snadno aplikovala na nové stavby, jejichž formy byly až doposud vypůjčené ze starších staveb civilních. První nejstarší známou křesťanskou bazilikou je bazilika Svatého Jana Lateránského, která byla darována císařem Konstantinem římskému biskupu někdy kolem roku 313 n. l. K vysvěcení došlo roku 324. n. l. Další známé římské baziliky ze 4. stol jsou bazilika Svaté Sabiny a Bazilika svatého Pavla za hradbami. Později během 6. stol. přibyla k těmto raněkřesťanským bazilikám i ta zasvěcená svatému Klementu.

Během 4. a 5. stol. dochází ke změně architektonického plánu [Obr. 22]. Bazilika se v té době posunula za jakési otevřené nádvoří lemované

kolonádou se sloupořadím. Předchůdcem této dispozice byla starořecká *stoa* či *peristyl*⁶⁰. Zároveň se podobná dispozice stala předobrazem pozdějších klášterů. Toto nádvoří bylo zvenku přístupné skrze další řadu budov které zvenku lemovaly rovnoběžnou ulici. Přesně této raněkřesťanské bazilikální dispozici odpovídal i půdorys původní baziliky svatého Petra v Římě.

Většina raněkřesťanských bazilik následovala tento model, kdy střední loď je převýšena a po stranách se nacházejí lodí boční. V hlavní lodi jsou pod střechou směrem dolů dána boční bazilikální okna. Jediný rozdíl je snad v případě raněkřesťanských bazilik kavkazských, jmenovitě v Gruzii a Arménii, kde střední loď je jen o malinko, téměř neznatelně převýšena od lodí bočních. Všechny tři lodí jsou zastřešeny jen jednotnou střechou. Důsledkem je mnohem temnější prostor. Tento model bývá nazýván bazilikou orientální.

Základní dispozice baziliky se zachovala až do vrcholného středověku, kdy ještě mohutně působící románské kostely vycházely z raněkřesťanských předobrazů. Od středověku bylo označení bazilika užíváno také u svatostáneků honosících se čestným titulem udělovaný některým kostelům, zpravidla těm, které byly sídlem vyššího církevního hodnostáře jako biskupa či papežského legáta. Na tomto základě v dnešní době rozlišujeme baziliku velkou, *basilica maior*, kdy titul je vyhraněn pro vlastní kostely papeže s papežským trůnem a baziliku malou, *basilica minor*, kterou se označují kostely ostatní.

11. Bazilika v Tongobrizie

Pozůstatky bývalé raněkřesťanské baziliky, které byly objeveny v hloubce asi jednoho metru pod podlahou nynějšího kostela Panny Marie (orig. Santa Maria do Freixo), uprostřed současné vesnice Freixo nám dokládají starobylost kultovního místa. Tuto starobylost a význačnost místa nám též dokládá nález z 12. stol⁶¹. V případě nálezu se mělo jednat o pozůstatek oltáře zasvěceného Jupiteru, který se měl nacházet v blízkosti kostela. Tento blok kamene s dedikačním nápisem Jupiteru sloužil zřejmě jako podstavec pro již nezjištěnou sochu. Pedestal poté sloužil jako odpočívací lavička v blízkosti kostela. Pokud bychom si mohli být jisti tím, že kámen s dedikačním nápisem nebyl přemístěn z jiného místa, což nelze vyloučit, mohli bychom tvrdit, že se v tomto případě jednalo o převzetí pohanského kultiště křesťanskou církví snad za účelem vymýcení kultu.

Ačkoliv je Freixo, jako součást právně ustanoveného národního památníku římského osídlení Tongobriga neustále archeologicky studováno, zůstávalo až doposud mimo zájem odborníků věnujících se bádání vrcholného středověku v severozápadní části Iberika. I přes nedostatky v medievalistickém probádání Tongobrigy se podařilo určit baziliku v Tongobrizie do *eclesia do Tongobria*, která se koncem 6. stol. nacházela ve farnosti portugalenské diecéze⁶². Zmínky o *eclesia do Tongobria* se nacházejí v manuskriptu *Parochiale Suevorum* či také nazývaném *Divisio Theodemiri*. V tomto dokumentu z druhé poloviny 6.

stol., který uvádí soupis 134 *paróquias* - tedy farností svěbského státu Galície nacházíme důkaz o tom, že existenci baziliky můžeme potvrdit v rozmezí let mezi 572 - 582/85 n.l. Nehmotné písemné svědectví o *eclesia Tongobria* lze tedy podložit existencí nálezů obvodového zdiva předpokládané baziliky a pozůstatky její mozaikové výzdoby. Pozůstatky bývalé baziliky byly objeveny až při výkopových pracích během opravy kostela. Bohužel po čtyři desítky let před zahájením záchranného archeologického výzkumu se chodníky okolo nynějšího kostela opravovaly hluboko pod povrchem okolí a tím došlo na mnoha místech k rozsáhlému poškození naleziště. Jak jsem se již zmínila, pozůstatky raněkřesťanské církevní stavby se nacházejí pod podlahou současného farního kostela zasvěcené Svaté Marii ve Freixo [Obr. 23]. Přesněji řečeno, současný kostelík byl vystaven nad podlahou bývalé baziliky, ještě přesněji uvnitř jejího hlavního obvodového zdiva. Jednalo se tedy v poměru k pozdějšímu kostelu o stavbu menší, jak v šířce tak i v délce. Nynější kostelík [Obr. 24] má velice jednoduchou architektonickou dispozici. Jedná se o jednolodní prostor a kněžiště s mírnou axiální odchylkou na kterou navazují sakristie i zvonice. Schodiště vedoucí ke zvonici bylo zároveň jediným přístupem na vysoký kůr. Ačkoliv z dobových dokumentů máme svědectví o starší stavbě chrámu z 1. poloviny 12. stol., nynější podobu dostal současný kostel během předposlední přestavby. Díky nálezům pohřbů časově určených do středověku, pohřební jámy nalezeny uvnitř pod podlahou hlavní lodi, je nám zřejmé, že

středověký chrámek zmiňovaný v dokumentech z 12. stol. byl vystaven nad základy baziliky někdy koncem 9. či začátkem 10. stol. Z vrcholně středověké stavby kostela zasvěceného Panně Marii se nám podařilo identifikovat snad jen veliké bloky kamene, na které byla zřejmě nasazena dřevěná podlaha. Popis kostela z roku 1743⁶³ naznačuje, že s jednoduchou, středověkou dispozicí si stavba alespoň v zásadě vystačila až do poloviny 18. stol. Původní kostel měl oddělený prostor auly či hlavní lodi, dále kněžiště či hlavní kaple. Tento vrcholně středověký kostelík byl po zavření zbořen a jeho zdivo stavitelé sekundárně použili koncem 18., možná počátkem 19. stol. k vystavení kostelíka nynější podoby.

Co se týče vlastního datování stavby raněkřesťanské baziliky, existuje několi ukazatelů, které nám udávají přesnější indicie. Jedním z nich je stav antického domu na jižní straně baziliky [Obr. 25], který se postupně snad stal součástí církevního celku. Dle pozůstatků jeho základů, přesněji z půdorysu nám vyplývá fakt, že domus na jižní straně kostela, který tam tehdy samozřejmě ještě nestál, byl vybudován někdy v průběhu 1. stol. n. l. Informace, které nám vyplývají ze studia starigrafických vrstev⁶⁴ vypovídají o tom, že antický atriový domus nebyl ve své funkci používán déle než do druhé poloviny čtvrtého, nejdéle však do začátku pátého století. Z datace opuštění domu nám tedy vyplývá datum *post quem* pro vznik samotné mozaikové podlahy baziliky na severní straně od atria domu.

Víme tedy, že bazilika s její podlahovou mozaikou nemohla být starší než z pátého století a zároveň víme, že písemné zmínky z Parochiale Suevorum nám potvrzují její existenci pod zmínkou o *ecclesia Tongobria* mezi lety 572 - 582/85 n.l.

I když byl samotný *domus* více méně rozebrán a jeho bývalé *cubiculi* se používaly za účelem pohřbívání. Sekundární využití stavby lze potvrdit ještě v průběhu pozdního středověku. Zdivo, které by se dalo označit jako hlavní, kdysi oddělující prostor antické římské ulice až do středověku oddělovalo prostor hřbitova od prostoru sekulárního.

Do stejného časového úseku, tedy do konce 4. stol., možná začátku 5. stol se dají zařadit i nejstarší nálezy hrobových jam. Opět se tedy dá odvodit *terminus post quem*.

11.1. Poloha Baziliky

Samotná raněkřesťanská bazilika se nacházela na dobře viditelném místě, na nejvyšším bodě vedle staroantické rezidenční části osídlení [Obr.3, žlutě]. Dle vedoucího archeologického pracovníka, který prováděl výkopové práce na bazilice, Dr. Antónia Limy⁶⁵ se stavba baziliky nacházela na místě křížení původních dvou dlážděných cest⁶⁶, vedoucích skrze město. S tímto názorem ovšem nesouhlasí jeho další spolupracovník, Dr. Jorge Arújo⁶⁷, oba zaměstnanci výzkumného centra v Tongobrize, který se zabývá klasickou archeologií římského osídlení

v Galícii. Za předpokladu, že by měl pravdu Dr. Lima, dokreslovalo by jeho tvrzení rázný nástup křesťanství do Tongobrigy. Dovolují si říci, že akt postavení křesťanské baziliky na křižovatce tedy tepně římského města byl téměř vymezením data konce antiky a všeho co s antikou ve městě souviselo. Tento akt výstavby kostelů při křižovatkách či na bývalých místech pohanských svatyní býval v raném středověku obvyklý. Dr. Lima se domnívá, že kamení z římské vozovky bylo sekundárně použito při výstavbě zdiva naší baziliky. Důvod, proč s tímto názorem Dr. Arújo nesouhlasí⁶⁸ mi bohužel nebyl doposud vysvětlen. Dalším názorem, který mohu podložit jen svým vlastním pozorováním je, že na baziliku bylo pravděpodobně vidět i z místa námi tušeného amfiteátru. Bohužel amfiteátr ještě nebyl z finančních důvodů archeologicky potvrzen, nicméně nálezy velikého množství hřebíků z hledištních lavic nám jeho přítomnost naznačují. Existenci amfiteatru na námi zmíněném místě by odpovídal i zaběhlý způsob výstavby těchto objektů na úpatích strání. Dále by o možné přítomnosti odpovídalo i postavení vůči okolní dispozici, kdy území námi označované za možný amfiteátr je nedaleko tržiště i městských lázní. Zároveň nedaleko rezidenční čtvrti. Pokud by se stanovisko o možné pohledové linii amfiteátr - bazilika potvrdilo, mohlo by to znamenat, že bazilika zaujímal pro návštěvníka divadla hlavní bod horizontu jeho pohledu vzhůru. Mohla být téměř součástí jakého si *teatro divina*, místa kde se opakovaně odehrává zázrak rituálu přeměny vína na krev Kristovu. Musíme si uvědomit, že v případě

antického divadla bylo drama také považováno za božský akt. Předpokládalo se opravdové vtělení a přítomnost bohů a múz do performerů v amfiteatru. Dále si musíme uvědomit, že pro antického člověka bylo důležitější správné opakování rituálu, např. pravidelná oběť ve svátek, více než samotná myšlenka stojící za náboženským rituálem. Je nám asi jasné, že přechod od takového antického smýšlení k více spirituálnímu průběhu křesťanského obřadu musel věřícímu nějaký čas trvat. Nevíme do jaké doby se amfiteatr využíval k jeho původnímu účelu. Nemůžeme tedy říci, zda mohly teoreticky oba objekty fungovat současně. Nedá se ani uvažovat o mladší křesťanské stavbě na stejném místě baziliky, jelikož by se její základy pravděpodobně objevily, dřevěné stavby nebyly díky vhodnému dřevu příliš obvyklé ani populární. Mohlo být tedy postavení baziliky jakousi náhražkou za pohanské slavnosti odehrávající se pod kopcem? Možné by to bylo.

11.2. Rozloha baziliky a struktura vlastní stavby

Které indicie vedly k identifikaci nalezeného objektu pod kostelem Panny Marie ve Freixo jako křesťanské baziliky dobově zmiňované jako kostel v *Tongobii*⁶⁹?

Vzhledem k tomu, že v poměru k okolní zástavbě se jednalo o mnohem větší objekt, který má longitudiální dispozici, je orientován, nachází se blízko zástavby římské Tongobrigy, ve které byly identifikovány přestavby časově shodné. Dále všude

kolem máme orientované hroby datované do doby mnohem pozdější, ovšem držící stejný západo-východní směr. Stavba byla dále vnitřně členěna na tři oddělené, zastřešené prostory pro které budeme nadále užívat jednotlivé označení prostorů jako A, B, C [Obr. 25]. Trojčlenné dělení bylo pro raněkřesťanské baziliky příznačné (viz. kapitola 10. 2. O křesťanských bazilikách).

Dva tyto prostory, označené na našem obrázku písmeny A a C mohly tvořit možné *aulae*. Velikost prostoru A činila na délku 11m, které se rovnaly 50 *palmům*. *Palmus*, neboli *dlaň* byla antická měrná jednotka odpovídající našim 22 centimetrům. Délka prostoru C byla 13,2 m, tedy 60 *palm*. Dohromady byl sjednocený prostor na délku dlouhý 24,2 metrů, což je 110 v *palmech*. Do šířky byly oba prostory stejně široké a to 8,14m. To odpovídá přesně 37 *palmům*.

Na prostor A navazoval na západě prostor místnosti B, vydlážděný taktéž mozaikou. Jednalo se pravděpodobně o srdce celého kostela. Archeologové z Tongobrigy se domnívají že na místě se mohlo nacházet kněžiště. Mým názorem je, že mohlo jednat o *prothésis*, možná s *diákonikem*. K tomuto názoru vede skutečnost, že prostor je nepoměrně menší, se zesílenou zdí, kdy zbytky zdiva, na severní straně chybí. To by odpovídalo možné existenci vchodu do *diákonikonu*, který se zpravidla nacházel na levé straně *prothésis*. Prostor A a B jsou pohledem od sebe dobře oddělitelné hraničním prahem a dále jakýmsi zdobným lemem rámování pravděpodobně mozaiky. Zmíněné hranice pozoruhodně odpovídají

dnešnímu triumfálnímu oblouku umístěnému nad nimi. Bohužel pro nás se po dlouhou dobu prostor hojně využíval k pohřbívání pod podlahou. Nemůžeme tedy ani určit, k jakému účelu se využíval. Tedy ani vyloučit možnost, že se jednalo o mnou navrženou *prothésis*. Problémem který nám komplikuje situaci je, že v prostoru B, nad jehož zbytkem se nachází současné kněžiště, se taktéž nacházely mozaiky. Archeologický průzkum byl z liturgických důvodů nepovolen a tím nám chybí případná archeologicky podložená vodítka k vysvětlení celé situace.

Dále si dovolím poznámku, že za předpokladu, že jsme srozuměni s raněkřesťanskou liturgií, musíme si uvědomit, že někde musel stát oltář⁷⁰, tehdy ještě v podobě obětního stolu. Jelikož přítomnost plných mozaik v prostoru A nenaznačuje stopy o pevném uchycení určitě mohutného, kamenného stolu, dá se předpokládat že se nacházel právě v prostoru B. To by opět naznačovalo pravděpodobnost mé teze, že se jednalo o *prothésis*. Na jižní straně prostoru B se podařilo v roce 2002 odkrýt poměrně veliký kus původního zdiva, o šířce 0,5m. Sice bohužel neznáme, kde přesně končila stavba na východní straně, ovšem díky pravidelnosti pozdně římského stavitelství si můžeme alespoň odvodit šířku kněžiště či *prothesis*. Minimální šířka by tedy byla něco kolem 4,5m. Dá se předpokládat, že tvarem byla tato část stavby stejně jednoduchá a pravidelná jako bývalo u obdobných staveb pozdní antiky zvykem. Tento princip stavitelství v oblasti vydržel až do pozdního středověku. Co se týče hloubky „kněžištního“

prostoru B, nemohl být menší než 3,9m. V tomto naměřeném bodě se ještě nachází pozůstatek jižní zdi, nám ohraničující konec prostoru. Prostor B, možné kněžiště či prothesis, mohl být zakončený apsidou. Tuto hypotézu by ovšem mohla podložit jen další exkavační činnost. V dobách raného křesťanství se ještě do značné míry připojovaly ke stavbám liturgického účelu i stavby sekulární. V oněch dobách neexistovaly tak markantní rozdíly v účelu staveb a tím pádem se stávaly některé prostory běžnou součástí raněkřesťanských bazilik. Dalšími důležitými součástmi liturgických staveb bývaly hřbitovy a baptisteria. První křesťanský hřbitov, který by časově měl odpovídat raněkřesťanské bazilice se podařilo identifikovat na jižní straně stavby. Bohužel můžeme potvrdit jen existenci 3 hrobových jam. Všechny orientovány. Není úplně známo, do jaké míry se hřbitov rozšiřoval kolem. Na severní straně od baziliky se ale už nacházela síť ulic a několik atriiových domů z doby pozdního císařství. Tam byl prostor pro případné pohřby omezen ještě fungující rezidenční zástavbou.

Naopak na jižní straně od baziliky byla situace poněkud odlišná. Bylo odhaleno, že během vrcholného středověku se již v prostorech bývalých římských domů pohřbívalo. To je pravděpodobně případ i Tongobrigy. Na jihu od baziliky se nacházela funerálně využívaná parcela, rozpoznatelná v plánu [Obr. 25] pod písmenem D, měřící 60,5m², což odpovídá přesně rozměrům římského atriiového domu. Obyvatelé Freixa měli dokonce vypracovaný systém

pohřbívání v římských domech tak, že po zaplnění jednotlivých *cubiculae* lidskými ostatky mohli jednotlivé místnosti uzavřít. Nakonec pohřbívali kolem dokola domů v bývalých antických ulicích. Bylo by jistě zajímavé se zamyslet, do jaké míry jsou dodnes v Portugalsku využívané *as casas dos mortos*, domečky mrtvých, reziduem tohoto zvláštního ritu. Dá se předpokládat, a vše tomu tak nasvědčuje, že bývalé *impluvium* uvnitř tohoto domu mohlo být využíváno za účelem křtění [Obr. 25]. Pak křest v takovémto baptistériu obklopený kolumbáriem mohl mít i symbolickou stránku jakési aluze na znovuzrození⁷¹. Prostor bývalého domu, určený k pohřbívání byl oddělen od baziliky zdí. Pro lepší orientaci ještě uvádím, že směry možných vchodů do jednotlivých prostorů baziliky jsou v uvedeném obrázku naznačeny protichůdnými kurzory s číslováním od 1 do 6.

Přítomnost mozaiky uvnitř chrámu nám naznačuje, že se pohřby v interiéru baziliky napřed nepraktikovaly. To by nedpovídalo zaběhnutým ritům a ani zdravému rozumu. Mozaiky sice byly narušeny pohřbíváním v interiéru, pod podlahou, ovšem to až mnohem později.

Co se týče organizace vnitřního prostoru, nemáme bohužel v případě naší baziliky zanechány žádné písemné zprávy a bohužel ani archeologické prameny nám k přesnějšimu vysvětlení funkcí a členění vnitřního prostoru mnoho nenapoví.

Ačkoliv se jednalo o stavbu velice jednoduché plánové dispozice, je nám jasné, že liturgické obřady vyžadovaly určitou diferenciaci jednotlivých prostorů interiéru. Tuto diferenciaci a vnitřní členění zajišťoval s největší pravděpodobností přenosný mobiliář, který se však do dnešních dnů nedochoval. Alespoň přibližnou představu o podobě a druzích raně středověkého mobiliáře nám do dnešních dnů mohou přiblížit některé středověké iluminace. V případě Tongobrižské baziliky nám mnoho o vnitřním uspořádání nenapoví ani členění prostoru uvnitř. Jedním z pozůstatků architektonických detailů je snad kamenný kvádřík nalezený během archeologických výkopů v severo-východním rohu dnešního kostela. V plánu [Obr. 25] baziliky vyznačený jako 'b'. U kvádříku se mohlo jednat o stylobat sloupu či pilastru. Kvádřík byl zachován in-situ a jeho rozměr odpovídá 2 *palmům* (44 cm) v průměru. Přítomnost paralelního stylobu se dá tušit i na druhé straně. Tento stylobat by mohl znamenat, že se v lodi nacházelo sloupořadí v opakujícím se pravidelném rytmu. Nemůžeme však přítomnost potvrdit ani vyvrátit, jelikož v mozaice podlahy právě v pásu, kde by se mohlo sloupořadí nacházet velká část chybí. K existenci sloupořadí by nám však napovídala i vzdálenost kvádrů, pakliže připustíme hypotézu, že se jednalo o stylobat sloupu, který se nacházel 1,32 m od severní stěny baziliky. Pakliže připustíme, že na druhé, opačné straně se nacházelo též sloupořadí, dostali bychom se k trojlodnímu modelu baziliky. Možná se nám bude zdát velikost 1,32 m pro šířku vedlejší lodi velice málo, ovšem pokud si převedeme

jednotky na *palmy*, odpovídá tato míra přesně velikosti 6 *palm*. Střední loď by tedy na šířku měřila 4,62 m, což je v přepočtu na palmy 21. Dostaneme tedy poměr šířky hlavní lodi ku lodím vedlejší 1:3,5. Připočteme-li k vypočítaným šířkám lodí ještě šířky sokolové? základny na jedné i druhé straně, vyjde nám dohromady velikost 37 palmů. Poměr lodi hlavní vůči lodím vedlejšími by odpovídal zažitému modelu. Navíc nám to vypovídá o tom, že měrná jednotka užitá stavitelem byl opravdu římský *palmus*.

Co se týče funkčních směrů pohybu uvnitř architektury, bohužel nemůžeme opět příliš archeologicky podložit hypotézy o fungování a využívání interiéru. Na základě rekonstrukce základů zdiva se dá předpokládat, že vchod se nenacházel na západní kratší straně objektu jako dnes, ale že se nacházel na jižní, na straně delší zdi. Tomu by snad odpovídalo i rozložení mozaikové výzdoby uvnitř prostoru hlavní lodi. Mohlo se tedy jednat o baziliku orientálního typu. V našem plánu jsou šipkami naznačeny možné směry vchodů a průchodů skrze jednotlivé části baziliky. Tato místa možných průchodů byla odvozena od více poškozených míst v podlahové mozaice [Obr. 26]. Nejvíce zachovalé zůstaly mozaiky v prostoru B, v prostoru dnešního kněžiště [Obr. 25]. Vzhledem k nálezům poměrně kompaktní části původního zdiva se nedá předpokládat, že by se do nejvýchodnější části kostela dalo vstupovat odjinud než z interiéru střední lodi. Průzkum nepotvrdil, že by se pod

otlářem kdy pohřbívalo. Dá se tedy předpokládat, že v oněch místech se nacházejí mozaiky nejlepe zachované, ovšem farnost doposud nepovolila pod oltářem provést důkladnější průzkum. Dalším detailem, který je nutno uvést, je, že prostor kněžiště bývalé baziliky je od počátku zvýšen o 15cm. Tedy o výšku přibližně jednoho kroku.

Co se týče rozdělení kostela do jednotlivých částí na prostory A, B, C a D. Za předpokladu, že prostor A byl hlavním trojlodím, místem, kde se konaly bohoslužby, prostoru B pod nynějším kněžištěm jsme uznali prothésis a o prostoru D tušíme baptisterium, na prostor na západě baziliky bychom mohli pohlížet jako na prostor určený novokřtěncům. Na rozdíl od ostatních částí kostela byl dlážděn sice taktéž mozaikou, ale složenou z jakési terakotové dlažby. Mozaika v prostoru C se dle pozůstatků [Obr. 25] zřejmě podobala té z hlavní lodi.

Co se do dekoru týče, dalo by se tu uvažovat i o jakémisi náznaku stupňování svatosti prostoru, kdy prostor C byl prvním stupněm, tedy nejchudší, dále prostor A byl již dekorován bohatým ornamentálním mozaikováním a prostor kněžiště byl nejnákladněji a nejdokonaleji vyzdoben pro akcentaci jeho svátosti uvnitř prostoru baziliky.

11.3. Užité stavební techniky

Z důvodů jen fragmentálního zachování základů zdiva bývalé baziliky, musíme s politováním konstatovat,

že není možno ani v náznacích určit, jaké stavební techniky byly v případě Tongobrigy užity. Základy původního zdiva byly pravděpodobně sekundárně použity během výstavby pozdějšího kostela. Podoba i technologie se však pravděpodobně podobaly dobovým sakrálním stavbám v okolí. Můžeme jako příklad uvést kapli Sao Frutuoso v Braze [Obr. 27]. S největší pravděpodobností se jednalo o stavbu víceméně kamennou, zevnitř omítnutou. Střešní krytina se s největší pravděpodobností odvíjela od zaběhnutého zvyku užívání pálených vlnitých tašek. Podlahy byly pokryty mozaikami, které samy ležely na třívrstevném podkladu. Více k technologii mozaik v kapitole 13., o historii mozaikářství. Detaily přesné struktury a detailní složení cementů je možno nalézt v restaurátorské zprávě⁷², na kterou se odkazují v kapitole 15. Současný stav mozaik v Tongobrizze, konzervace.

Co do technologie stavebního výměru byla bazilika vystavena dle měrné jednotky jednoho římského *palma* - česky dlaně, která odpovídá 0,0741 m. Více o technologii výstavby není možno určit.

11.4. Charakteristika a užití stavby

Stavba byla od svého počátku užívána ke křesťanským liturgickým účelům. Jednalo se v případě Tongobrigy o architektonický typ orientální baziliky, ke které byl na jižní straně přiřazen i hřbitov a baptisterium. Plocha hřbitova využívala ve svém základu pozůstatky bývalého římského domu, dle zvyku

sekundárně využívaného k funerálním účelům. Ani užívání dřívějšího *impluvia* namísto baptistéria nebylo v našem případě ničím vyjímečným. Trojčlenné rozdělení baziliky do jednotlivých částí by odpovídalo zvyku oddělení nepokřtěných, nově pokřtěných a církevních osob do vyhraněných prostorů. Interiér stavby samotné se k funerálním účelům začal využívat až v průběhu 10., možná 11. Stol.⁷². Do té doby se snad pohřbívalo výhradně v místech prostoru obehnaného pozůstatky antického zdiva. Samotné přesné zasvěcení bývalé raněkřesťanské baziliky není nikde v písemných pramenech zmíněno.

12. Umělecká složka výzdoby baziliky v Tongobrizie

Z důvodu pouze fragmentálního zachování základového zdiva a podlahové mozaiky se nám bohužel nikdy nepodaří plně rekonstruovat podobu raněkřesťanské baziliky za dob jejího největšího lesku. Jediný dekorativní prvek, který nám do dnešních dob zůstal alespoň fragmentálně zachován jsou podlahové mozaiky a archeologicky podložená přítomnost jakéhosi stylobatu v blízkosti dnešního triumfálního oblouku, v obr. 25 značeného 'b'. Tento stylobat nám dáva tušit, že se uvnitř stavby mohlo nacházet sloupořadí oddělující hlavní a vedlejší loď baziliky. Možná, že sloupořadí bylo dekorováno ornamentálně opracovanými hlavicemi. Je s podivem, že se během archeologických výkopových prací žádný kamenný dekorativní prvek nenašel. Snad byly sloupy a hlavice použity sekundárně ke stavebním účelům v okolí.

Dekorace samozřejmě uvnitř kostela existovaly. Pokud bych si mohla dovolit odhadnout situaci, jistě se uvnitř nacházely dekorativně opracované kamenné komponenty architektury. Dále bych tušila mobilní dřevěné zástěny, oddělující prostor. Bazilika měla jistě nějaké dveře, v té době určitě dřevěné, opět nemůžeme doložit jak interiér vypadal. Dále se jistě uvnitř nacházely svícny či jiné zdroje světla a liturgický mobiliář. K alespoň přibližné podobě interiéru baziliky by nám mohlo dopomoci pouze porovnání s ostatními stavbami z okolí, které by odpovídaly i časově. Tím mám na mysli zejména raněkřesťanskou stavbu kaple sao Frutuoso v Braze.

12.1. Dekorace vertikální, malířství

V případě naší baziliky si můžeme být jisti, že měla dekorované interiérové zdivo. Tento fakt nám dokládá nepatrný fragment omítky při východní části severního zdiva. Z omítky se sice příliš nezachovalo, ale i tak nám tento maličký kousek, měřící cca 20dm² napoví, že zdi byly dekorovány jakýmsi nepravými freskami. Na tomto kousku se našly stopy červených minerálů. Co bylo motivem dekorace se opět nikdy nedovíme. Pravděpodobná by byla výzdoba konkrétních rysů s křesťanskou tematikou. Snad i figurální. S jistotou můžeme říci, že se na zdech neobjevovaly nástěnné mozaiky. Jejich případná přítomnost by se jistě archeologicky doložila díky nalezeným *tesserae* v okolí základového zdiva. Nestalo se tak. Navíc víme⁷³, že nástěnné mozaiky byly velice nákladnou záležitostí. Tím, že se ani významnější církevní stavby v okolí v té době nedekorovaly nástěnnými mozaikami vypovídá, že jejich přítomnost v Tongobrizě je možné vyloučit.

12.2. Dekorace horizontální, mozaiky

Jak jsem se již zmínila, v našem případě se jediné zachované dekorace z raněkřesťanského chrámu nacházejí pod podlahou dnešního kostela Svaté Marie. Podlahy raně křesťanské baziliky byly vydlážděny krásnými, pestrobarevnými mozaikami. Náplní mé práce je zejména se věovat nejzachovalejšímu panelu ze střední části, snad *aulae* baziliky. Nicméně

přítomnost fragmentů mozaik nám vypovídá, že se nacházely po celém prostoru podlah. Jelikož se budu podrobně věnovat rozboru mozaiky z prostoru A [Obr. 25] později, na tomto místě bych ráda přiblížila i mozaiky z prostorů B, tedy ty, které se nacházejí pod dnešním knežištěm a ty, které se nacházely v prostoru C.

Mozaiky které se nám dochovaly na místě dnešního knežiště snad bývaly součástí dekorace tehdejšího prothesis. Jejich fragment [Obr.28], který byly kolegové schopni odhalit, se nám zachoval jen v místě pod triumfálním obloukem. Bohužel nebylo možno se dostat dále pod podlahu nynějšího knežiště, ale tušíme, že se pod ním snad nachází nejzachovalejší a také nejbohatší část mozaikové výzdoby. Co do šířky měla mozaiková výzdoba, za předpokladu, že se nacházela po celé ploše podlahy, alespoň 4,5m. Díky fragmentu zachovalého zdiva na jižní straně víme, že na délku měla minimálně 3,9m. Plocha mozaiky, kterou bylo možno s jistotou identifikovat měří v průměru asi 8dm². Mimo druh tessrae, které byly popsány v prosturu A, obsahovala mozaika také tessrae terracotové, které se užily taktéž v prostoru C. Tím byla rozšířena možná škála barev. Přestože vzorek mozaiky, který se nám v prostoru pod knežištěm nabízí, je velice malý co do velikosti, i tak nám svou přítomností mnohé vypoví. Pokud se zaměříme na hustotu pokládání vápencových tesserae, vyjde nám, že jich bylo průměrně užito kolem 70 na jeden dm². To odpovídá

průměrné hustotě kladení tesserae ve středním prostoru v plánu značeném písmenem A.

Oproti tomu terracotové tesserae byly kladeny s většími rozestupy a navíc samotné byly větších rozměrů. Hustota kladení tedy průměrně dosahovala něco kolem 16 kostiček na dm^2 . Tento malý odhalený vzorek nám bohužel příliš nenapoví o způsobu a technice kladení. Vypoví nám však, že se na této mozaice podíleli minimálně dva řemeslníci. Jeden, který kladl tesserae z vápence, druhý, který byl snad méně zkušený a kladl tesserae z teracoty. V případě mozaiky v prostoru B je ještě zajímavé, že teracotové části byly užity i spolu s tesserae vápencovými. Jelikož prostor B byl místem v bazilice nejposvátnějším, jistě zde bylo vynaloženo mnoho úsilí o jeho řádnou reprezentaci, a tím pádem by použití neušlechtilého materiálu nepřicházelo v úvahu. Neznamená to tedy, že by se užívání teracotových tesserae považovalo za něco podřadného. V tomto případě zde tedy jistě šlo o co největší diverzitu ornamentu. To by nám mohlo i poukázat, že v období poloviny 5. stol., kam Dr. Lima mozaiku časově řadí⁷⁴, se rozličnost materiálu a zároveň unikátnost jednotlivých ornamentů vysoce umělecky hodnotila.

Další hypotézou spojenou s užitím terracotových tesserae je, že jelikož tesserae z tvrdého kamene byly dražší, hůře se sháněly a často vyžadovaly transport na větší vzdálenosti, pravděpodobně s nimi mohl pracovat jen mistr již vyučený. Terracotové by pak teoreticky mohly být do určité míry považovány za

jakousi učební pomůcku. Pravděpodobně byly snadno obstaratelné a tak s nimi mohl pracovat i méně zkušený tovaryš. Tomu by odpovídaly i nepravidelnosti a větším rozestupům? mezi jednotlivými kostičkami.

Co se do ornamentu mozaiky prostoru kněžiště týče, můžeme jej identifikovat do jisté míry asi takto. Samotná mozaika byla stejně jako prostor B vyvýšená cca o 15 cm, tedy o výšku jednoho kroku. Dotýkala se bloku kamene, který určoval jakýsi práh. Odděloval posvátný prostor od prostoru, kam ještě mohl vstoupit i člověk nevysvěcený na kněze. První pás *tessrae* byl ještě hrubý, terracotový. Následoval, směrem do středu, tenký, jednoduchý pás šedých *tessrae*, jdoucích v jedné řadě [Obr. 28]. Dále se vinula šachovnice ve zdvojené řadě. Kolorována byla šedými a bílými poli o rozvržení 5x4, 5x5, 5x6 či 6x6 *tesserae* jdoucí střídavě vedle sebe, jako je rozvržení polí šachových her. Poté následoval další pruh bílých *tesserae*. Ty byly tvořeny pěti liniemi kostiček. Toto rozvržení by odpovídalo rámování některých částí pěti a šestiúhelníků z prostoru A.

Prostorem který bude nejhůře těžké co do mozaikové dekorace identifikovat bude jistě oddělený prostor na západě baziliky, v našem plánu značený písmenem C. V jeho prostoru se našel jen opravdu maličký fragment podlahy. Prostor měřil na šířku 8,14m, což odpovídá přesně 37 *palmům*. Na délku v ose východo-západní měřil 13,2 metrů. To odpovídá 60 *palmům*. To, že se shoduje velikost prostoru C s velikostí

prostoru A nám napovídá, společně s analýzou fragmentu podlahové mozaiky v prostoru C, že se mohlo jednat o stejný síťový model ortogonálního dekoru. Podařilo se sice odkrýt jen necelých 12cm² podlahové mozaiky, kdy navíc tato míra byla rozdělená na tři maličkaté fragmenty. Dva z fragmentů byly nalezeny těsně při stěně současného kostela a zbylá část ve středu prostoru C bývalé raněkřesťanské baziliky [Obr. 25]. Tessrae objevené při zdi kostela byly terakotové, jednalo se o stejný druh jaký byl užit v prostoru B. Identifikovány byly co do barvy bílé a tmavošedé. Bohužel to, že již nemusely ležet přesně na místě svého původního určení ani nedovoluje určit hustotu jejich kladení. V dalším fragmentu je rozpoznatelných jen asi 20 kostiček mozaiky, všechny jsou bílé barvy [Obr. 29]. Jejich poloha in situ a rozložení dekoru nám však napovídá, že se v tomto případě mohlo jednat o podobný dekor pěti a šestiúhelníků jako v případě prostoru A. Pokud by platila domněnka, že tato část lodi mohla mít stejný dekor jako byl v prostoru A, opticky by to prodlužovalo prostor hlavní části kostela. Pokud by tedy dekor byl stejně rozložen jako v místě baziliky značeném B, dala by se rekonstruovat přibližná podoba podlahy kostela. Mínil tím samozřejmě jen síť mozaiky. Pokud bychom připustili, že se hodnotila diverzita dekoru, stejně bychom se nikdy autentické podoby nedopátrali.

Síť [Obr. 30] tedy mohla mít rozložení asi takovéto: na šířku v ose severo-j jižní by se skládalo pravidelně vedle sebe 8 polí po 1 pětiúhelníku, 4

šestiúhelníky a opět jeden pětiúhelník na konci. Na délku by se rytmicky opakovaly ornamenty položené do pěti řádků v ose východo-západní. Jejich podoba by odpovídala počtu 1 pětiúhelníku, 9 šestiúhelníků a zakončeno opět polem 1 pětiúhelníku. Posledním prostorem, který jsme ještě neidentifikovali po stránce rozboru možné dekorace je prostor značený v našem plánu písmenem D. Jedná se o pravděpodobné místo pohřbů, a také pravděpodobné bapstistérium. Toto místo dvojího využití nám bohužel nezachovalo žádné známky o svém možném vzhledu. V případě, že připustíme, že se jednalo o bývalou parcelu antické atriové vily, jejíž výstavbu můžeme datovat do 1. stol. n. l., budeme předpokládat mozaikovou výzdobu v impluviu, tedy pozdější křtitelnici. Musíme však brát v úvahu, že mezi jednotlivými stavbami stojí více než 400 let časový odstup. Předpokládejme tedy, že se z dekorace atriového domu nezachovalo zhola nic.

13. Historie mozaikářství v *Gallaecia Bracari*, technika mozaiky

Pakliže jsem v předešlé části této práce zmiňovala pár kapitol k historii bazilikálních staveb obecně, nemohu opomenout, dříve než se pustíme do podrobného rozboru Tongobrižské mozaiky, několik stran přiblížení problematiky tohoto výtvarného projevu, jeho historii a uplatnění samo o sobě. Ačkoliv se na území České republiky dostává umělecká mozaika jako dekorační prvek z pohledu dějin výtvarného umění velice pozdě, připomeňme alespoň jeden z raných příkladů, mozaiku posledního soudu na Zlaté bráně katedrály svatého Víta v Praze, započatá byla mozaika roku 1370. V oblasti Středomoří a jižní Evropy obecně se jedná o umělecký prvek prastarý.

Ohledně samotného názvu slova mozaika⁷⁵. Mozaika jako termín je s největší pravděpodobností odvozená od řeckého termínu *mouseion*, vztahující se k múzám. Později, v latině existoval také termín *opus musivum*, mozaická práce, dále *musivarius*, ten, který dělá mozaiky. V dnešní době se nedá s jistotou říci, zda termínem, kterým dnes označujeme mozaiky a mozaikářské umělecké techniky se označovaly také obdobné druhy umění i v dobách dávných. Ve světě klasické antiky se s největší pravděpodobností zmíněnými termíny označovaly produkce práce dělníků pracujících v *opus tessellatum* či *vermiculatum*, kdy za skládání maličkatých kvádrů skla, mramorů, keramických úlomků či drahých kamenů, zasazených do druhů jemných cementů se opracovalo tak, aby po zasazení do cementové vrstvy dávaly sestavy

dohromady dekorativní obrazce. V takovémto případě bychom neměli opomenout ani *opus Alexandrinum*⁷⁶, či další běžné techniky, kterých se užívalo k dekoracím méně důstojných prostorů římských staveb.

Termín mozaiky bychom mohli do určité míry použít i na *opus sectile* popsaný u Vitruvia⁷⁷ jako kousky mramoru a skla seskládané tak, aby tvořily geometrické obrazce, kdy každý kousek se ořezával do požadovaného tvaru, aby přesně zapadal do rámce tvaru či přihrádky fólie.

Takovouto terminologií mozaiky označujeme samozřejmě i umělecká díla pozdějšího vzniku⁷⁸.

Ohledně užití mozaikářských technik mimo architekturu. Že se dá způsobem skládání drobných prvků za účelem složení celkového obrazce dekorovat nejen architektura, na to přišli naši předci zajisté zcela brzy, možná ještě dříve, než si námi zmíněnými technikami začali zdobit svá obydlí. Na téma mozaiek jako dekorační technologie drobných předmětů, či jejich užití ve šperkařství a sklářství by vydalo na samostatnou a ne neobsáhlou diplomovou práci. Proto se ve své diplomové práci tímto tématem nebudu zabývat. Podotknu jen, že se v takovýchto případech jedná sice o stejný název techniky, ovšem práce se zakládá na zcela jiném základu. Většinou se jeden prvek spojuje ke druhému pomocí slévání, to v případě skla, či pomocí zasazování do rámců a přihrádek, techniky cloisonné apod.. To v případě šperkařství. Také materiály bývají povětšinou

upraveny dle přání objednavatele a jeho finančních možností, či možnostem jejich materiálového využití.

K samotné historii technologie mozaikářství. Nejstarší známé příklady⁷⁹ nalezených mozaik byly odhaleny v chrámových budovách v Abře, bývalé Mezopotámii a byly datovány do druhé poloviny 3. tisíciletí před Kristem. Sestávají se z malých barevných oblázků, mušliček a slonoviny. Oproti tomu nálezy ze Susa a Chogha Zanbil nám dokládají použití jedněch z prvních glazovaných dlaždic, které se datují do období kolem 1500 před Kristem. Nicméně mozaikové techniky dekorování v dnešním slova smyslu se nám neobjevují dříve než za Sassánovské dynastie ve starověké Persii. Později samozřejmě v antickém Řecku, kdy největší oblibě se těšil tento způsob dekorování za dob římského císařství. Nebudu se zde zabývat výpisem mozaik vrcholné éry jejich slávy, jelikož na toto téma bylo sepsáno tolik literatury a bylo natočeno bezpočet filmů, že pro čtenáře s hlubším zájmem o tuto problematiku není nic jednoduššího než si otevřít jakoukoliv cizojazyčnou publikaci či projít bezpočet stránek na internetu. Zmíním jen, že za největší slávy římského císařství se s imperiální kulturou exportovalo i umění mozaikářství a díky tomu dnes klasická archeologie stále odkrývá nové nálezy na území od Velké Británie, Francie přes Německo, Maďarsko, až po severní Afriku, Libyi, Řecku, Turecko a Sýrii na východě.

K prvním písemným zmíenkám o užití mozaiek. Nejstarší zmínky se nám pravděpodobně objevují v

samotné Bibli, knize Exodu (VVIV:10) kdy při popisu „Uviděli Boha Izraele. Pod jeho nohama bylo cosi jako průzračný safír, jako čisté nebe.“ Dále nám Bible v knize Esther (I:6) podává popis podlahy paláce ze Susa: „ Sněhobílé tkaniny lněné a bavlněné i látky purpurově fialové byly zavěšeny na bělostných a šarlatových provazech, provlečených stříbrnými kruhy na mramorových sloupech. Zlatá a stříbrná lehátka stála na mozaikové dlažbě z alabastru a mramoru, z perleti a drahokamů.“ Co se písemných zmínek o prvním využití prastarých mozaiek týče, je nám Bible jediným zdrojem písemností starších než z doby římské.

K samotné historii mozaik. Po zmíněné Mezopotámii se nám nejstarší dochované figurální kompozice oběvují v Řecku, datovány byly do 4. stol. př. n. l. Do jaké míry se dá mluvit o mozaikách v dnešním slova smyslu je diskutabilní. Jejich technika se zakládá na sestavování přírodních barevných oblázků, uveďme alespoň příklad z makedonského paláce v Pele. Stejný způsob primitivních mozaik nacházíme i v řeckých a foenických koloniích na území Pyrenejského poloostrova, kolem území Středozemního moře. Příkladů těchto primitivních mozaik není mnoho, mezi nejznámější patří např. ten z jihošpanělského Cástulu, taktéž datován do 4. stol. př. n. l..

Pokročíme-li dále v době o dvě století, se vzrůstající mocí římské říše se rozmáhá i mozaikářské umění, které jistě Římané od Řeků

převzali, ostatně jako se téměř všech uměleckých výdobytků Říma týče.

Jejich mozaikářství již technicky pokročilo a místo oblázků přichází novinka, využití malých *tesserae*. V prvních fázích jejich využití převládaly dekorace jen černo-bílého zbarvení, užívání kontrastů vynikalo zejména v geometrických jednoduších motivech. Pravidelné tvary byly téměř kánonem.

V průběhu 1. stol. př. n. l. se začíná rozšiřovat barevné spektrum užitých *tesserae* o žlutou, červenou a co do motivů se nám jednoduchá geometrická vyobrazení začínají rozhýbávat, stávají se komplexnějšími a rafinovanějšími, zejména díky přechodům dekorování ornamentů do negativů, kdy motiv o století starší se stává z bílého černý a obráceně, barevné *tesserae* pak vytváří k jednotlivým kopozicím jakýsi dekorativní stín⁸⁰. Při pohledu na mozaiky staré dva tisíce let bychom s určitou nadsázkou mohli tento antický op-art přirovnat k návrhům na dekorativní dláždění 60. let 20. století.

Autorka Daniela Šimková⁸¹, která se velice zdařile zabývala mozaikami především španělskými si navíc povšimla, že během 2. stol. se již začínají objevovat regionální rozdíly v motivech a stylech. Jako na velice důležitý fakt si dovoluji upozornit, že pro problematiku našeho území je nanejvíš důležité si pošimnout rozdílů mezi regiony Iberského polostrova. Za předpokladu, že regiony severu, především Galície byly odjakživa chudší a méně

civilizačně vyspělé, nás jistě nepřekvapí i pomalejší vývoj umělecké stránky architektury.

V Hispánii, na území dnešního Španělska se nám už ve 2. stol. n. l. objevují nádherné figurativní kompozice, užívající většího množství barev. Tyto figurální, antropomorfologické a zoologické motivy jsou natolik precizně vyvedeny, že nám mnohdy připadá, že se jedná nikoliv o mozaiku, nýbrž o malbu. Spektrum barev si až do dnešních dnů uchovalo zářivost a jas, kdy efekt takových to mozaikových maleb musel návštěvníka římského domu uchvacovat svým luxusem. Oproti tomu oblasti bývalých Římských provincií Gallaecia Bracari a Lusitania, téměř kopírující území dnešního státu Portugalské republiky jsou na figurativní scény chudé, přetrvává i nadále povětšinou užití černo-bílých kompozic. Určitý posun se nám samozřejmě za čtyři století udál, v Portugalsku se vyvynul dekorativní styl užívající nových motivů květin a jiných vegetačních dekorativních vzorů.

V publikacích portugalských badatelů⁸² se dá rozřadit druh dekorace do zhruba čtyř motivů a to motivů rostlin, samotných květů, precizně vyvedených listů a geometrizujících arabesek. Podrobnější dělení nám segreguje florální motivy dále na květiny s listy ve tvaru srdce, s lotosovými kalichy, atypické květiny a květiny s různými typy listů a úponků. Samotné květy se v odborné literatuře, zabývající se jednotlivými mozaikovými motivy, dělí na květy lotosovité, trojlístky, květy pravidelné a květy geometrické. Dále se ornamenty dělí dle

samotných listů na listy srdčité, břechtanovité a podobné révě vinné, listy vřetenovité a kopinaté, dále druhy vavřínů akantů a listy stylizované do trojzubce. Co se týče arabesek, nemůžeme je nijak typologicky klasifikovat, většinou jde o čistě abstraktní, opakující se motivy pletenců a zubořezů. Arabesek je bezpočet, jejich množství vypovídá o veliké oblibě. Není nám známo, zda-li tato obliba vyplývá ze staršího zvyku užití geometrických mozaik, ovšem v případě příkláněla bych se spíše k jiné mé hypotéze o diferenciaci honorářů dělníků mozaikářů dle náročnosti motivu.

V průběhu 2. a 3. stol. n. l. se setkáváme s novým trendem a to dělení obrazu do rámců panelů. Panely byly rámovány povětšinou jakýmsi copy pletenců a vlnovek flankujících čtverec či obdélník centrálního motivu⁸³. Předpokládá se, že idea rámování byla přinesena přes Pyreneje galskými umělci na sklonku 2. stol. n. l.

Na začátku 5. století nám ovšem situaci v Evropě velice začíná komplikovat pronikání barbarských kmenů. Největší slávu má římská říše za sebou a s její socio-ekonomicko-kulturní přeměnou od antiky ke středověku nám postupně na západě dochází k razantním změnám v myšlení a životních prioritách obyvatel⁸⁴. Samozřejmě že ústup antiky nenastal rychle a znenadání. S rezidui antického umění se nacházíme v Evropě ještě na sklonku 7.století. Na východě, na územích bývalé východořímské říše se mozaikářské umění transformovalo k účelům orthodoxní církve⁸⁵ a užívalo po staletí i nadále, ovšem po

arabské conquistě roku 711 n. l. se na Iberském poloostrově již nedá o návaznosti na antické tradice mluvit. Musíme však připomenout, že možná právě umění Arabů a jejich umění arabesek a nefigurálních kompozic je také do veliké míry podobné právě určitým fázím umění antického Říma. Do jaké míry bylo umění Arabů v severní Africe ovlivněno antickými mozaikami, a nám dnes již neznámou ikonografií ariánů na území Vandalského státu, je diskutabilní a teorie zůstává jen mou domněnkou. Dovoluji si ovšem tvrdit, že dnes specificky portugalské umění *calcada Portuguesa*, zakládající se na vlnovkovitém ornamentu skládaném z kontrastních černo-bílých kočičích hlav chodníků je jistě pozůstatkem arabského světa v Evropě.

Dřívě než se dostaneme k samotné Tongobržské mozaice, nemohu než se alespoň pozastavit nad užitím a technikou tohoto uměleckého prvku.

Ohledně užití mozaik již jistě pozorný čtenář pochopil, že technika vykládání mozaikou byla cenově nákladnou záležitostí a od toho se také odvíjela struktura jejich objednavatelů a specifická místa užití. Mozaikovaly se podlahy chrámů, baziliky, lázeňské komplexy, bazény, atria, cesty i podlahy soukromých pokojů v patricijských vilách. Nejprestižnější místa domu, jako atria refektaria byla zdobena nejnákladněji a nejokázaleji. Motivy se přebíraly nejen z mytologie, nýbrž i z běžného života, zpravidla však tak, aby tématicky korespondovaly s užíváním prostoru. Tzn. že bazény se dekorovaly výjevy z vodního světa, přijímací

salony často zdobily motivy Bacchanálií a dekorace s motivy vybraných druhů jídla a vína, ložnice pak často byly zdobeny erotickými či poetickými motivy. Méně důležité prostory se zpravidla zdobily květinovými, či geometrickými ornamenty, často jen dvoubarevnými *tesseraemi*. První křesťanské stavby se vyznačují již první křesťanskou ikonografií, kterou rozvedu později.

Mozaikami se dekorovaly i vertikální stěny budov, většinou z interiérové strany. O exteriérních mozaikách které by byly poskládány zvenku mi není osobně známo, ovšem nemohu tvrdit, že neexistovaly. Buď se nedochovaly, nebo bylo pro jejich finanční náročnost přístupováno jen na nezbytných místech jako např. nadpraží dveří. Za předpokladu znalosti staré architektury Sassánovské říše a Mezopotámie nám musí být jasné, že barevné obklady keramikou a kamenem byly oblíbené.

Zadavateli mozaik byly osoby soukromé i veřejně činné, pokaždé ovšem výsledná mozaika tematicky i uměleckou náročností odpovídala finančním možnostem jejich postavení a užití. Mozaikou se dalo vykládat interiéry i exteriéry, ovšem musíme brát v potaz rozdíl, mezi dlážděním obyčejné stezky v mediterrání zahradě oproti nákladné mozaice v interiéru. Co se venkovních mozaik týče, jen prostoduchý člověk by nechal velice nákladnou mozaikou vyložit exteriér, který je během roku vystaven velikým teplotním a hydrologickým výkyvům pobřeží atlantiku, a proto se venku užívalo mozaikování dlážděním hrubým, za použití odolnějších materiálů, jako kamení, jen

sporadicky keramiky. Co se týče specifického mozaikování, nemůžeme nezmínit dláždění bazénů a vodních nádrží v atriích. Určitě v technologii existoval rozdíl. Nejsem si ovšem jistá, že by se některý z badatelů zabýval touto otázkou podrobně.

Ohledně využití mozaik nemohu kromě jejich okrasné funkce opomenout zmínit další výhody, které dozajista přispěly k jejich rozšíření. Mozaiky byly po zaschnutí v cementu hydrofobní, nepronikala tedy jim voda a byly dobře omyvatelné. Člověk, který zažil nepříjemně vlezlé vlhko atlantické či mediterrání zimy mi dá za pravdu, jak důležité je v této oblasti hledisko voděvzdornosti a hygieny. Problémem konstrukcí středomořských stavení je to, že hluboké spáry mezi kameny přitahují plísně všeho druhu, kamenité zdi a podlahy jsou studené a obecně nepříliš esteticky přívětivé. Dřevěné části konstrukce stavení v zimě vyhnívají a nepříjemně zapáchají dřevokaznými houbami. Oproti tomu nesmáčivé mozaiky na stěnách působily vždy zářivě a čistě po celý rok a jejich teplé barvy alespoň zdánlivě zlidšťovaly nejsmutnější část roku. Dále využití mozaik na podlahách vyřešilo nejen estetickou stránku věci, ale díky jejich snadné omyvatelnosti i hygienickou. Připomeňme ještě jednou, že starověcí Řekové a Římané stolovali na nízkých přízemních lehátkách v pololeže, v tzv. Saturnské poloze a Kalokhagatická čistota, která je mimochodem stavěla nad úroveň obyvatel barbarika pro ně hrála velice důležitou roli. Jen jako úsměvný, i když pro nás ne příliš lichotící příklad římské

všimavosti hygienických návyků můžeme citovat římského dějepisce Prokopia z Kaisarie při jeho popisu barbarského kmene Slovanů: *„Bydlí v žalostných chatrčích, daleko od sebe odděleni, neustále se stěhují z místa na místo ... vedou život drsný a primitivní jako Masagetové a jsou pořád plní špíny jako oni“*.

Dále, pokud se ještě chceme věnovat praktickým výhodám užití mozaik, musíme zmínit že Římané znali technologii podpodlahového vytápění které neexistovalo pouze v lázních, ale i v některých patricijských domech. Spáry mezi mozaikami tedy propouštěli lehce teplo nad povrch podlahy a při případné potřebě opravy topení se dala část mozaiky rozbít a šikovný mozaikář dokázal jistě narušenou část opravit téměř k nerozeznání. Ještě před užitím mozaik se na podlahy užívalo exkluzivní technologie mramorování podlahy, technika zdiva zvaná *opus sectile*. Tato technika se zakládá na poskládání drobných úlomků mramorů či jiných minerálů do požadovaného tvaru, čímž se může složit i náročnější ornament. Důležité je, že výsledek zaručuje hladký, opět méně propustný a dobře omyvatelný povrch. Technika dekorování však působí rustikálněji a hruběji. Nedá se její pomocí vykreslit jemnější kontura ornamentu, stínování je obtížné a spektrum barev není tak bohaté. Tyto technologické nedostatky vedly k postupnému ústupu *opus sectile* technice mozaikování.

Zmiňovala jsem se o zářivosti a barevné škále mozaik. Barvy byly odvozovány od toho, jaké přírodní

materiály byly zrovna v blízkosti stavby. Samozřejmě se nejčastěji využívalo materiálů přírodních. Kamení pro červenou a žlutou, možno nalézt i zelené. Půdních minerálů se užívalo ke zbarvení při vypalování keramických *tesserae*. Od bílé přes šedou po černou barvu přecházejícího vápence. Mramor byl záležitostí luxusní. Dále břidlice, která měla tu výhodu, že se lépe štípe, a čediče. Barvy, které příroda neposkytovala, se vyráběly pomocí oxidů tavených do skla. Sklo bylo užíváno vyjímečně, téměř výhradně k dekorování nástěnných mozaik. Logicky proto, že je křehké a náchylné k poškrábání a vrypům. Přírodními minerály se zabývá ve svých deseti knihách opět Vitruvius⁸⁸, který vychvaluje zejména hispánské rumělky.

Ohledně konstrukce a vytváření mozaik samotných se nám nedochoval žádný písemný pramen, který by se tímto uměním zabýval. Nejblíže nás však seznamuje s technologií dekorování podlah Vitruvius⁸⁹ ve svém díle Deset knih o architektuře, sepsaném ve 30. letech 1.stol. př.n.l.

Nezabývá se sice přímo mozaikami, ale popis tvorby podlah⁸⁹ nám i tak může přiblížit, o jak náročnou práci se jednalo. V sedmé knize tedy nabádá stavitele k veliké pečlivosti při provedení. Neboť podlaha má být v první řadě trvanlivá. Prvně se hliněná podlaha musela zcela uhladit a udusat. Po položení první podkladové vrstvy, zv. *statumen* hrubším kamením, vrstva byla v tloušťce asi jednoho palce (12cm) se dále pokryla podlahovou směsí zv. *rudus*. Tloušťka této vrstvy byla okolo 25 cm a její

složení odpovídalo čtvrtině hašeného vápna, zbytek substance byl z jemného šterku a písku. Skupiny deseti mužů poté dřevěnými dusadly udusávaly a srovnávaly podlahu připravenou k vyschnutí. Po zaschnutí se pokryla podlaha krycí vrstvou zv. *nucleus*, tato jedenácti centimetrová vrstva byla ze všech nejtvrdší a nejneprostupnější. Její tvrdost byla zapříčiněná složením ze třech čtvrtin drcených cihel a keramických střepů a třetinou vápna. Nakonec se nerovnosti této vrstvy obrušovaly, aby nevystupovaly ostré komponenty užitého materiálů. Posavad Vitruviův popis tvorby podlahy končí. Samozřejmě musíme brát v potaz, že Vitruvius popisuje ideální stav konstrukce. Při bližším průzkumu bychom přišli na to, že kdejaký stavitel strukturu často odbyl.

Absence popisu technologie tvorby mozaik u Vitruvia je nám názorným dokladem toho, že Římané považovali tvůrce mozaik nikoliv za stavitele, ale pouze za dekorátéra-umělce. Vitruvius se zabýval pouze technologiemi stavitelství a jeho práce má být jen základním průvodcem stavitele. Mozaiky byly v jeho době na vrcholu své obliby a fakt, že se Vitruvius jejich tvorbou nezabývá nám klade mnoho příležitostí k úvahám sociologického a historického charakteru. Pakliže Vitruvius záměrně vynechává mozaikářství, naskýtá se nám hypotéza, že podobný průvodce technologií mozaik existoval, jen se nám nedochoval. Další možností je, že byl mozaikář považován za pouhého řemeslníka, nenesoucího odpovědnost za rizika která na svých bedrech nesl architekt či

stavitel, a nepředpokládalo se, že by uměl číst, popř., že bylo mozaikářství tak rozšířené, že každý stavební řemeslník znal základní technologie.

K samotné technologii mozaik je třeba dodat, že tam, kde končí Vitruvius vybroušením podlahy, začíná pracovat mozaikář položením malty či vápenné vrstvy. Do té se ještě za vlhka vryly obrysy ornamentů. V tomto momentě měl ještě možnost předložit mozaikář k posouzení motivy majitele či stavebníkovi ke schválení. Tyto obrysy jsou při podrobném vědeckém průzkumu vystopovatelné dodnes. Následně se začaly pokládat *tesserae*. *Tesserae* byly drobnounké kostičky které se získávaly způsobem, kdy se surovinový materiál odřezával a byl odtloukán kladívkem na jednotlivé kvádříčky z dlouhých formou odlévaných prutů. Tyto drobné kostičky se dále vybrušovaly a leštily do dokonalé rovnosti.

Důležité je bylo pokládat co nejbliže k sobě, povrch musel být rovný, aby se po zaschnutí netvořily obzvláště v atriích a exponovaných částech za deště loužičky. Stahující se voda představovala pro mozaiky největší zkázu.

Dle popisu výtvoru mozaiky je nám zřejmé, jak časově a fyzicky náročné dílo to bylo. Samotný umělec by strávil tvorbou příliš mnoho času, což by nebylo žádoucí, jelikož malta rychle vysychala a struktura římské vily, kdy se kolem jednoho centrálního prostoru kolem dokolaodstředivě flankuje polozastřešené atrium dalšími obytnými místnostmi zv. *cubiculae*, pak nedovolovala nechat prostor

sterilní po příliš dlouhou dobu. Práce byla tedy rozdělená mezi jednotlivé řemeslníky, kdy každá skupinka se zaměřovala na něco. Nemohu opomenout zmínit, že každému asi dojde fakt, že vzhledem k podnebním podmínkám se zajisté pracovalo v měsících sušších, od dubna po listopad. V severních oblastech impéria ještě po kratší dobu, o to však s určitostí intenzivněji. Naštěstí pro řemeslníky přinášela Římská doba výhody jako práce otroků, kterých bylo po všechny časy dostatek. Naskýtá se nám i teorie, která by mohla vysvětlit rustikalitu a upadající tendence umění mozaikářství v 5. století, že s ekonomickým úpadkem Římské říše, a zadlužeností Římských obyvatel díky daním a neúrodou se zvyšoval počet otroků původní provenience oblastí klasické římské kultury. Je tedy možnost, že postupem času samotná specializace mistra mozaikáře upadla v zapomnění a mozaikářství se degradovalo na neodborné řemeslné práce otroků. Tato teorie by pak byla odpovídající realitě speciálně ve vzdálenějších a zdecimovanějších oblastech barbarských nájездů např. v pohraničních oblastech a oblastech vzdálenějších od center kultury.

K samotným umělcům mozaikářům, jak již bylo zmíněno se nám nedochovaly žádné písemné zprávy. Není nám tedy známo, jak na ně bylo pohlíženo. S největší určitostí můžeme potvrdit, že mistr mozaikář nebyl považován za umělce v dnešním slova smyslu. Pro zadavatele byl řemeslníkem dekorátérem. Ovšem tendence vystoupit z anonymity a možná se tak

posunout i o stupínek výše na společenském žebříčku jsou již výjimečně patrné. Jako příklad sebejistoty a možná i jakýsi reklamní tah můžeme považovat latinský nápis *EX OFFICINA ANNIBONI*, na vyobrazení Backcha a Ariadny v Museo Nacional de Arte Romano v Méridě⁹⁰, kdy význam by odpovídal překladu ve smyslu - vyhotoveno z dílny Annibona. Annibonus byl v tomto případě pravděpodobně mistrem dílny či samotným inventorem a tvůrcem mozaiky. Když už jsem se zmiňovala o postavení mistrů mozaikářů ve společnosti, lze si na tomto místě uvést příklad, který trochu přiblíží finanční situaci řemeslníků mozaik. K této informaci se nám dochoval cenný pramen který je přesně datován k roku 301 n. l.. Jedná se o Diokleciánův *Edikt o maximálních cenách*⁹¹. V tomto dokumentu se stanovuje přesné vyplácení umělců tvořících podlahové mozaiky, latinsky *opus tessellatum*, na sazbu 50 denárů denně. Za mozaiku na zdi, *opus museum*, činila sazba na den již 60 denárů. Pro lepší orientaci v měně uveďme, že stejný výdělek dostal jakýkoliv jiný řemeslník či malý živnostník a tím je nám jasné, že se rozhodně nejednalo o společensky významné postavení. Rozdíl v ceně je zajímavý. Většina dosavadních badatelů uváděla rozdílnost ceny jako důsledek nutnosti práce na lešení. Stavba lešení jistě byla náročnější a nebezpečnější. Osobně se však domnívám, že kromě praktického hlediska je důležité brát v potaz i hledisko filozofické. Povšimněme si např. již na samotné etymologii termínu *opus museum*, z jakého slova vychází. Pakliže byl mozaikář pracující na stěně políben múzami, pravděpodobně ho již stavebník

považoval za autora uměleckého díla. Zatím, co mozaikář „jen vykládající podlahu s otroky“ byl dozajista staven na úroveň pouhého řemeslníka. Z pohledu našeho vnímání snad může toto připadat nespravedlivé a nepochopitelné ale vzpomeňme, že ještě v renesanci se vedly spory, zdali je sochařství rovno malířství a kdo je ještě řemeslník a kdo je již považován za umělce. Samotné vyplácení mzdy denně bylo běžnou praxí dlouho ve středověku a ještě dnes se v zemích třetího světa vyplácí mzda dělníkům denně. Výdobytek platby za odvedené dílo se k nám dostal pravděpodobně až z arabského světa.

Dílny vedené mistrem se od sebe odlišovaly mobilitou. Stálé dílny, sídlící ve větších městech se vyskytovaly zejména v centru říše, ve městech s rozvinutou kulturou. Stálé dílny byly statičtější a méně flexibilní v motivech, o to více však předčovali putovní dílny svojí precizností. Povětšinou kopírovaly starší motivy Italské tradice. Oproti tomu u putovní dílny vynikaly pestrostí motivů. Byla zde znát již pravděpodobná konkurence mezi umělci. Zmiňme například dílny považované tehdejšími obyvateli za nejlepší. Dílny pocházející ze severní Afriky, jejichž díla byla identifikována na jihu Iberského poloostrova, v Ossooboně, Cerru da Vila, Milreu. A následně dílny zvané pro svou věhlasnost do Středomoří z Kartága. Jejich rukopis a náměty byly identifikovány např. na Sicílii. Identifikace jednotlivých proudů nám umožňuje opakování na variace motivů. To bylo jednoznačně zapříčiněno

vzorníky ornamentů, které musel mít každý vyšší dílenský řemeslník s sebou na svých cestách. Tento vzorník umožňoval lepší porozumění se zadavatelem stavby a poskytoval zároveň představu pro zákazníka, co vše je ten či onen umělec schopný zpodobnit. Existenci vzorníků nám dokládají obměňující se vzory ornamentů po celém území říše. Jednotlivé umělce ovšem není možno ani tak identifikovat. Samotné vzorníky se nezachovaly. Snad byly ne nepodobné středověkým hutním vzorníkům mistrů kameníků, které jsou uchovávány ve Vídni a Budapešti.

13.1.1. Podlahová mozaika z raněkřesťanské baziliky v Tongobrize

Po prostudování podlah celého objektu bývalé raněkřesťanské baziliky bylo konstatováno, že bohatá mozaiková výzdoba se nacházela po celé šířce všech třech prostorů doposud označovaných A, B, C, viz. již známý obrázek č. 25. Nejlépe zachovanou částí je prostor A, kdy po odkrytí podlahy nynějšího kostela se archeologům podařilo spatřit na první pohled překrásné florální a geometrické motivy. Nejlépe se dochovala mozaika v horní části kostela, těsně u kněžiště. Mozaiky byly silně poškozeny, hlavním důvodem byla nejen přestavba kostela. Velkou měrou přispělo k destrukci podlahového dekoru pozdější pohřbívání uvnitř kostela a v jeho těsné blízkosti, které trvalo téměř jeden tisíc let. Současný stav naneštěstí neumožňuje mozaiku spatřit. Po očištění dochovaných částí byly mozaiky konzervátory chemicky

ošetřeny, odborně zdokumentovány, zakonzervovány a po překrytí PVC deskami opět neprůhledně zahrnuty sutí. Přestože je k dispozici množství dokumetačních fotografií, musíme upozornit, že objevený kus mozaiky byl jen zlomkem její původní velikosti a mohl tak demonstrovat jen částečně její původní krásu. Fragmenty, se kterými dnes pracujeme sčítají pouze necelých 10% mozaikové výzdoby, která se nám podařila zachránit. Nynějších celkově 10m², pokud bychom pracovali se součtem všech ploch zachráněné mozaiky dohromady, se zdá být žalostným v poměru ku 214,5m², kterou původní mozaiková výzdoba plošně zahrnovala. Přesto nám však může i tento poměrně malý vzorek mnohé vypovědět svou uměleckou hodnotou a ukázkou složení která napovídá o technologii postupu práce.

Nejvíce vypovídající mozaikou a tím pádem pro nás nejcennější je mozaika, která se rozkládala v ohraničeném prostoru jedné sekce baziliky. A to v prostoru v obr. 25 vyznačeném písmenem A. Vyznačený prostor A je téměř korespondující s prostorem celé lodi dnešního kostela Panny Marie [Obr. 31]. V severo-j jižní ose byl ovšem původní objekt širší než současná loď kostela a částečně přesahoval až do dnešní uličky na jihu, která vede okolo kostela do věže. Zachovalá část mozaiky zahrnuje v dnešní době jen 9,93% z původní předpokládané velikosti celku. V přepočtu na m² to odpovídá asi 8,9 m² dochované plochy mozaikového panelu. Existuje jasná souvislost mezi zachováním mozaik a menší hustotou pohřbů v lodi kostela.

Nejlépe jsou zachovaná pod stěnami současného kostela, dále pak těsně při stěnách v interiéru, kde přítomnost bočních oltářů nedovolovala přístup, dále při jižním vchodě do kostela.

Jelikož se samotná bazilika nachází na plošině granitového podloží, bylo celkem snadné orientovat se ve stratigrafii [Obr. 32] samotné mozaiky, aniž by bylo nutné použít jakkoliv destrukčních metod archeologického bádání. Místo narušujících sondáží postačilo odstranit sekundárně navezenou zeminu kterou byly zasypávány hrobové jámy během poslední přestavby kostela. Granitové podloží nebylo samozřejmě rovné a tak se stavitelé vyrovnávali s nerovnostmi povrchu pomocí zvýšeného množství podkladu. Bylo nutno použít minimálně tři vrstvy před tím, než se mohlo položit opus teselatum [Obr.32]. Je zajímavé, že na povrchu granitového podloží byla prokázána tenká zčernalá a uhlazenější vrstvička zeminy, na které se daly identifikovat zbytky organického rostlinného původu. Ta může být dokladem dřívější opuštěné zástavby pod povrchem baziliky.

V případě Tongobrižské mozaiky se podařilo rozpoznat pět základních barev užitých na *tesselae*, a několik dalších odstínů jejich variací. Dle Munsellovy tabulky⁹² rozpoznává Dr. Lima⁹³, který tento průzkum dělal, tři odstíny červené, kterými jsou: červeno žlutá (5 YR 5/6), světle červená (7,5 YR 3/3) a červená (2.5YR 4/6). Dále pak olivově žlutá (5 Y 6/7), olivově zelená (odstín 5 Y 5/4), bílá (2,5 Y 8/0), tmavě šedá (7,5 4/0). Zajímavé je že

v prostoru A byly použity *tesserae* z vápence, ve zbývajících dvou prostorách, B a C, pak bylo užito *tesseraí* vyrobených z keramiky.

Hustota *tesseraí* užitých v této lodi baziliky činila v průměru 70 kvádříčků na dm^2 . Toto číslo není příliš vypovídající, a to z důvodu odlišných hustot kladení *tesseraí* na jednotlivých ornamentech.

Složitější ornamenty vyžadují větší množství *tesseraí* kladených velice blízko vedle sebe. To z důvodů lepší kontury a jemnějšího stínování detailů. Zatímco při nižší hustotě vznikají větší mezery mezi jednotlivými kvádříčky, ornamenty jsou pak rustikálnějšího vzhledu, hrubší, detaily tak nevyunikají. Jejich umísění je nepravidelnější. Tyto změny lze také považovat za jistý druh mozaikářského rukopisu. Ať již byly dány záměrně, či byly důsledkem méně zkušeného mozaikáře, jednoznačně obsahují vypovídací hodnotu. Nezapomeňme, že častokrát na jedné mozaice pracovalo více umělců zároveň.

Prostřednictvím analýzy těchto změn je tedy možné vyvodit několik závěrů: na severovýchodě je zřejmá velká pravidelnost hlavně ve středu lodi, kdy průměrná hustota se pohybuje v rozmezí mezi 75 až 90 *tesserae* na dm^2 , a kdy hustota kladených *tesseraí* začíná klesat směrem od středu k okrajům, tedy níže do pásma tzv. křížových kvítků [Obr. 33]. Změna se poté týká i výtvarné stránky, místy je vidět, že lem je najednou zdoben kvítky ve větší intenzitě. Tím se narušila symetrie prostoru. Není zde jasné, zda-li

to bylo záměrem, či nikoliv. Na jihovýchodním rohu lodi bylo použito mnohem menšího množství teseraí⁹⁴. Jejich hustota tady činí cca 40 dm², kdy jednotlivé kvádříčky mají odlišné velikosti a nepravidelné tvary. Také rozchod mezer je mnohem větší. V ose východo-západní počínaje analýzou v onom východním rohu, bylo užito jen 37 *tesseraí* na dm². V tomto místě si také můžeme všimnout nárůstu geometrických obrazců a následného rychlého nárůstu hustoty kladení *tesserae* směrem do centra a to až k dosažení hustoty 80 až 90 *tesseraí* na dm². Čím více jsme ve středu mozaikového panelu, tím lepší je pravidelnost a pečlivost. Na tomto místě bych ráda uvedla poznatek, který mi vytanul na mysl na základě zkušeností z deskriptivní geometrie. V případě, že se směrem ze středu do nejvzdálenějších konců, v našem případě rohů místnosti, hustota *teseraí* snižuje a ornament v jednotlivých diagonálách jaksi hrubne, můžeme si zkusit představit jakýsi optický efekt. Efekt který mám na mysl bych popsala takto. Jelikož nevíme, jak byly dekorovány stěny, musíme si uvědomit, že stojíme v čtverhranné místnosti téměř čtvercového půdorysu. Pokud se mezery od sebe směrem do rohů oddalují, pak máme pocit, že se nám i obrazec sám o sobě opticky vzdaluje. Motivy od centra hrubnou, a zdá se nám, že je vidíme jen v obrysech a z větší dálky. V případě ideálního postoje uprostřed, kdy by nám nepřekážel v pohledu na zem žádný např. interiérový nábytek, náš pohled by se teoreticky měl rozjíždět po diagonálách ze středu ven. Kraje by se nám měly zdát zakulacené směrem od nás dolů. Jako bychom stáli na povrchu

vypouklém. Nejlépe snad popsat jako na vnější straně klenby vztyčené nad čtvercovým půdorysem. Na jakémisi baldachýnu lemovaném bílým pásem [Obr. 35] „vyšívaným“ sněhovými vločkami [Obr. 34] - hvězdami, dle publikací⁹⁵ identifikovanými jako „křížový kvítek“.

Hustota dostředně kladených ornamentů vede k efektu krásně definovaných a precizně vyvedených složitých obrazců. Pozor. Je ale důležité uvést, že nemůžeme brát pdrobnou analýzu hustoty kladení až příliš doslovně či ji zobecňovat. V mozaice prostoru A totiž chybí veliké množství mozaiky v panelu a např. nevíme téměř nic o velkých částech v jak dolní tak i horní polovině lodi. Jelikož je mozaika celkem kontinuální těsně pod triumfálním obloukem nad vstupem do presbytáře, a navíc máme značné části zachovalé podél jižní stěny, zdá se, že kvalita zpracování ortogonálních prvků klesá od severu na jih. Dále kvalitativní úpadek můžeme vysledovat od západu na východ. Z technologického hlediska to logicky poukazuje, že se začínalo skládat od nejvzdálenějšího místa naproti vstupu. V tomto případě tedy od severního konce prostoru A. Poté pokračovali s vykládáním u jižní stěny a dílo zakončili v jihovýchodním rohu baziliky. Obzvláště patrný je tento postup díky změně a redukci některých prvků hlavně v ornamentu tzv. křížových kvítků. Kromě menší hustoty jejich kladení je možné zpozorovat i vlastní zmenšení na téměř polovinu jejich velikosti. Jak popisuje ve svém článku Dr. Lima⁹⁶, nejpatrnější rozdíly byly vidět úplně na

severu a pak úplně na jihu lodi. Navíc hexagony hlavního květinového ornamentu, vinoucí se podélně s jižní stěnou údajně také vykazovaly extrémní odchylky, zejména co se týče do rozměrů na šířku. Další odchylky od souměrnosti měly být po očištění patrné v horizontálně jdoucích pásích ornamentů, které jsou v našem schématickém plánu [Obr. 30] uvedeny pod souřadnicemi M, N, O. Ačkoliv musíme brát na zřetel na to, že je mozaika zachována je fragmentálně, jeví se, že změny velikosti se o to více projevovaly ve vztahu ke zdi na opačném konci.

Než se vydám cestou uměleckohistorické analýzy samotné mozaiky, je na tomto místě žádoucí uvést, že mozaika v Tongobrize je velice cenná ani ne tak pro svou uměleckou hodnotu, jako spíš pro jedinečnost, která je dána jejím zachováním *in situ*. Tento fakt nám připomíná, jak dlouho a kolika generacím sloužila lokalita stejnému duchovnímu účelu.

13.1.2. Předikonografický popis Tongobrižské mozaiky

Předikonografickým popisem rozumějme hrubé načrtnutí obecného vzhledu mozaiky, jako uměleckého díla. Pokud bych měla shrnout do jednoduchého popisu co by návštěvník viděl, pokud by se mu podařilo zřít podlahu kostelíka odkrytou a očištěnou, popsala bych to asi takto. Mozaika v prostoru kostelíka ve Freixo je více poškozená než kompletní, zachována byla očividně na místech která nebyla tak namáhána provozem kostela jako horní část středního prostoru,

A, místo v blízkosti kněžiště, dále místa která se uchránila před inhumačními pohřebními rituály. Poškozená je naopak na místech která nám tak napovídají o možné přítomnosti vchodů do baziliky. Mozaika je rozvržena pravidelně, na střídavě položené kosočtverečné šestiúhelníky [Obr. 30], jednou vertikálně, jednou horizontálně, kdy mezi jednotlivými kosočtverci je vkládán ornament zasazený do tvarů čtverce. Mozaika je polychromatická, motivy jsou abstraktní. Střídají se tak, aby vzniklo co nejvíce variací, kdy opakujícím se motivem, zato však počtem nejhojnějším je jakýs stylizovaný blíže neurčitý květ.

Protože takový to popis by byl až příliš stručný, jako část předikonografického popisu uvedu informace které jsem převzala od Dr. Limi, ten na rozdíl ode mě měl možnost mozaiku na vlastní oči spatřit a jelikož jí intenzivně studuje již dlouhá léta. Díky opětovnému zakrytí mozaiky návozem podlahových stavebních vrstev jsem nucena převzít jeho metodu rozpracovaného vědeckého popisu. Dr. Lima sám převzal metodu vědeckého popisu od Dr. Fernandes de Oliveiry⁹⁷, která se zabývá výhradně studiem římských mozaik. Ještě jednou pro objasnění uvádím, že tento popis se vztahuje pouze na mozaiku prostoru A. Rozsáhlé poničení zbylých prostorů nedovoluje ani hrubé načrtnutí možného vzhledu výzdoby ostaních sektorů baziliky.

Prostor by dekorová polychromovanou vápencovou mozaikou, jejíž velikost byla 50 palmů = 11m na délku a 37 palmů = 8,14m na šířku. Ortogonální

kompozice [Obr. 30] je tvořena nepravidelnými osmiúhelníky, které jsou sami o sobě navíc skládány ze střídajících se podlouhlých šestiúhelníků a čtverců.

13.1.3. Ikonografický rozbor jednotlivých motivů

Obyčejně se ikonografickým rozbořem rozumí dekodifikace jednotlivých postav či kompozic na obraze. I přesto, že se na naší mozaice s největší pravděpodobností nenacházel žádný centrální obraz či stěžejní figurální motiv, pokusím se o určitý stupeň ikonografického rozboru jednotlivých abstraktních či abstrahujících motivů a to na základě jejich srovnání s již existujícími lexikonálními publikacemi zabývajícími se dekoracemi mozaik.

Celý panel byl lemován pruhem bílého rámování, kdy rámování bylo zdobeno černými křížovými kvítky. Pokud se budeme věnovat bílému rámu, který se linul kolem východní zdi povšimneme si, že není stejně široký po celé své délce. V severním konci dosahuje maximální šíře 41,2 cm, na jižním konci měří co do šířky 22,75 cm. Jednotlivé křížové kvítky, jakési sněhové vločky jsou oddělené, kdy i vzdálenosti mezi jednotlivými kvítky se měn. Největší vzdálenost od sebe mají na severu, až 44 cm, směrem k jihu se vzdálenosti zmenšují, až k 13 a 34 centimetrům. Zajímavé také je, že na jižním konci se nám pak objevuje zdvojení ornamentu křížového kvítku paraelně vedle sebe [Obr. 36]. Tento samý motiv se

dá předpokládat i při jižní zdi. Na tomto místě se ovšem téměř nezachoval.

Pravidelnost je možno odvodit z toho, že tento lem, dekorovaný stejným druhem ornamentu se zachoval při zdi severní i východní. Směrem dostředu následoval u jižní stěny další tenký pruh lemujícího pásu, kdy se jednalo o střídání tmavě šedého a bílého čtverečku [Obr. 37] . Na opačné severní straně se bohužel ornament nazachoval v takové měře, abychom mohli existenci tenčího čtverečkového rámu potvrdit. Na východní straně tento rám nebyl.

Na západní straně se zachoval jiný druh ornamentu. Jednalo se opět o tmavě šedý čtvereček jdoucí po dvou vedle sebe, střídaný jedním bílým [Obr. 38]. Domnívám se, že pokud se jednalo o pravidelnou dekoraci, střední rám byl po obou stranách zrcadlově stejný. Toto šedobílé rámování celkem pravidelných tvarů je pouhým rámem vlastní ortogonální kompozice, která se nalézá ve středu. Vlastní stěžejní motiv je v podstatě nepravidelným osmiúhelníkem, který je opět seskládán z dalších geometických rámců. Tyto nepravidelné osmiúhelníky se opět střídají. Jsou spojovány pomocí menších šestiúhelníků, které se opět pravidelně střídají se čtvercovými rámečky uprostřed každého páru. Z bližšího pohledu nám s největší pravděpodobností ani motiv osmiúhelníku na mysli nevyvstane. Podél stěny rámu je také řada šestiúhelníků, ovšem každý z nich je ochuzen o horní rohový trojúhelník. Tím se dosáhne po stranách tvaru pětiúhelníku. Touto změnou vznikne rovné, pravidelné zakončení celého rámce dekorace.

Samotná dekorace se seskládává z aikonických motivů, kdy ani jeden z nich, který byl odhalen se nám do detailu neopakuje. Dnešní stav mozaiky bohužel nenapoví, zdali bylo účelem dosáhnout takového výsledku, kdy by se ani jeden užitý motiv neopakoval. Jediný motiv, který se nám na první pohled opakuje je jakýsi květ, nejpodobnější v našich podmínkách orlíčkům, či jiné čeledi Ranunculaceae - pryskyřníkovité.

K samotným prvkům, které se nacházejí uvnitř centrálního panelu.

Budeme popisovat směrem od východu na západ, základem je pět polí skládajících se z 1. pětiúhelníku, 7-mi po sobě následujících šestiúhelníků a a konci opět jednoho pětiúhelníku. V plánu panelu [Obr. 30] je najdeme ve sloupcích označených nahoře pod číslicemi 2, 4, 6, 8 a 10. Právě tyto šestiúhelníky v sobě nesou ústřední motiv blíže neurčitelné květiny, která je sice velice podobná, ale v drobných detailech se přeci jen liší. Většinou ve vyobrazení pestíků, blizny a jakých si úponkovitých vnějších lístků.

Budeme li popisovat po pásech v našem plánu horizontálních [Obr. 30] a to směrem od severu na jih, dostaneme 8 pásů kdy první jde pětiúhelník, poté 4 šestiúhelníky a zakončeno směrem k okraji rámu opět 1 pětiúhelníkem. V našem plánu je značeno pod písmeny B, D, F, H, J, L, N a P. Tyto pásy mají uvnitř geometrických tvarů centální dekor různých abstraktních motivů.

Těchto 26 pětiúhelníků, nám tvoří zakončení lineární geometrické kompozice, kdy 5 jich lemuje ve směru od východu na západ a to samé na opačné straně a dalších 8 pětiúhelníků lemuje panel ve směru od severu na jih. Totéž na opačném konci panelu. Do dnešních dob se nám zachovalo jen osm. Pět podél východní zdi, značeno v našem plánu pod souřadnicemi A2, A4, A6, A8 a A10. Dále tři pětiúhelníky podél jižní stěny. Značené B1, F1, H1. Z původních 67 šestiúhelníků, kdy vertikálně prodloužené (značené v obrázku 30 žlutě) jdou po 5 ti vedle sebe v 7mi řadách pod sebou, ve směru od východu na západ. Dále se nám panel skládá z šestiúhelníků prodloužených horizontálně (značeno v obr. 30 oranžovou barvou). Ty jdou ve čtyřech polích vedle sebe v 8-mi řadách pod sebou, ve směru od severu na jih. Z těchto šestiúhelníků se nám zachovalo pouze 26. Identifikováno bylo 11 ve směru východ - západ, a to pod souřadnicemi C2, C4, C10, E2, E6, G2, G4, G6, I2, I4, M6, a 15 dalších ve směru vertikálním, severo jižním. Ty máme v plánu pod souřadnicemi B3, B5, B7, D3, D5, D7, D9, F3, F5, F7, H3, J3, J5, N3 a N5.

Šestiúhelníky a pětiúhelníků mají uvnitř tmavě šedé pozadí na kterém se pak nacházejí jednotlivé centrální motivy. Samotné jsou obklopeny trojitým bílým rámečkem, který je geometricky dekorován. Dekorování rámečků je případ od případu odlišné. Tyto šestiúhelníky jsou uvnitř posázené již zmíněným centrálním florálním motivem. Květy uvnitř mají longitudální prodloužení, s kruhovým středem.

Jakýmsi terčíkem. Terčík se také místy obměňuje, také barvy květin se různě střídají. Někdy má terčík uprostřed drobný křížek, jindy šachovicový motiv [Obr. 39] apod. Květiny se proměňují v drobných detailech. Např. v řádku 2, ornament A2, C2, E2 a G2 mají vždy ve středu ve středu květiny s okvětními lístky bílými s červeným vnitřkem. Podobné jsou květu lotsu. Lístky jsou vždy zelené. Terčík je vždy žlutý.

V případě sloupce 4 je jediným ornamentem, který bylo možno identifikovat květina, jejíž barevné spektrum zůstává v podstatě stejné ale liší se centrálním terčíkem. Ten je kulatý, ale ve středu má drobný křížek. Soudě podle toho, co zbylo z květiny v poli G6, se zdá tato květina měla uvnitř okvetních lístů terčík červený. Ve velmi poničeném 8 sloupci je vidět v případě úvodního pětiúhelníku jistá změna v barevnosti okvětních lístků. Tento květ nemá v rozporu s ostatními kvítky žádný vnitřek okvetních lístků červený. Má jednoduché bílé lístky a krycí listy jsou tu ně zelené ale jen červené.

Ačkoliv se pokouší Dr. Lima jednotlivé rostliny k jakým si reálným květinám částečně přirovnávat, osobně se domnívám, že identifikace možná není. Mou hypotézu že se nejedná o žádné konkrétní květiny, či že není možná identifikace mi potvrdili i zmínění spolupracující archeobotanici⁹⁸.

Díky rozložení prostoru muselo místy dojít ke stlačení květů. Rozety, které vyplňují šestiúhelníků, ležící ve skupnách jdoucích od severu

na jih, musely být kolmo stlačeny. Toto stlačení se projevilo hlavně na listech a lístcích úponků, které tím pádem nasedají přímo na kalich květu [Obr. 40]. Mluvíme o příkladech které lze nalézt v plánku pod souřadnicemi B3, D5, D7 a F3. Tím, že se lístky musely posunout blíže k hlavě květu, vznikl opět nový motiv, jakého si květu lotosovitého.

V sloupcích šestiúhelníků které se nacházely v centrální ose linoucí se od vstupu do lodi- značeno H, J, se užilo zvláště krásných motivů květin. Měly rozhodně nejdůležitější umístění v celé mozaice.

V místě J5 se pro špatné zachování nepodařilo motiv blíže identifikovat. Šestiúhelníky H3 a J3 se od ostatních odlišují. Je to snad z toho důvodu, že se nacházely přímo v ose vedoucí od vstupu. Tedy v místě na které prvně dolehl zrak návštěvníka. Mou doměnkou je též to, že do tohoto místa ještě dopadal paprsek světla vedoucí ode dveří. Paprsek musel být poměrně dobře viditelný, jelikož za předpokladu, že by se potvrdila hypotéza o trolodí, a stavba by měla jak bývalo zvykem jen menší okna, bylo by ve středním prostoru vcelku přítmí. Navíc šestiúhelník H3 byl na jedné straně akcentován odlišným dekorem rámování. To mělo podobu kontrastního zubořezu. Květina v šestiúhelníku J3 byla zase ozvláštněna jakousi větvičkou, vycházející ze stylizované řady listů.

Dalším dekorativním prvkem vyskytujícím se u téměř všech květin uvnitř šesti a pětiúhelníků jsou malé

zdobné prvky, které se nedotýkají ani konců listů. Tyto prvky většinou krásně kontrastují s antracitově šedočerným pozadím plochy pole. S květy uvnitř nejsou vůbec takové to ornamenty spojené. Jedná se např. v poli A2 o drobný bílý křížek. V A2 jsou takové to křížky tři [Obr. 39]. V A4 jsou také tři křížky nacházející se mimo již popsané květy. V případě pole A6 jsou přítomny jen dva identické křížky, ovšem jeden je tvořen žlutými tessellae a druhý je bílý. A8 nemá kolem květů křížky ale dva jednoduché bílé puntíky [Obr. 33]. C2 mělo kolem květů pravděpodobně tři bílé křížky, přičemž do dnešní doby se nám plně zachovaly jen dva. V poli G2 se našli tři kroužky, kdy dva jsou vyplněny žlutě a třetí má tvar okvětního terčíku, je ale bílý s červeným okrajem. Obrazec v G4 je provázen třemi jednoduchými křížky z býlých tesserae. Řádek G vedoucí od západu na východ není bohužel pro míru destrukce možno blíže rekonstruovat.

Po prostudování jednotlivých odkrytých motivů bylo Dr. Ant. Limou postupně identifikováno⁹⁹ pět různých typů lemování jednotlivých oddělujících rámců, kdy jednotlivé typy jsou dále přítomny ve dvou variantách. Varianty jsou způsobeny užitím jiného spektra barev.

- 1) Skupina rámovaná přilehlými, spojovanými čtverci, jakým si ostrým robustním zubořezem [Obr. 36]. Ten je tvořen na sebe navazujícími tesserae v opakování 4x4, tmavo šedými, střídající se po 4 se 4 mi bílými. Tento typ se

nalézá např. v pětiúhelníků A4 a A6 a dále u šestiúhelníku D7, D9, C2 a G2.

- 2) Druhá skupina zdvojených skládaných ráků, z na sebe navazujících čtverců složená z 4x4 tesserae, střídavě tmavo šedými a bílými, ty se vyskytují v případech pětiúhelníku A10, a šestiúhelníciích C10, F7, J3 a N3. nebo žlutými a bílými, které se nacházejí v N5 a M6. [Obr. 41]
- 3) Skupina ohraničená zdvojeným zubořezem, který se střídá v rytmu 3x3 nebo 3x4 tesserae, tvořící bílé okraje, kdy výběžky jsou vyplněny z exteriérové části barevně, viz pětiúhelník A2 (bíle rámování a zeleně vyplněné) a A8 (bíle a žlutě) a šestiúhelníky E6, G4, I2, I4 (bíle a červeně). V případě šestiúhelníku G6 je orámován zubořezem bílým se zelenou výplní. [Obr. 40]
- 4) Další typ rámování by odpovídal jakému si barevnému meandru, ve kterém se střídají barvy žlutá, červená, zelená na bílém pozadí. Tyto meandry se následně protínají a na vrcholcích šestiúhelníků tvoří jakýsi drobounký trojúhelníček, který je vyplněn šedivými tesserae. Tento typ se vyskytuje u sedmi šestiúhelníků pod souřadnicemi B3, B5, B7, D5, E2, F3 a F5. Tento druh se snad mohl vyskytovat i pod souřadnicí I4, ovšem pro velice špatné zachování části mozaiky to není tak jisté [Obr. 33].
- 5) Dále máme druh lemování, kdy je rám tvořen jednoduchými zubatě naskládanými tesserae ve skupinách po čtyřech (2x2), kdy je rozpoznatelný

pouze v jediném případě a to pětiúhelníku H1 [Obr. 37].

Pokud sečteme počet všech pětiúhelníků a šestiúhelníků, vyjde nám součet 54 (6x9). Z původních 54 polí se nám zachovalo jen 14. Ty se nacházejí pod souřadnicemi: A1, A3, A5, A7, A9, C9, E3, E5, G1, G3, G5, G7, I3 a O3.

Ze čtrnácti dochovaných bylo možno identifikovat motivy jen u 9 z nich. Těchto 9 zachovaných je označeno v našem plánu jako A3, A9, C9, E3, G3, G5, G7, I3 a O3. Z těchto devíti polí se nám střídá minimálně 7 motivů. Motiv, který se nám s určitostí opakuje je obsažen v polích C9 a O3. Další, které se snad opakovaly, i když s ohledem na zachovalost mozaiky to není do detailu úplně jisté se nachází pod souřadnicemi G5 a G7.

Ze sedmi motivů, které se nám podařilo díky restaurování nějakým způsobem kodifikovat jsou to tyto:

První z nich se nachází pod souřadnicemi A3 [Obr. 36]. V tomto případě se jedná o jakési šachovnicové pole, ve kterém se střídají tmavě a světle šedé *tesserae*. Na některých místech dochází k nepravidelnému poskládání, které však podle všeho nemělo být zamýšlenou částí ornamentu. Hlavní motiv měl být složen z příček po 20ti kostičkách. Šachovnice je ohraničená pomocí jednoduché tmavošedé lišty, kterou opět následuje střídavý nepravidelný *zuořez*. *Zuořez* je tvořen z rytmického,

nepravidelného střídání 2x2, či 3x3, i 1x1 *tesselae*. Tento ornament jakési bordurované šachovnice byl pravděpodobně užit ve všech čtvercích, které se střídavě nacházely jako hraniční ornamenty po stranách mozaikového panelu.

Dalším druhem motivu, který bylo možno identifikovat byl motiv nacházející se na našem plánu pod souřadnicí A9 [Obr.42]. Tento proplétaný kvadrilob¹⁰⁰ téměř do krajů vyplňuje celé pole tmavošedého pozadí. Jeho základ tvoří bílé lemované, proplétané smyčky uvnitř vykreslené pomocí tenkých vnitřních linek šedé barvy. Dvě z jeho protilehlých smyček jsou z venkovní strany vyloženy z červených *tesserae*. Smyčky jsou jednoduché, složené z nadvojito jdoucího pruhu. Kvadrilob se nachází v centru jednoho z okrajových čtvercových polí. V rozích pole, ve kterém je umístěn samotný motiv kvadrilobu se nachází jakési šachovnicování. Tím, že kvadrilob odděluje hranici rohů, v okrajích tak vznikají vyšachovnicované trojúhelníčky. Trojúhelníčky vzniklé uprostřed, dělící jednotlivé smyčky kvadrilobu jsou pomocí *tesserae* vybarveny šedou, antracitovou barvou.

Dalším motivem je tzv. Šalamounův uzel¹⁰¹ [Obr.43]. Ten se na naší mozaice vyskytuje v souřadnicích C9 a O3. Skládá se ze dvou uzavřených ok, kdy sám uzel se nachází na bílém pozadí. To je rozděleno dvěma úhlopříčkami z šedé linky. Oky smyčky jsou vykresleny tmavě šedou linkou, jakousi nití. samotné smyčky jsou tvořeny jednoduchou bílou barvou, kdy jednotlivá oka mají barevně vyplněné vnitřky. Jedna

smyčka má výplň červenou a druhá žlutou. Tento typ je použit u C9. V O3 se pravděpodobně motiv opakoval, ovšem barevné spektrum vnitřních smyček není možné přesněji určit. Celý uzel je na bílém pozadí, které je šedou linkou rozdělené pro efekt dvojitého rámu. Další rámování je tvořeno červenou a žlutou lištou. Vždy barevně korespondující s lištou naproti. Vnější rám odpovídá prvnímu zmíněnému druhu rámování- viz výše.

Typem ornamentu, který můžeme nalézt uvnitř čtverce označeného E3 je jakýsi pletenec [Obr. 44]. Ten se opět skládá ze dvou uzavřených smyček, proplétaných vždy jedna pod druhou, do pravého úhlu. Stejně jako u předchozího Šalamounova uzlu. Rámování je opět tvořeno zvenku jakousi šedou nití, kdy hlavní bílé vlákno je jaksi stínováno užitím vlákna barevného. Šedá linka nám odděluje jednotlivá zauzlení onoho ornamentu. K stínování je použito dvojího barevného rámování centrálního provazce uzle. V jednom úseku se nachází stín vykreslená barvou červenou, v jiném, pravoúhlém úseku vykreslen zeleně a po zaoblených krajích žlutě. Vnější rám tohoto čtvercového pole opět odpovídá prvnímu typu hrubého zubořezového rámování.

Dalším ornamentem je ten, který se v našem případě nalézá pod souadnicí G3. Toto pole obsahovalo geometrický obrazec [Obr. 45], u kterého je do dnešních dnů možno rozeznat jen jeden z jeho listů, či smyček. Tato smyčka byla definována opět pomocí šedých linek. Samotný ornament byl tvořen barevnou linkou vinoucí se po jedné řadě složených *tesselae*.

Tyto smyčka měla dostředu odstupňovány barvy tmavo šedou, bílou, červenou a opět tmavo šedou. Barevná smyčka byla tvořena jednou řadou *tesselaí*, ovšem až na bílou linku. Ta měla být pravděpodobně hlavní nití, proto je tvořena zdojeným pásem *tessera*. Bohužel přesnější podobu není možno určit, z fotografie je mi patrné, že se zachoval jen fragment, polovina obrazce. Tento ornament byl pravděpodobně opět jakýsi pletenec, tentokrát diagonálně položená na jakémisi dvojitém, silném rámu. Čtverhraný rám byl dělený šedou linkou a měl směrem od středu dvojitou bílou linii *tesserae* a vnější část rámu byla opět zdvojená linie *teserae*. Paralelně žlutě - bílá.

Další druh ornamentu se vyskytuje v polích G5 a G7. V těchto dvou polích se nachází jakýsi polychromovaný ornament, který je lemován vlnovkou z tmavo šedé nitě [Obr. 46]. Tato vlnovka odděluje čtvercový centrální motiv. V případě pole G5 byly smyčky vrcholků vybarveny bílou a červenou barvou *tesserae*. Strany byly vyplněny barvami bílou, žlutou a zelenou. V poli značeném na našem plánu souřadnicemi G7 se uchovaly pouze dva vrcholky vlnovky, kdy nemůžeme přesně určit složité spektrum barev. Jediná jasná barva je žlutá v samém koncovém růžku. V centru vlnovky v případě obrazce G7 se jistě nacházel ornament, který bohužel již nemůžeme blíže identifikovat. Oproti tomu v případě G5 se ještě udržela malá část. Pokud bychom šli do středu, tak po dvojitém bílém čtvercovém rámu se nachází opět pravidelně, šedou linkou rámované pole. To nese

zbytky tesserae skládaných v rohu do jednoduchých pásů pravděpodobně zaobleného motivu. Směrem do středu vybarveného bílou, žlutou, šedou, opět bílou, červenou, šedou a dvojitým pruhem bílých tesserae.

V případě pole, pro které jsme užili označení I3 se nám opět zachovala jen polovina obrazce [Obr. 47]. Opět se zřejmě jednalo o kvadrilob, který nebyl dělitelný podle zrcadlové osy. Kvadrilob měl tři listy, kdy jeho mírné stočení se odvíjelo po směru hodinových ručiček. Podobný ornament se pravděpodobně nacházel i v poli značeném souřadnicí A9, ovšem ten se držel jiné orientace vinutí. Ornament byl svou strukturou velice podobný Šalamounově uzlu v již popsaném poli C9. I3 se opět skládal z jednoduchých linek, kdy hlavní motiv byl položen ve středu pole na bílém pozadí, konturován šedou jednoduchou linkou tesserae. Pak směrem do středu následovala opět jednoduchá linie červené tessera a zdvojená bílá linie tesserae. Užitím zdvojené bílé linie směrem do středu se dosáhlo prosvětlení ornamentu a lepšímu vystoupení ostaních barevných linií. Ty mohli být i finančně náročnější, stejně tak i hůře získatelné, proto se domnívám, že se používaly v menším měřítku než tesserae bílé a šedé. Rámování tohoto pole je stejné jako v případě obrazce pod souřadnicí A9.

Pokud jde o rámování čtvercových polí, byly označeny čtyři různé typy:

1) je nečastější, přítomný v 8 ze 13 polí. Bylo jej možno označit v polích pod souřadnicemi A3, A5,

A7, C9, E3, E5, G3 a O3. Směrem dostředu pole je vždy definovaná tenká tmavě šedá linie [Obr. 43], kdy dále pokračuje po dvou protilehlých stranách jedna či dvě linie žluté, jednoduché, složené z jedné řady tesserae. Dále navazuje opět bílá, někdy po jedné řadě, jindy zdvojená linie. Dvě další strany mají stejnou sekvenci, jen žlutá bývá nahrazena linií červenou. Tyto žluté či červené lišty jsou vždy pomocí šedé linky uzavřeny uvnitř šedého tenkého rámování. Další dva rámy směrem ven z obrazce jsou bílé. První linie je jednoduchá, jednořadá, další i trojřadá. Linie která se nachází na samém exteriéru obrazce je vždy tmavá, šedá. Linie se jen v jedné řadě tesserae.

2) Druhý typ je přítomen ve dvou obrazcích a to pod souřadnicemi A9 a I3. Tento typ rámu se vyznačuje tím, že rám tvořený bílou žlutou či bíle červenou páskou, zakončenou šedým rohem. Barvy volně stékají do sebe. Do místa, kam červený či žlutý centrální pruh nedosahuje je pak umístěn šedý pruh, opět stékající do barvy [Obr. 33, horní ornament].

3) Třetí typ rámování byl odkryt v oblastech G5 a G7. Jedná se polychromatickou vlnovku, která je definovaná tenkou popelavě šedou linií. Ve vrcholcích jednotlivých vlnek jsou pak užity rozličně barevné tessellae. Celá vlnovka je taktéž rámována šedou jednoduchou linií táhnoucí se na bílém pozadí [Obr. 46].

4) Posledním druhem je rámování, které se nachází v poli G1. Tento druh byl identifikován jen v tomto

čtyřúhelníku. Hojně se vyskytuje jako rámování u šestiúhelníků. Jedná se o jakýs protáhlý meandr¹⁰² [Obr. 33, dolní obrazec], kdy jednotlivé segmenty jsou kolorovány střídavě žlutou a červenou barvou. Mohla být přítomna i tessellae zelené barvy, vše na bílém pozadí. Meandr je definován opět tenkou jednoduchou linií z šedivých tesselaí vinoucích se v jedné řadě.

13.1.4. Ikonologická interpretace mozaiky

Přesná ikonologická interpretace není v našem případě v pravém slova smyslu proveditelná. V případě podlahové mozaiky, která je více založená na kontinuelním, ortogonálním geometrickém rozložení, kdy se autor snad záměrně vyhýbal figurálním či jasně symbolizujícím motivům se nedá plně vypátrat o jakou myšlenku, pokud vůbec nějaká byla, se samotná mozaiky měla opírat. Dle archeologických nálezů z nedávného Frende víme, že se v oblasti okolí Marco de Canaveses mozaiky běžně používaly k podlahovým dekoracím, a že geometrický styl, kdy se jednotlivé ornamenty vybarvovaly a stínovaly odlišenými tessellae odpovídal běžnému dobovému vkusu a užívanému stylu. Jediné, co nás v místě baziliky velice překvapuje je fakt, že ačkoliv se jednalo o výzdobu sakrálního prostoru, nenacházíme ani vzdáleně žádný z jednotlivých ornamentů aluzivní na jakoukoliv křesťanskou symboliku.

To, že se autor snad vyhnul figurálnímu zobrazení jakékoliv křesťanské ikonografie může být zapříčiněno prostým důvodem. Ačkoliv víme a máme doklady např. opět z Frende, že se křesťanská ikonografie běžně aplikovala do rámců mozaikové výzdoby v našem případě chybí. Důvodem, proč na podlaze baziliky nemáme motivy spojené s vyznáním může být dáno faktem, že se umělec snažil vyhnout efektu šlapání po uctívaných motivech. Ačkoliv se ve Frende užívalo motivů antických ampulí na svatý olej, ani po těch se nešlapalo. Mozaiky ve Frende byly totiž nalezeny na místě křesťanského pohřebiště, kde se přesněji nacházely na svrchních deskách sarkofágů. Dodnes se v Portugalsku, snad z důvodů tvrdého horninového podloží, pohřbývá do nadzemních hrobů skládaných z desek bloků kamene. Úcta k nebožtíkům tak nedovolovala pošlapávání místa jejich posledního odpočinku a tak se mohly jejich sarkofágy, i pokud byly případně zapuštěny více do země dekorovat motivy křesťanské ikonografie. Doklad o vnímání prostoru podlahy jako místa pro užití mozaik po kterých zase bylo vhodné šlapat, tedy příklad negace ikonografie bychom našli i na území České republiky a to v lodi bývalého románského chrámu kláštera v Ostrově nad Ohří. V případě ostrova bylo užito negativních pohanských symbolů s nápisy. Jmenujme případ dlaždice s vyobrazením nenáviděného císaře Nera.

V případě, že připustíme možnou existenci figurálně dekorovaných zdí baziliky, mohlo užití ornamentální dekorace sledovat účel efektu akcentování právě

kompozic na stěnách. Takovýto příklad můžeme vidět v mauzoleu Gally Placidie v Ravenně. Právě ravennská v tomto případě nástropní mozaika je snad jako jediná více méně podobná svou ornamentální kompozicí i užitím jakých si hvězdicových květů vzdáleně té naší podobná [Obr.48]. V Ravenně však s největší pravděpodobností může symbolizovat jakousi abstraktně pojatou hvězdnou oblohu [Obr.49]. V našem případě je takováto symbolika rozporuplná.

Co se týče do jednotlivých ornamentů uvnitř mozaiky, autor se pravděpodobně snažil vyhnout opakování i když ústřední motiv květů se podobný na první pohled zdá. I samotné květy se však ve velice drobných detailech liší. Pokud bychom znali dobové zasvěcení kostela, a to se čistě náhodou shodovalo se zasvěcením současným, je možné, že kvítka mohla značit jakýsi motiv „mariánských“ květů. To ovšem není jisté.

Dalším zajímavým jevem je bordura ústředního panelu. Tu se jedná o bílé lemování s, až na vyjímky pravidelným opakováním kladení černých křížových kvtků. Kěty se v jednom místě shlukují, ovšem důvod tohoto narušení pravidelnosti kompozice nám není znám. V případě, že bychom mohli připustit existenci ikonografie mariánských květů uvnitř panelu, pak by bílá bordura mohla značit jakýsi motiv hvězdné oblohy. Ovšem tato teorie se nedá ničím podložit a je tedy málo uplatnitelná.

Pokud bychom se zaměřili na optický efekt iluze oddalování prostoru, mohli bychom připustit, že měl

vyolat dojem vypouklého obdélníku. Tedy, že se pozorovatel, pokud by stál ve středu panelu mohl iluzivně ocitnout na vrcholu pomyslného baldachýnu. Pro fragmentální zachování mozaiky ovšem opět nemůžeme považovat toto tvrzení za postulát.

K abstraktním motivům. Jejich užití a cílené vyhýbání se opakování jednotlivých motivů, mělo jistě poukazovat na exkluzivitu prostoru a zároveň na umělecké kvality mistra mozaikáře. Co se týče určitých podobností geometrizujících motivů mozaiky, s motivy ještě předřímskými, dovoluji si tvrdit, že se v oblasti z geografického hlediska vyskytuje jaká si paměť ornamentu a obliba podobných vzorů se snad pro jejich jednoduchost a variabilitu udržela po dva tisíciletí na místě dodnes. Nemyslím si, že by motivy byly samy o sobě nositely jakéhokoliv hlubšího významu.

14. Autorství architektury baziliky v Tongobrizě a její umělecké výzdoby

Jméno a identita umělců, kteří se podíleli na výstavbě a dekoracích baziliky nám samozřejmě zůstává zahalena rouškou tajemství. Vzhledem k faktu, že při porovnání fragmentů půdorysu, je nám více méně jasné, o jak velký objekt se jednalo, dojde nám, že bazilika sice sloužila jako centrum významného kulturního a spirituálního života, ovšem v tomto případě se zase nejednalo o nijak stěžejní stavbu v církevní historii. Po připuštění podoby, kterou nám napovídá rekonstrukce architektonické části stavby je možné k autorství jen konstatovat, že v případě Tongobrigy se jednalo o umělce užívajícího ještě antickou měrnou jednotku, tedy Palmus. Autor byl obeznámen s předepsanou podobou sakrálních stavb bazilikálního druhu. Půdorys stavby se nevyznačuje žádnými anomáliemi či odchylkami od zažitých architektonických vzorů z okolí, jako např. od kaple Sao Frutuoso v Braze. Dá se tedy předpokládat, že stavitel byl zkušený, držel se alespoň co do půdorysu stavby požadované podoby. Jediným sekundárně využívaným prostorem, který se dá ještě považovat za součást architektury je parcela po antickém *domu*, který zde sloužil jako nekropole a pokud připustíme hypotézu o sekundárně využívaném *impuviu*, pak i jako baptistérium. Autor tedy využil již existující do určité míry posvátně využívanou plochu. Musel být tedy s prostředím obeznámen a taktéž znalý zvyku sekundárního využívání antických *dómů* pro funerální účely. Z půdorysu se nedá příliš mnoho zjistit či odvodit. Je jen patrné, že se co do

plánu architektury nejednalo o nijak inovativní řešení.

K autorství mozaik máme již více indicií, i když opět, tentokrát pro jejich ornamentální zpracování není opět možné vypátrat žádné bližší informace k autorství předlohy. Po podrobné analýze techniky mozaikování bylo konstatováno, že mozaika není tvořena rukou jen jednoho mistra. Připustímeli tedy, že se rozdíly neodvívají od kolísání kvality a kondice jednoho mistra v ten či jiný den a čas práce na výtvoru podlah. I přesto, že se nám zachovala jen fragmentální část mozaiky, bylo možno určit minimálně dvě tři pracující na panelu mozaiky ve středním prostoru A. Rozdíl je patrný v již zmíněném rytmu a preciznosti skládání lemujícího bílého rámu. Na rámu se projevuje „rukopis“ mistrů dvou. Další rozdíly jsou patrné v samotném centrálním ortografickém motivu. Střed je vyvedem mnohem precizněji než části ustupující odstředivě ven. Máme na místě patrný opět dva rukopisy mozaikářů. Nevíme však, zdali těch samých jako těch, kteří se podíleli na skládání lemujícího rámu s křížovými kvítky.

Další rozdíly jsou patrné ve složení mozaik nacházejících se v prostoru C a B, tedy v možném sálu pro nově pokřtění a snad kněžištěm. V těchto mozaikách bylo oproti panelu v místě A užito i keramických tessellae, které jsou co do velikosti robustnější a méně přesně kladené [Obr. 50]. Opět se tedy jednalo o jiného, či jiné umělce mozaikáře. Možná vzhledem k nepřesně skládaným částem a velkým rozchodům mezi jednotlivými tessellae i o tovaryše.

Co se do stylistiky mozaik týče, autor předlohy byl jistě velice zkušený, a znalý velkého množství užívaných dekorů v té době. Pokud i mozaiková výzdoba podlahy vznikla současně s výstavbou baziliky, stylistika a druh dekoru by odpovídal vkusu dekorací mozaik pozdní antiky.

Struktura a druh mozaiky, mám tím na mysli fakt, že se v našem případě, tedy v případě odhaleného panelu v prostoru A nevyskytují složitější figurální kompozice, by odpovídal regionální oblibě geometrických ornamentů. V případě dekorací mozaik víme, že už v té době existovaly jistě umělecké a obchodní pomůcky, jako vzorníky možných motivů. Autor předlohy měl jistě k dispozici takový vzorník, jelikož známe podobné motivy i z ostatních mozaik iberského poloostrova. Nepodařilo se nám bohužel do dnešních dnů nalézt žádné případy, které bychom pro technologickou či ikonografickou stránku mohli alespoň částečně označit za výtvary totžné skupiny umělců.

15. Současný stav mozaiky v Tongobrizze, konzervace

Jak bylo již v předchozích kapitolách zmíněno, mozaiky raněkřesťanské baziliky se nacházejí pod podlahou současného kostela Panny Marie ve vesnici Freixo, v hloubce přibližně jednoho metru vůči úrovni dnešního povrchu. Samotná mozaika se nevyskytuje jen pod stavbou z 19. stol., ale zároveň svou rozlohou přesahuje mimo půdorys současného kostela [Obr. 31]. Mozaiky nejsou za tohoto stavu přístupné veřejnosti i když byly před opětovným zahrnutím řádně očištěny, zachovalé fragmenty byly zrestaurovány a náležitě zakonzervovány. K restaurátorským pracem docházelo téměř současně s jejím odhalením a archeologickými výkopovými pracemi. Díky tomu, že součástí centra v Tongobrizze je i střední škola *Escola profissional da Arqueologia*, která vede i obor konzervátorství, bylo umožněno studentům se podílet na této jedinečné práci. Konzervátorské práce probíhaly v období od 19. srpna do 18. října roku 2002 a byly řádně zdokumentovány v závěrečné zprávě¹⁰³, která je uložena v knihovně školy a další kopie se nachází v archivu výzkumného centra archeologie v Tongobrizze. Samotné práce archeologů a konzervátorů spočívaly v odhalení základů baziliky, identifikaci mozaiky vůči podloží, stratigrafickém rozboru, v mikroskopových analýzách mozaiky, analýzách složení podloží, půdy, analýzách stavu zachování, a analýzách vnějších faktorů, které by na destrukci mozaiky mohly mít vliv. Na základě výsledků, které byly zveřejněny v závěrečné zprávě

bylo rozhodnuto o nejvhodnějších způsobech konzervačních postupů. Ty byly aplikovány na mozaiky ještě na místě, uvnitř kostela, a po zakonzervování byla plocha mozaiky opětovně odborně zahrnuta. Veškeré konzervátorské postupy a detaily si je možné velice dopodrobna prostudovat právě v závěrečné zprávě konzervátorů. Mozaiky nebal doposud dále odhalována a stále není přesně rozhodnuto o jejím případném odhalení a zpřístupnění návštěvníkům.

16. Novodobý návrh na reanimaci komplexu baziliky v Tongobrizze

V dnešním případě, kdy se musela mozaika po očištění a zakonzervování opět zahrnout a situace si vyžádala překrytí neprůhlednou podlahou současného kostela, není bohužel možné pro běžného návštěvníka tento monument v podobě fragmentů výtvarně cenné mozaiky shlédnout. Z důvodů nepříteliště časté návštěvnosti ze strany laické veřejnosti se v minulé roce, v období od 5. do 16. října konala mezinárodní konference s workshopem nazvaná „*Arquitectura, paisagem e Arqueologia. Tongobriga, Estação Arqueológica do Freixo, regional Nordeste, Porto, Portugal.*“, náplní konference, kde účastníci byly archeologové, dále pracovníci památkového ústavu regionu Norte, kolegové ze střediska v Tongobrizze a hlavně studenti architektury z Universidade do Porto, dále z katedry architektury z Univerzity ve Valladolid a institutu TRE Roma. Náplní workshopu bylo navrhnout nové architektonické řešení, které by zvýšilo zájem návštěvníků a zároveň zahrnulo do turistického okruhu dosud návštěvníkům nepřístupné části historického tongobrižského okresku.

Během workshopu jsme s kolegy studenty architektury a studenty ze střední konzervátorské školy v Tongobrizze pracovali rozdělení do několika skupin, kdy každá měla za úkol navrhnout nové řešení pro určitý vyčleněný úsek. Skupina, se kterou jsem spolupracovala se sestávala z členů Antonis Riocereza Vivar, Jónathan Viejo Rodríguez - oba z Valladolidské univerzity, dále z Francesco Paolo

Quaranta z Říma a Olgy Amarante, Raquel Margarido a Teresy Dias z Universidade do Porto a úsek vymezený pro naši práci byl právě prostor okolí bazilky, včetně jí samé. Společnými silami jsme vytvořili návrh na novou budovu kostela, která by poskytovala, díky užití průhledné podlahy pohled na zrestaurovanou mozaiku v její plné kráse. Původní budova kostela byla vyhodnocena jako méně umělecky cená a proto by sama musela novému návrhu ustoupit.

Jelikož se v místě mozaiky nacházejí i terracotové *tesselae*, bylo by u nové budovy nutné pro překrytí podlahy užít desky s UVA a UVB filtry, které by zamezily změnám barevných pigmentů. Tyto změny by mohlo způsobit v první řadě přímé sluneční světlo pronikající skrze navržené průhledy po stranách nové budovy. Průhledy byly u budovy kostela navrženy z toho důvodu, aby i ti návštěvníci, kteří by navštívili místo a zastihli by v onen moment chrám nepřístupný, dostali možnost shlédnout alespoň část mozaiky. Dalším důvodem byl efekt světla procházející skrze nejtemnějších části stavby. Další zajímavostí by bylo večerní ozáření okolí stavby světlem vycházejícím z interiéru. To by poskytovalo místu jakýsi duchovní nádech a akcentovalo by to jedinečnost samotné stavby. Navíc i z velké vzdálenosti, hlavně v případě, že by pozorovatel stál na úpatí či pod kopcem by bylo patrné, že se v kostele na kopci odehrává nějaké setkání. Pro tvar a samotný plášť budovy kostela jsme zvolili velice jednoduchou dispozici, která by svým zjevem vzdáleně připomínala raněkřesťanské chrámy. Díky vynechání

jakýchkoliv architektonických dekorů pak vynikl nejdůležitější prvek a to právě zachovalá antická mozaika. Finální návrh je v rámci mé práce prezentován skrze použití, pro naši věc, částečně upraveného obrázku, který byl prezentován v reprezentačním panelu [Obr. 51].

17. Návrh ideální rekonstrukce stavu baziliky v Tongobrizi v období konce 5. či začátku 6. stol.

Součástí mé práce archeologa a historika umění bylo v rámci pracovní stáže i vytvoření ideální rekonstrukce alespoň přibližného vzhledu baziliky [Obr. 53]. Tedy jakého si trojrozměrného modelu, jak mohla stavba baziliky vypadat po jejím prvním dokončení. Jako klíč k rekonstrukci jsem zvolila metodu rýsování v PC programu Autocad, kdy prostorový model byl následně dokreslen v programu Google Sketch Up. Postupem bylo na půdorys, založený na rekonstrukci archeologicky podložených nálezů zdiva [Obr. 25] nasadit plášť, který by stylisticky odpovídal zvyklostem dobově užitých konstrukcím. Plášť byl jen vykreslen jen v hrubých obrysech a jako vzor pro jeho rekonstrukci jsem zvolila stavbu mauzolea Gally Placídie v Raveně [Obr. 52], která spadá do 5. stol. tato stavby by stylově odpovídala druhu architektury užitě v Tongobrizi. Jen pro připomínku mohu uvést, že nalézáme u zmíněného mauzoleu podobnost i v případě její mozaikové výzdoby stropu a dekorem panelu mozaiky v Tongobrizi. Dále jsem si jako vzor pro rekonstrukci stavby baziliky vybrala nedalekou křížovou kapli *Capela de São Frutuoso de Montélios*, která se nachází hned vedle biskupského dómu S. Jerónimo de Real v městě Braze [Obr. 27]. I přesto, že kaple São Frutuoso je časově mladší, její výstavba se odhaduje do období 60. let 7. stol., uchýlila jsem se k jejímu použití pro její geografickou blízkost. Je pravděpodobné, že

předobrazem pro São Frutuoso byla taktéž stavby mauzolea Gally Placídie v Ravenně.

Ačkoliv jsou zmíněné stavby vystavěny na křížovém půdorysu, zatím co naše stavba je na půdorysu přibližného obdélníku, pro aplikaci jsem zvolila jen vnější, koncové části lodí.

Ve své rekonstrukci jsem jen pro bližší představu užila také ideální rekonstrukci rozvrhu geometrické sítě mozaikové podlahy prostoru *aulae*, značeného v již známém plánu půdorysu písmenem A [Obr. 25]. Síť je jen hrubým náčrtem. Dále jsem tu samou síť použila pro prostor C, taktéž z půdorysného plánu. Kdy na západní straně je mozaika jen předpokládaná, viz. kapitola 12.2. Dekorace horizontální. Jelikož přítomnost a podoba této druhé mozaiky z prostoru C je jen domněnkou, v našem návrhu rekonstrukce je barevně odlišena díky menší sytosti užitých barev.

Tvar střechy baziliky a řešení jejího úhlu pod krovem jsem taktéž odvodila jen díky porovnání s již zmíněnými vzory jiné, dobově a slohově příbuzné architektury.

V případě východní části baziliky, tedy zakončení prostoru B jsem jen načrtla jakýsi přístavek kněžiště, jelikož o přesné velikosti a zakončení případného kněžiště nemáme žádnou představu. Snažila jsem se tak vyhnout mystifikaci představy čtenáře.

V případě prostoru na jižní straně stavby, tedy domínaného hřbitova a baptistéria se opět jedná jen o hrubé načrtnutí, jelikož nevíme, do jaké míry byly

ruiny antického atriového domu, ze kterého byl hřbitov přestavěn nově uzpůsobeny. Nenavrhovala jsem ani krytinu baziliky, jelikož není přesně archeologicky doložena. Na základě komparace s archeologickými nálezy z našich vzorových staveb se domnívám, že se jednalo o pálené, vlnité tašky, ale jejich přítomnost nebyla archeologicky potvrzena. Důvodem absence nálezů střešní krytiny může být její sekundární použití.

18. Závěry

Do závěrů své diplomové práce bych si dovolila vyzvihnout několik poznámek, které již byly zmíněny v textu. Jelikož se díky nepříznivým ohlasům ze strany vedení města *Marco de Canavesses* nepodařilo obnovit výkopové práce a tím pádem nevíme, do jaké míry je zachována mozaiková výzdoba pod kněžištěm, nemůžeme se pokusit o řádnou rekonstrukci mozaikové výzdoby celého komplexu baziliky. Na základě fragmentů se však můžeme domnívat, že se pod kněžištěm nacházela nejexkluzivnější část mozaikové výzdoby, která by odpovídala tzv. stupňování svatosti. Toto stupňování mělo vypovídat o výjimečnosti nejvýchodnější části prostoru. Co se týče do mých závěrů, domnívám se, že prostor C [Obr. 25], tedy prostor, do kterého se dalo vstupovat ze dvou stran byl určen nově pokřtěným příslušníkům církevního okresu. Za předpokladu stupňování svatosti místa v prostoru stavby, by se dalo vyvodit, že právě prostor C, který by byl určen nově pokřtěným měl mozaiku jednoduššího charakteru. Snad i finančně méně nákladnou. Tuto teorii by mi mohl potvrdit i fakt přítomnosti terakotových *tesselae*, která dle další mé teorie byla finančně méně nákladná. Na základě analýzy techniky jejich skládání se domnívám, že skládání těchto keramických částí příslušelo méně zkušeným řemeslníkům.

K samotné ikonografii mozaiky se mi bohužel nepodařilo najít žádnou stylisticky související kompozici, která by se taktéž nacházela ve stavbě církevního charakteru. Jediné vysvětlení, proč se na

mozaice nezvykle nevyskytují žádné křesťanské motivy může být to, že se zadavatelé snažili vyhnout případu, při kterém by se po ikonografii křesťanských motivů mohlo šlapat. Dále tak mohla vyniknout tušená figurální kompozice užitá pro dekorování vnitřního zdiva. Dekorace zdí se nám však nedochovala tak její podobu můžeme jen odhadovat.

K porovnání a případnými vzory. Za jediný podobně koncipovaný mozaikový panel, který by byl taktéž aikonický a zároveň se nacházel uvnitř sakrálního prostoru mohu označit stropní geometricky pojatou mozaiku z mauzolea Gally Placide v Ravenně [Obr. 49.]. Tento objekt si dovoluji pojmout jako vzor, na základě jehož předobrazu se poté baziliky vystavovaly. Tomuto pojetí by odpovídala i domněnka, že jelikož se v Ravenně v té době nacházelo významné centrum pozdní říše římské, bylo vše, co pocházelo odtamtud považováno za módní a chtěné. Přibližnou podobu pláště stavby Mauzolea Gally Placidie jsem si z tohoto důvodu dovolila použít jako vzor pro ideální rekonstrukci naší baziliky [Obr. 53]. Pokud bychom připustily stejný princip vnímání výzdoby baziliky v Tongobrize a v Ravenně, pak bychom opět došli k názoru, že pokud ravenská abstraktní mozaika měla za úkol spíše dokreslovat a akcentovat figurální kompozici ostatní výzdoby, pak dojdeme opět k názoru, že hlavní složkou dekorace v naší bazilice jistě neměla být podlahová mozaika, nýbrž chybějící, nám neznámá figurální výzdoba kolmých stěn. Pokud by zasvěcení kostela které dnes patří Panně Marii bylo stejné jako v pátém století, dalo

by se předpokládat dekorování zdí možnými mariánskými symboly a obrazy. To už je však jen teorií, kterou nemohu podložit konkrétními důkazy.

Za další přínos své práce bych označila, že se mi díky studiu os možných pohybů uvnitř stavby podařilo druhově určit baziliku jako typ orientální, tedy jako typ, mající dveře z delší, jižní strany. Tento fakt by nám vysvětlil i mou doměнку, že bazilika tedy neměla mít hlavní přístup od místa předpokládaného amfiteatru jako má dnes, ale měla být vchodem obrácena k bývalé antické výstavbě na *foru* a zároveň měla mít vchod také ze strany severní, kde se nacházela rezidenční čtvrť. Rezidenční čtvrť byla sice antického původu, ale v době druhé poloviny 5. stol., tedy v době výstavby bazilky byla obývána větším počtem obyvatel. Tito rezidenti žili v nově přeparcelovaných antických atriových domech. Za další svůj přínos ohledně polohy bazilky bych označila svou podporu Dr. Limovi ohledně teorie, že se bazilika opravdu nacházela na frekventovaném místě křížení dvou antických cest. Tato výstavba baziliky na místě jednoho z dříve nejhonosnějších a geograficky nejvýše postavených antických domů, a navíc v místě křižovatky byla téměř ukázkovým příkladem nového pojetí prostoru. Tedy pojetí, kdy se samotné město Tongobriga přestalo vnímat jako součást velkého antického impéria, ležícího na obchodně-zásobovací tepně silnic, ale přešlo k čistě středověkému pojetí uzavřeného města, které bylo samostatně soběstačnou izolovanou jednotkou, tedy jakéhosi centrálně orientovaného mikrostátu

nacházejícího se uvnitř nového státního útvaru galícijského „království“ svébů. Za doposud blíže neurčené datum výstavby baziliky bychom tedy mohli označit i jakési hraniční datum imaginárního a symbolického konce antiky v Tongobrize.

Pokud se dále zaměříme na samotný panel mozaiky, podařilo se nám identifikovat devět rozličných motivů unitř geometrických ornamentů rámování. Tyto motivy se vzdáleně podobají svébským uzlům a je docela možné, že jejich použití reflektovalo vkus tehdejší nově nastolené nobility. Není ale bohužel jasné, kdo byl přesně stavebníkem, zdali člen právě nobility svébského etnika.

Další hypotézou je, že tento druh geometrizujícího a abstraktního umění přetrval v severním Portugalsku z dob ještě před nástupem romanizace. Že se tedy pro svoji širokou oblibu udržel v oblasti ještě od dob osídlení typu *castros*. Motivы pletenců a kvadrilobů, které často nacházíme i germánských zbraních a špercích se jistě nově příchozí svébské nobilitě a elitě líbily. Tomuto umění na rozdíl od složité architektury a figurální ikonografie, založené na římském pantheonu širokého spektra postav rozumněli, a dá se předpokládat, že pro konzervatismus stylizovaně geometrického germánského umění se motivы barbarských pletenců a ornamentálních, stylizovaných rostlinných tvarů udržely až do dob nastupujícího románského slohu.

K samotným květinovým vzorům na mozaice bych si dovolila poznámku, že ačkoliv se Dr. António Lima,

který bádá předem mnou, snažil nalézt analogie k motivům v přírodě, domnívám se, že to není možné. Květiny vycházejí z jednoho základního tvaru a mění se podle potřeby a prostorových možností uvnitř jednotlivých geometrických rámců. Jen jediný kvítek měl náznaky částečně přirozenějšího prvku, a to drobné větvičky tvořící snad stonek kalichu samotného květu. Tento květ však byl vykreslen trochu jiným, preciznějším způsobem z jiného důvodu. Důvodem ozvláštnění tohoto jednoho květu, stejně tak jako zvýraznění a lepší provedení sousedního šestiúhelníku bych podložila mou další hypotézou a to tou, že na místo, kde se tyto dva šestiúhelníky v podlaze vyskytovaly bylo více ozářeno pruhem světla z námi tušených dvěř. Pokud by se na místě, kde tušíme vchod do budovy, opravdu nacházely dveře, teoreticky by se snad dal z rozměru těchto dvou dlaždic odvodit jejich rozměr co do délky. Pruh světla by pak byl o to zajímavější a přesnější, pokud by byly dveře zakončeny na vrcholu např. polokruhovým obloukem. Za takového předpokladu by světlo dopadalo ode dveří v kuželu na místo s nejkrásněji zdobenými „dlaždicemi“ mozaikového panelu. Tento efekt by pak teoreticky mohl být použit i v místnosti v plánu značené C. Pokud se v místnosti C nacházely dva protilehlé vchody, kde pro největší destrukci mozaikové dlažby předpokládáme jejich přítomnost, jednalo by se o vchody snad ještě frekventovanější. Vchod od rezidenční části stavby by byl na místě velice logický. V případě že by se opět počítalo s efektem vstupujícího světla, je možné, že by se nám kuželné

světelných mohly teoreticky i spojit do jednoho místa, či ještě lépe uprostřed místnosti křížit. Ke křížení dvou světelných by mohlo dojít za předpokladu, že dveře byly dosti vysoké. Další možnou hypotézou v této práci je, že by se uvnitř temné stavby dalo pracovat se světelnými efekty tvořenými papírově vnikajícími okny. Jejich přítomnost ani podobu však nelze rekonstruovat.

V případě ikonologie samotných vzorů mozaiky není opět přesné určit jaký měla její podoba význam. Pokud by měla stavba již v 5. stol. zasvěcení Panně Marii, mohlo se jednat o jakési mariánské květy. Čistě hypoteticky by také mohla být mozaika, díky pravidelnosti obrazců, aluzí na jakousi harmonii nebeského Jeruzaléma. Tato Augustinská filozofie již byla v době 5. a 6. stol. oblíbená, ovšem opět si nemůžeme dovolit žádná přesná tvrzení.

Co se týče přesného druhu vyznání, které se v této křesťanské bazilice praktikovalo nám ikonografie mozaiky příliš nenapoví. Pokud víme, že v oblasti vládla Svébská a později Vizigótská nobileta, a dále víme, že během 150 let trvání svébského království došlo celkem 5x k změně z ortodoxního křesťanství k ariánství a naopak. To se řídilo podle toho, jak se v ten či onen moment hodilo na základě geopolitické situace k sousednímu vizigótskému království římské říši. Je možné, že vynechání jakékoliv určitější ikonografie mohlo být i z praktického hlediska. Tím mám na mysli, aby se v případě opětovné změny vyznání nemusela výzdoba měnit. Je také docela možné, že ke změně ať již od

arianismu k ortodoxii či naopak, došlo ještě během procesu výstavby baziliky či počátku skládání její mozaikové dekorace. Pak by se např. umělec, snažící se vyhnout špatnému pochopení např. trinitářské problematiky mohl figurální či symbolizující ikonografii záměrně vyhnout. Tento druh aikonické výzdoby mohl být i vysloveným přáním stavebníka.

Ještě k aspektům výzdoby podlah je jistě dobré podotknout efekt, jaký měla vyhlazená, krásně zářící podlaha na člověka, který po ní chodil. Musíme si uvědomit, že ačkoliv měl člověk doby stěhování národů k dispozici a běžně užíval druh obuvi v podobě sandálů, ve svých domech chodíval po podlahách mnohem chudších, pokud tedy ještě používal techniku dláždění, která byla v pozdní době římské již na ústupu. Kvalita bydlení měla v té době v porovnání s vrcholnou dobou římskou již sestupnou tendenci, a tak efekt chůze bosé nohy či obuté do slabých sandál, po chladné a barevně zářící podlaze měl jistě svou kladnou odezvu. Tento aspekt mohl opět alespoň částečně návštěvníku přiblížit krásu snad nebeského Jeruzaléma.

Dále bych za přínos své práce připomenula objev optického efektu oddalujících a směrem odstředu použití větších tessellae. Pokud by tedy platilo pravidlo optiky geometrie pravidelných tvarů, vznikl by u návštěvníka stojícího uprostřed panelu pocit, že stojí na vypouklém baldachýnu jakých si diamantových květů. Tohoto efektu si doposud nikdo nepovšiml.

Na konec závěru této diplomové práce bych ráda připomenula, že diplomová práce je první řádně publikovanou prací, která podává komplexní pohled na stavbu baziliky v Tongobrize v jejím kulturně-historickém kontextu, které jsem snad díky rozsáhlosti a vypsání doufejme všech možných aspektů, které mohly stát za její výstavbou, použila.

19. Summary

The diploma work is working with a topic of an Early Christian basilica in Tongobriga, Museum of national heritage of Freixo, northern part of Portugal, region Norte. The master thesis is working out a historical and cultural background of late antiquity in a region, historically known as *Gallaecia Bracari*. The thesis is mainly focused on the part of reconstruction of mosaic decoration in basilica from 5th century. Deep analyses of all the aspects which could be somehow taking part on a construction or iconography of mosaic are included. The work is consisting of chapters which are taking a breath look through natural and political background, history of Tongobriga settlement, building history of basilica on its own and a general history of mosaic making. Continuing part of the thesis is focused on a possible reconstruction of a building of basilica in the 5th century A.D. Last part of the diploma work is bringing a possible comparison with another buildings and mosaics, mainly in the same region, in a historical context. The work also includes topic of a possible reanimation of a mosaic or even building of an Early Christian basilica on its own. Main benefit of this master thesis work is being based on a general look through the period, philosophy of Christianity in period of late antiquity and total reconstruction of all the aspects which had been involved into a process of building of a church and social background of a monument of the end of late

antiquity and early christianity in the region of
nowadays Galícia.

20. Poznámkový aparát

1) Lino Tavares Dias, *Tongobriga*, IPPAR, Lisboa, 1997. Str. 28.

2) Parochiale Suevoru či známé také pod označením Divisi Wamba, je důležitý manuskript z 2. pol. 6. stol., který v sobě zahrnuje výpis všech farností ve svěbské části Galície. Jinak informace převzata z publikace Lino Tavares Dias, *Tongobriga*, IPPAR, Lisboa, 1997. str. 14.

3) Actas da mesa redonda, *Emergencia e desenvolvimento das cidades romanas no norte da península ibérica*, Escola proffesional de Arqueologia, Instituto Portugueso património arquitectónico, Porto 1999. Str. 77.

4) ibidem 78.

5) viz pozn. 2

6) Actas da mesa redonda, *Emergencia e desenvolvimento das cidades romanas no norte da península ibérica*, Escola proffesional de Arqueologia, Instituto Portugueso património arquitectónico, Porto 1999. Str. 79.

7) ibidem.

8) *Tongobriga*, Estacao Arqueológica do Freixo. Marco de Canavesses, Porto.

9) Na mapě je stav rozdělení dle Dikleciánovy reorganizace Hispánie která proběhla v roce 292 n. l.

Informace převzaty z článku *Gallaecia*, z internetové adresy <http://en.wikipedia.org/wiki/Gallaecia>.

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

10) Informace o reginu a jeho geografii převzaty z internetových stránek Wikipedia pojednávajících o regionu Norte.

http://en.wikipedia.org/wiki/Norte,_Portugal.

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

11) Informace o klimatu a poloze Marco de Canavesse převzaty z oficiálních webových stránek města Marco de Canaveses na internetu. Možno hledat na adrese:

http://en.wikipedia.org/wiki/Marco_de_Canaveses_Municipality

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

12) Dr. Joao Tereseo z Faculdade de Ciencias, oddělení archeobotaniky.

13) Informace o klimatických poměrech během doby římské převzaty ze odborných článků amerických přírodovědných magazínů z internetových zdrojů:

<http://www.atmos.washington.edu/2001Q2/211/groupE/meghan.htm>

<http://blogs.smithsonianmag.com/science/2011/01/climate-and-the-fall-of-the-roman-empire/>

Převzato ke dni 25.6. 2012

14) Informace o vývoji vegetace od poslední doby ledové

Převzaty z internetových zdrojů:

<http://priroda.sdas.cz/botanika/vyvoj.htm>

Převzato ke dni 26. 6. 2012.

15) Informace ze článku na internetu:

<http://www.novinky.cz/koktejl/209943-ponozky-objevili-uz-stari-rimane-nosili-je-v-anticke-anglii-do-sandalu.html>

Převzato ke dni 26. 6. 2012

16) Článek o kmeni Gallaeků na internetu.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Gallaeci>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

17) Článek o formaci Galície

<http://en.wikipedia.org/wiki/Gallaecia>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

18) Armando Coelho Ferreira da Silva , *A Cultura Castreja no Noroeste de Portugal*, Museu Arqueológico da Citânia de Sanfins, 1986.

19) Článek o Bracínech na internetu.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Bracari>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

20) Armando Coelho Ferreira da Silva, 1986. str. 64.

21) Rozbor mytologického boha Tongoabia v článku na internetu.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Tongoenabiagus>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

22) Armando Coelho Ferreira da Silva, 1986. str. 82.

23) Článek o *casstros* na internetu.

http://en.wikipedia.org/wiki/Castro_culture

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

24) *ibidem*.

25) *ibidem*.

26) Armando Coelho Ferreira da Silva, 1986. Str. 101.

27) Článek o Bracínech na internetu.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Bracari>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

28) Roztřídění jednotlivých druhů soch je převzato z článku o *casstros* na internetu.

http://en.wikipedia.org/wiki/Castro_culture

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

29) Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007.

30) Článek o formaci Galície

<http://en.wikipedia.org/wiki/Gallaecia>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

31) Jarmila Bednaříková, *Stěhování národů*, Praha 2007. Str. 369- 371.

32) Daniela Šimková, *Římské moziaky na území Iberského Poloostrova*, Bakalářská diplomová práce, Olomouc 2011. Str. 9.

33) Jarmila Bednaříková, *Stěhování národů*, Praha 2007. Str. 362 - 368.

34) Daniela Šimková, *Římské moziaky na území Iberského Poloostrova*, Bakalářská diplomová práce, Olomouc 2011. Str. 13.

35) Lino Tavares Dias, *Tongobriga. Breves Reflexoes.*, Porto 2003. Str. 17 - 18.

36) Lino Tavares Días, 1997, str. 60.

37) viz. pozn. 2.

38) Článek na wikipedia o romanizaci v Hispánii.

http://en.wikipedia.org/wiki/Romanization_of_Hispania

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

39) Jarmila Bednaříková, *Stěhování národů*, Praha 2007. Str. 9.

40) ibidem. Str. 163.

41) ibidem. Str. 11 - 37.

42) viz. pozn. 38.

43) Lino Tavares Días, 1997, str. 65 - 74.

44) Eduard Droberjar, *Věk barbarů. České země a stěhování národů z pohledu archeologie*, Paseka, Praha - Litomyšl 2005, str. 88.

45) O historii Svěbů v Hispánii pojednává celou kapitolou nazvanou Svěbové ve své publikaci Jarmila Bednaříková, *Stěhování národů*, Praha 2007. Str. 163 - 168.

46) Celý článek o Svěbském království v Galícii na wikipedii.

http://en.wikipedia.org/wiki/Suebic_Kingdom_of_Galicia

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

47) ibidem.

48) ibidem.

49) viz. pozn. 45.

50) O zákonících a fungování společnosti během přechodu od zákonů římských k zákoníkům jednotlivých germánských národů pojednává v celé kapitole „Stát a právo barbarů“ v publikaci Jarmila Bednaříková, *Stěhování národů*, Praha 2007. Str. 364 – 388.

51) viz. pozn. 46.

52) viz. pozn. 30.

53) Jarmila Bednaříková, *Stěhování národů*, Praha 2007. Str. 71 – 162.

54) viz. pozn. 46.

55) ibidem.

56) Bohuslav Syrový, *Architektura*, naučný slovník, Praha 1961. Heslo bazilika, str. 25 – 26.

57) Heslo wikipedia na internetu.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Basilica>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

58) ibidem.

59) ibidem.

60) ibidem.

61) António Manuel Lima, *Os mosaicos de Tongobriga, paróquia da diocese portugalense no século VI*, Estacao Arqueológica do Freixo, Abril 2012. Doposud nepublikovaný článek.

62) viz. pozn. 2.

63) viz. pozn. 61.

64) António Manuel Lima, *Área Arqueológica de Freixo. Tongobriga. Trabalhos Arqueológicos 2001 - 2003*, Relatório Síntese, IPPAR, Porto 2003.

65) Dr. António Lima, sekce pozdní antiky a středověku v Tongobriže.

66) viz. kapitola 7. 2. Organizace Dopravní

67) Dr. Jorge Arújo, odd. klasické archeologie, Tongobriga.

68) Jedná se pouze o pracovní, nikde nepublikovanou diskuzi.

69) Tongobia je jeden z označení zmiňovaných v historických textech, viz. kapitola 2.

70) problematika oltářů a jejich vývoje v křesťanské liturgii viz. heslo „oltář“ na internetu.

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Olt%C3%A1%C5%99>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

71) viz. pozn. 61, str. 10.

72) *Intervencao de conservacao no pavimento de mosaicos da igreja de Santa Maria do Freixo*, Marco Canaveses, Relatório final, Escola profissional do arqueologia, Abril 2003, Marco de Canaveses

72) viz. pozn. 64.

73) Šimková, 2011. Str. 13.

74) Lima, 2012. Str. 22.

75) Šimková, 2011. Str. 13.

76) Druhy zdiva viz. ibidem., str. 13 - 15

77) Vitruvius, *Deset knih o architektuře*, Antická knihovna, svazek 42, Svoboda, Praha 1979.

78) Pro názornost uveďme několik příkladů ze světa, jako podlahy v bazilice Santa Maria Maggiore v Římě, dále v katedrále Canterbury či v sanktuáři Westminsterského opatství v Anglii. Zároveň nelze opomenout ani díla menší, však o nic méně významná. Mám tím na mysli užití mozaiek pro potřeby klenotnictví a zobrazení námětu v miniaturím provedení jako Hlava našeho Pána, představena jako uchvacující ukázka umění papežem Sixtem IV. Phillipu de Croy roku 1475, a která se dodnes dochovala v pokladnici Svatého Petra a Pavla v Chimay.

79) článek k historii mozaik

<http://en.wikipedia.org/wiki/Mosaic>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

80) Šimková, 2011. Str. 15.

81) Daniela Šimková, *Římské moziaky na území Iberského Poloostrova*, Bakalářská diplomová práce, Olomouc 2011.

82) Fernando Russell Cortez, *Os Mosaicos Romanos do Douro*, in: *Anais do Instituto do Vinho do Porto*, 7, Porto, 1946, str. 121-161.

Cristina Fernandes de Oliveira, *A Villa Romana de Rio Maior. Estudo de Mosaicos, Trabalhos de Arqueologia*, 31, IPA / MC, Lisboa 2003.

Cristina Fernandes de Oliveira, *Mosaicos Romanos de Portugal. O Algarve Oriental, Vols. I-III, tese de Doutoramento apresentada á Faculdade de Letras da Universidade de Coimbra*, Coimbra 2010.

83) Šimková, 2011. Str. 15.

84) Josef Češka, *Zánik antického světa, Vyšehrad, Praha 2000. Str. 32 - 46.*

85) článek k historii mozaik

<http://en.wikipedia.org/wiki/Mosaic>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

86) Eduard Droberjar, *Věk barbarů. České země a stěhování národů z pohledu archeologie*, Paseka, Praha - Litomyšl 2005, str. 206.

87) Vitruvius, *Deset knih o architektuře*, Antická knihovna, svazek 42, Svoboda, Praha 1979. Str. 251.

88) ibidem. Str. 246.

89) ibidem. Str. 236.

90) Šimková, 2011. Str. 12.

- 91) ibidem. 13.
- 92) Munsell Soil Color Charts, MacBeth Division of Kollmorgan Instruments, New Windsor 1994.
- 93) António Manuel Lima, *Área Arqueológica de Freixo. Tongobriga. Trabalhos Arqueológicos 2001 - 2003*, Relatório Síntese, IPPAR, Porto 2003-
rozpoznává na základě analýzy viz. konzervátorská zpráva: *Intervencao de conservacao no pavimento de mosaicos da igreja de Santa Maria do Freixo*, Marco Canaveses, Relatório final, Escola profissional do arqueologia, Abril 2003, Marco de Canaveses
- 94) Lima, 2012. Str. 23.
- 95) Licínia Nunes Correira, *Decoracao Vegetalista nos Mosaicos Portugueses*, Edicoes Colibri, Instituto de História da Arte, Faculdade de CienciasSocias e Humanas-UNL, Lisboa 2005. ESTAMPA 16, Flores geometricos, flor tipo 3.
- 96) Lima, 2012.
- 97) Cristina Fernandes de Oliveira, *Mosaicos Romanos de Portugal. O Algarve Oriental, Vols. I-III, tese de Doutoramento apresentada á Faculdade de Letras da Universidade de Coimbra*, Coimbra 2010.
- 98) viz. pozn. 12.
- 99) António Manuel Lima, *Os mosaicos de Tongobriga, paróquia da diocese portucalense no século VI*, Estacao Arqueológica do Freixo, Abril 2012. Dopusud nepublikovaný článek.

100) Jedná se o lexikonálně ustanovené názvosloví vycházející z odborných publikací, které jednotlivé mozaiky rozebírají. V našem případě jsme používala lexikony:

Catherine Balmelle-Michéle Blanchard (et al.),
Répertoire Graphique et Descriptif des Compositions
Linéaires et Isotropes, *in: Le Décor Géométrique de
la Mosaïque Romaine*, Picard, Paris 1985.

Licínia Nunes Correira, *Decoracao Vegetalista nos
Mosaicos Portugueses*, Edicoes Colibri, Instituto de
História da Arte, Faculdade de CienciasSocias e
Humanas-UNL, Lisboa 2005.

Catarina Viegas-Fátima Abracos-Marta Macedo,
Dicionário de Motivos Geométricos no Mosaico Romano,
Conimbriga 2003.

101) *ibidem*.

102) *ibidem*.

103) *Intervencao de conservacao no pavimento de
mosaicos da igreja de Santa Maria do Freixo*, Marco
Canaveses, Relatório final, Escola profissional do
arqueologia, Abril 2003, Marco de Canaveses.

21. Prameny

Livius, *Dějiny IV.*, Antická knihovna, svazek 21, Svoboda, Praha 1973.

Tacitius, *Letopisy*, Antická knihovna, svazek 27, Svoboda, Praha 1975.

Tacitius, *Z dějin císařského Říma*, Antická knihovna, svazek 31, Svoboda, Praha 1976.

Vitruvius, *Deset knih o architektuře*, Antická knihovna, svazek 42, Svoboda, Praha 1979.

22. Bibliografie

Actas da mesa redonda, *Emergencia e desenvolvimento das cidades romanas no norte da península ibérica*, Escola profissional de Arqueologia, Instituto Português património arquitectónico, Porto 1999.

Antonio de Almeida Fernandes, *Paróquias Suevas e Dioceses Visigóticas*, Associação para a Defesa da Cultura Arouquense, Câmara Municipal de Arouca, Arouca 1997.

Miguel Carlos Areosa Rodriguez, *Intervenção Arqueológica na Igreja de Meinedo (Lousada) 1991 - 1993*, IPPAR, Porto 1994.

Lorenzo Arias Paramo, *Geometra y Proporción en la Arquitectura Prerrománica Asturiana*, Anejos de Archivo Español de Arqueologia, XLIX, CSIC - Instituto de Historia, Madrid 2008.

Catherine Balmelle-Michéle Blanchard (et al.),
Répertoire Graphique et Descriptif des Compositions
Linéaires et Isotropes, in: *Le Décor Géométrique de
la Mosaique Romaine*, Picard, Paris 1985.

Jarmila Bednaříková, Antika, křesťanství a myšlení
christianizovaných barbarů pozdně antického období a
části raného středověku, in: *Evropa mezi vědou a
vírou, hledání nové konfigurace*, Vysoké učení
technické v Brně, Brno 2001.

Jarmila Bednaříková, Církev, král a etika mezi
antikou a středověkem, in: *Krize a kairos*, Brno
2010.

Jarmila Bednaříková, Občanská společnost v antickém
Římě, in: *Duchovní svět občanské společnosti*,
Bolzano, sdružení pro vědu a kulturu, 1. vyd. Brno
1996.

Jarmila Bednaříková, Stěhování národů a římská
říše, in: *Vademecum Graeco-Latinum Brunense*,
Masarykova univerzita, I. Vydání Brno 2004.

Jarmila Bednaříková, *Stěhování národů*, I. vydání
Vyšehrad, Praha 2003.

Jarmila Bednaříková, Stručné výsledky bádání o
christianizaci Vizigótů, Ostrogótů a Vandalů, in:
Stav a výsledky studia náboženství v Československu,
Společnost pro studium náboženství ÚVSV ČSAV, Brno
1990.

Ján Beljak, Gertruda Březinová, Vladimír Varsík (edd.), *Hospodárstvo Germánov: Sídliškové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*, in: *Archeológia barbarov*, *Archaeologica Slovaca Monographiae, Communicationes* 10, Nitra 2009.

Michéle Blanchard (et alii.), *Répertoire Graphique du décor Géométrique dans le Mosaïque Romaine*, *Bolletín de l'Association Internationale pour l'Etude de la Mosaïque Antique*, 4.e Fasc., Paris 1973.

Jan Burian, *Zánik antiky*, Praha 1972.

Jan Burian, *Vrchol a proměny antické civilizace*, in: *Římské impérium*, 2. doplněné vydání, Svoboda-Libertas, Praha 1997.

Maria Teresa Caetano, *Mosaicos da Villa Romana de São Miguel de Odrinhas*, *Contributos para uma Nova Leitura*, in: *Revista de História de Arte*, num. 6, Instituto de História da Arte da Faculdade de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Nova de Lisboa, Lisboa 2008, str. 43-59.

Roger Collins, *Evropa raného středověku 300 - 1000*, Vyšehrad, Praha 2005.

Virgílio Hipólito Correia-Adriaan de Man, *Variação e Constância na Ocupação de Conimbriga e do seu Território*, in: *Changing Landscapes. The Impact of Roman Towns in the Western Mediterranean*, CIDEHUS 2010, str. 299-309.

Fernando Russell Cortez, *Os Mosaicos Romanos do Douro*, in: *Anais do Instituto do Vinho do Porto*, 7, Porto, 1946, str. 121-161.

Carla Terésa da Costa e Silva, *Material Osteológico Exumada da Igreja Paroquial de Santa Maria do Freixo (Marco de Canavese)*, Relatório de Intervenção Antropológica (4^a 5^a campanhas), Coimbra 2002.

Josef Češka, *Římský stát a katolická církev ve 4. století*, Brno 1983.

Josef Češka, *Zánik antického světa, Vyšehrad, Praha 2000*.

Pierre David, *Études Historiques sur la Galice et le Portugal du VI.e au XII.e Siécle*, Liv. Portugália / Les Belles Lettres, Lisboa-Paris 1947.

Christopher Dawson, *Zrození Evropy*, Vyšehrad, Praha 1994.

Lino Tavares Dias, *Tongobriga*, IPPAR, Lisboa, 1997.

Lino Tavares Dias, *Tongobriga. Breves Reflexoes.*, Porto 2003.

Eduard Droberjar, *Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě*, Libri, Praha 2006.

Eduard Droberjar, *Soumrak barbarů. Na stopě prvních křesťanů u nás*, Dějiny a současnost 45, Praha 2005, str. 14-18.

Eduard Droberjar, *Věk barbarů. České země a stěhování národů z pohledu archeologie*, Paseka, Praha - Litomyšl 2005.

Mircea Eliade, *Dějiny náboženského myšlení III. Od Muhhamada po dobu křesťanských reforem*, Oikoymenh, Praha 1997.

Estacao Arqueologica do Freixo, *Trabalhos Arqueológicos 2001/2002, Relatório Síntese Intervencao Arqueológica no adro e Ingreja Paroquial de Santa Maria de Freixo*, Tongobriga 2003.

Cristina Fernandes de Oliveira, *A Villa Romana de Rio Maior. Estudo de Mosaicos, Trabalhos de Arqueologia*, 31, IPA / MC, Lisboa 2003.

Cristina Fernandes de Oliveira, *Mosaicos Romanos de Portugal. O Algarve Oriental, Vols. I-III, tese de Doutoramento apresentada á Faculdade de Letras da Universidade de Coimbra*, Coimbra 2010.

Carlos Alberto Ferreira de Almeida, *História da Arte em Portugal. Vol. II - Arte da Alta Idade Média*, Publicações Alfa, Lisboa 1986.

Carlos Alberto Ferreira de Almeida, *Sondagens Arqueológicas em Frende (Baiao)*, Archaeologica Opuscula. Miscelânea de Arqueologia Nortenha I., Porto 1975, str. 29-40.

Luís Fontes, *Salvamento Arqueológico de Dume. Escavações de 1987, Relatório*, UAUM, Braga 1988.

Luís Fontes, A Igreja Sueva de São Martinho de Dume. Arquitectura Cristã Antiga de Braga e na Antiguidade Tardia do Noroeste de Portugal., in: *Revista de História de Arte*, N. 7, Instituto de História da Arte da Faculdade de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Nova de Lisboa, Lisboa 2009, str. 180-203.

Luís Fontes - Francisco Sande Lemos - Mário Cruz, "Mais Velho" que a Sé de Braga. Intervenção Arqueológica na Catedral Bracarense. Notícia Preliminar, in: *Cadernos de Arqueologia*, Série II, 14-15, Braga 1997, str. 137-164.

Cristina Godoy Fernandez, *Arqueologia y Liturgia. Iglesias Hispánicas (Siglos IV al VIII)*, Universitat de Barcelona, Barcelona 1995.

Michael Grant, *Pád říše římské*, BB Art, Brno 1997.

Peter Heather, *Gótové*, Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

Intervencao de conservacao no pavimento de mosaicos da igreja de Santa Maria do Freixo, Marco Canaveses, Relatório final, Escola profissional do arqueologia, Abril 2003, Marco de Canaveses.

Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007.

Janine Lancha - Pierre André, *Conventus Pacensis*, in: *Corpus dos Mosaicos Romanos de Portugal*,

Mosaicos do Sul de Portugal, I. Vydání, IPM / Missão Luso-Francesa, Lisboa 2000.

António Manuel Lima, *Área Arqueológica de Freixo. Tongobriga. Trabalhos Arqueológicos 2001 - 2003*, Relatório Síntese, IPPAR, Porto 2003.

António Manuel Lima, O Território Anegia e a Organização Administrativa e Militar do Curso Terminal do Douro, in: *Carlos Alberto Ferreira de Almeida. In Memoriam, Vol. 2*, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, Porto 1999, str. 399-413.

António Manuel Lima, *Os mosaicos de Tongobriga, paróquia da diocese portugalense no século VI*, Estacao Arqueológica do Freixo, Abril 2012.

Virgílio Lopes, *Mértola na Antiguidade Tardia. A Topografia Histórica da Cidade e do seu Território nos Alvores do Cristianismo*, Campo Arqueológico de Mértola, Mértola, 2003.

Guadalupe López Monteagudo, *Mosaicos Romanos y Elites*

Locales en el Norte de África y en Hispânia, in: *Archivo Español de Arqueología*, 75, Madrid 2002, str. 251-268.

Jorge López Quiroga-Artemio M. Martínez Tejera, El Destino de los Templos Paganos en Hispânia durante la Antigüedad Tardía, in: *Archivo Español de Arqueología*, 79, Madrid 2006, str. 125-153.

Ramsey Mac Mullen, *Christianity and paganism in the fourth to eighth centurie*, Yale University Press, New Haven, Connecticut-London 1997.

M. Justino Maciel, *Antiquidade Tardia e paleocristianismo em Portugal*, Colibri, Lisboa 1996.

M. Justino Maciel-Teresa Campos Coelho, *A Basílica e o Baptistério Paleocristãos de Conimbriga*, in: *Actas de la III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispanica*, Institut d'Estudis Catalans-Universitat de Barcelona, Consell Insular de Menorca, Barcelona 1994, str. 75-86.

P. Mateos Cruz-L. Caballero Zoreda (ed.), *Repertorio de Arquitectura Cristiana en Extremadura: Época Tardoantigua y Altomedieval*, Instituto de Arqueologia de Mérida, Mérida 2003.

Munsell Soil Color Charts, MacBeth Division of Kollmorgan Instruments, New Windsor 1994.

Licínia Nunes Correira, *Decoracao Vegetalista nos Mosaicos Portugueses*, Edicoes Colibri, Instituto de História da Arte, Faculdade de CienciasSocias e Humanas-UNL, Lisboa 2005.

Pedro de Palol, *Arqueología Cristiana de la España Romana: Siglos IV - VI*, CSIC, Madrid 1967.

Paulo Pereira, *História da Arte Portuguesa*, primeiro volume da Pre-História ao "Modo" Gótico, Temas e Debates e Autores, Lisboa 1995.

Daniel Quast (ed.), *Foreigners in Early Medieval Europe*, in: *Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 78., Mainz 2009.

Manuel Luís Real, Santa Marinha da Costa. *Notícia Histórica*, in: *Boletim da Direcção Geral dos Edifícios e Monumentos Nacionais, N.º 130*, Lisboa 1985.

Manuel Luís Real, Portugal: *Cultura Visigoda e Cultura Moçárabe*, in: *Visigodos y Omeyas. Un Debate entre la Antigüedad Tardía y la Alta Edad Media*, L. Canallero Zoreda-P. Mateos Cruz (ed.), *Anejos de Archivo Español de Arqueología, XLIX*, Instituto de Historia del CSIC, Madrid 2000, str. 21-75.

Charles Rocha, *O Centro Cívico de Tongobriga*, Faculdade de Arquitectura da Universidade do Porto, Porto 2011.

Eric Robertson, *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*, Praha 1997.

António Rodriguez Colmenero, "Pedras Formosas". *Un Nuevo Matiz Interpretativo*, in: *Termas Romanas en el Occidente del Império*, II. Colóquio Internacional de Arqueología en Gijon, Cármen Fernadéz Ochoa-Virgínia García Entero (ed.), Principado de Astúrias / Ayuntamiento de Gijón / Univ. Autónoma de Madrid, Madrid 2000, str. 397-402.

Rosário Navarro Sáez, *Los Mosaicos Romanos de Tarragona*, Universidad de Barcelona, Facultad de Geografía e Historia, Barcelona 1979.

Francisco Martins Sarmiento, *Para o Pantheon Lusitano*, in: *Revista Lusitana*, n. 1, Lisboa 1887, str. 227-240.

Isaac Sastre de Diego, *Los Primeros Edificios Cristianos de Extremadura: Sus Espacios y Elementos Litúrgicos*. *Caelum in Terra*, Asamblea de Extremadura, Mérida 2010.

Thomas G. Schattner, *Archäologischer Wegweiser durch Portugal*, Mainz am Rhein 1998.

Daniela Šimková, *Římské moziaky na území Iberského Poloostrova*, Bakalářská diplomová práce, Olomouc 2011.

Malcolm Todd, *Germáni*, Nakladatelství Lidové Noviny, Praha 1999.

Friedrich von Rummel, *Habitus barbarus. Kleidung und Repräsentation spätantiker Eliten im 4. und 5. Jahrhundert*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 55. Walter de Gruyter Verlag, Berlin-New York 2007.

Catarina Viegas-Fátima Abracos-Marta Macedo, *Dicionário de Motivos Geométricos no Mosaico Romano*, Conimbriga 2003.

Eric Michael Vrba, *Ancient German Identity in the Shadow of the Roman Empire. The impact of Roman*

trade and contact along the middle Danube frontier, 10 BC-AD 166. BAR International Series 1881, 2008 Oxford.

Seznam užitých zdrojů z internetu

<http://en.wikipedia.org/wiki/Gallaecia>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

http://en.wikipedia.org/wiki/Norte,_Portugal

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

http://en.wikipedia.org/wiki/Marco_de_Canaveses_Municipality

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

<http://www.atmos.washington.edu/2001Q2/211/groupE/meghan.htm>

Převzato ke dni 25.6. 2012.

<http://blogs.smithsonianmag.com/science/2011/01/climate-and-the-fall-of-the-roman-empire/>

Převzato ke dni 25.6. 2012

<http://www.novinky.cz/koktejl/209943-ponozky-objevili-uz-stari-rimane-nosili-je-v-anticke-anglii-do-sandalu.html>

Převzato ke dni 26. 6. 2012

<http://priroda.sdas.cz/botanika/vyvoj.htm>

Převzato ke dni 26. 6. 2012.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Gallaeci>

Převzato ke dni 25. 6. 2012

<http://en.wikipedia.org/wiki/Gallaecia>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Bracari>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Tongoenabiagus>

Převzato ke dni 24. 06. 2012.

http://en.wikipedia.org/wiki/Castro_culture

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

http://en.wikipedia.org/wiki/Romanization_of_Hispania

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

http://en.wikipedia.org/wiki/Suebic_Kingdom_of_Galicia

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Basilica>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Olt%C3%A1%C5%99>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Mosaic>

Převzato ke dni 25. 6. 2012.

23. seznam vyobrazení k textu a obrazových příloh

1. Fragment kameného kvádrů s latinským nápisem nalezený roku 1882 v Tongobrize. Muzeum Tongobriga. Ilustrace převzata z publikace Lino Tavres Dias, *Tongobriga*, Freixo 1997. Str. 25.
2. Celkový letecký pohled na Tongobrigu, žlutě vyznačený okresek římského opevnění. Foto: Archiv Archeo. střediska Tongobriga, Marco de Canaveses
3. Stratografická mapa s vyznačenými půdorysy historických areálů. Práva Archeo. středisko Tongobriga.
4. Rozdělení Gallaecia dle Diokleciánovy reorganizace roku 293. N. 1. Převzato ke dni 25. 6. 2012. z webové stránky: <http://en.wikipedia.org/wiki/Gallaecia>
5. Schéma rozšíření kultury Casstros.
Převzato ke dni 25. 6. 2012. z webové stránky: http://en.wikipedia.org/wiki/Castro_culture
6. Ilustrace architektury kulrury Castros.
Převzato ke dni 25. 6. 2012. z webové stránky: http://en.wikipedia.org/wiki/Castro_culture

7. Ukázky šperků kultury Castros.

Převzato ke dni 25. 6. 2012. z webové stránky:

http://en.wikipedia.org/wiki/Castro_culture

8. Portugalské laténské tokézy.

Převzato ke dni 25. 6. 2012. z webové stránky:

http://en.wikipedia.org/wiki/Castro_culture

9. Vývalkovité zakončení tokézů kultury castros.

Převzato ke dni 25. 6. 2012. z webové stránky:

http://en.wikipedia.org/wiki/Castro_culture

10. Ukázky montefortínského helmetu

Převzato ke dni 25. 6. 2012. z webové stránky:

http://en.wikipedia.org/wiki/Castro_culture

11. Ilustrační foto tzv. *pedras formosas* ze *Citania Briteiros*. Archiv Tongobriga.

12. Laténský trikvetr, užití na dekoraci exteriéru architektury. Sekundární užití ve městě Braga. Archiv Tongobriga. Foto: Dr. Jorge Arújo.

13. Druh pozdní fáze osídlení oppid.
Převzato ke dni 25. 6. 2012. z webové stránky:
http://en.wikipedia.org/wiki/Castro_culture

14. Schéma stavebních fází v Tongobrize.
Archiv Tongbriga.

15. Schéma římských silnic.
Převzato ke dni 25. 6. 2012. Z webu:
http://en.wikipedia.org/wiki/Romanization_of_Hispania

16. Římská cesta, Tongobriga. Foto: Dr. Jorge Arújo. Rozsah svébské říše v 5. stol. n. l.

17. Převzato ke dni: 25. 6. 2012 z webu:
http://en.wikipedia.org/wiki/Suebic_Kingdom_of_Galicia

18. Schéma baziliky. Převzato ke dni 26. 6. 2012. Z webu: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Bazilika>

19. Opracovaný blok kamene nalezený v Tongobriže roku 1882, s dedikačním nápisem v lat. jazyce.
20. Schéma půdorysu Maxentiovy baziliky
Převzato ke dni 25. 6. 2012.
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Bazilika>
21. Interiér baziliky v Trevíru.
Převzato ke dni 25. 6. 2012.
<http://zikmund.wz.cz/mosela/web/trier/ipage00030.htm>
22. Ideální půdorys starokřesťanské baziliky.
Převzato ke dni 25. 6. 2012.
Z webu: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Bazilika>
23. Pohled na odhalené mozaiky v podlaze kostela Panny Marie ve Freixo roku 2001.
Foto: Archiv Tongobriga.
24. Celkový pohled na současnou podobu kostela Panny Marie ve Freixo.
Foto: Archiv Tongobriga.

25. Schéma půdorysu staro křesťanské baziliky.

Archiv Tongobriga.

26. Schéma fragmentů mozaiky vůči současnému
půdorysu kostela panny Marie.

Archiv Tongobriga.

27. Kaple Sao Frutuoso Braga.

Převzato ke dni 25. 6. 2012. Z webu:

[http://en.wikipedia.org/wiki/Chapel_of_S%C3%A3o_Frutuoso_\(Braga\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Chapel_of_S%C3%A3o_Frutuoso_(Braga))

28. Fragment mozaiky z kněžiště.

Archiv Tongobriga.

29. Foto stavu tessellae v části C.

Archiv Tongobriga.

30. Schéma rozložení panelu mozaiky. viz. 29

31. Schématická rekonstrukce ideálního rozvržení mozaikového panelu pod současným kostelem ve Freixo.

Obrázek: Autorka.

32. Stratigrafie mozaikové podlahy. Archiv Tongobriga.

33. Pás lemování panelu.

Archiv Tongobriga.

34. Detail křížového kvítku mozaiky.

Archiv Tongobriga.

35. Detail zdvojených květů u jižní stěny panelu.

Archiv Tongobriga.

36. Fragment šachovnicového ornamentu.

Archiv Tongobriga.

37. Detail rámování centrálního vzoru.

Archiv Tongobriga.

38. Detail rámování dvojitou šachovnicí.

Archiv Tongobriga.

39. Detail ústředního motvu květu.

Archiv Tongobriga.

40. Detail ústředního motivu květu.

Archiv Tongobriga.

41. Detail ústředního motivu květu.

Archiv Tongobriga.

42. Detail motivu kvadrilobu.

Archiv Tongobriga.

43. Detail motivu kvadrilobu.

Archiv Tongobriga.

44. Detail motivu kvadrilobu.

Archiv Tongobriga.

45. Detail motivu nakoso položeného kvadrilobu.

Archiv Tongobriga.

46. Detail vlnovkového rámu ornamentu.

Archiv Tongobriga.

47. Detail trikvetrového kvadrilobu.

Archiv Tongobriga.

48. Detail interiérové mozaiky v Ravenně.

Převzato ke dni 25. 6. 2012. Z webu:
[203](http://www.google.cz/imgres?q=ravenna+placidia&u
m=1&hl=cs&sa=N&qscrl=1&nord=1&rlz=1T4ADFA_csCZ47
8CZ478&biw=1058&bih=526&tbm=isch&tbnid=Qql2SayeP
DelSM:&imgrefurl=http://faculty.txwes.edu/csmell
er/Human-
Experience/ExpData09/03Biee/BieePICs/1ByzPICs/Ra
venna/Galla430Maus/Chr01GdShep444.htm&docid=-
VEYZ6ZmFZtTyM&imgurl=http://faculty.txwes.edu/cs
meller/Human-
Experience/ExpData09/03Biee/BieePICs/1ByzPICs/Ra</p></div><div data-bbox=)

[venna/Galla430Maus/ChrGdShep1319.jpg&w=2048&h=1319&ei=UujqT_OXDMSY-waQqryyBQ&zoom=1](http://www.venna/Galla430Maus/ChrGdShep1319.jpg&w=2048&h=1319&ei=UujqT_OXDMSY-waQqryyBQ&zoom=1)

49. Detail mozaikového stropu v Ravenně, Mauzoleum Gally Placidie.

Převzato ke dni 26. 6. 2012. Z webu:
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Meister_des_Mausoleums_der_Galla_Placidia_in_Ravenna_001.jpg

50. Detail Terracotových tesserae v prostoru kněžiště v Tongobrize.

Archiv Tongobriga.

51. Návrh na novodobou přestavbu kostela ve Freixo.

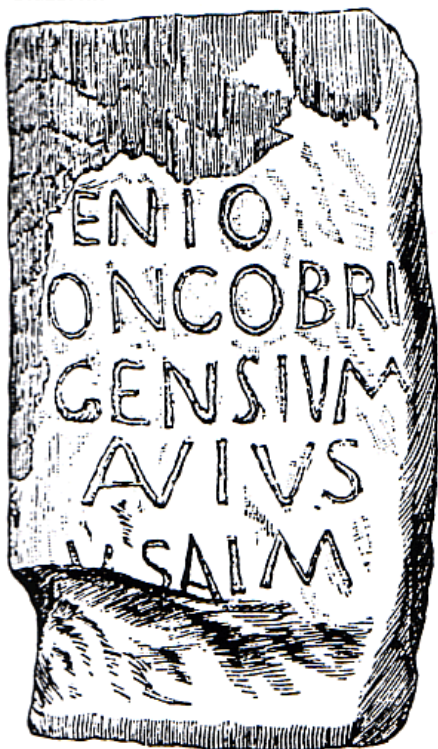
Archiv Tongobriga.

52. Exteriérová podoba mauzolea Gally Placidie v Ravenně. Převzato ke dni 24. 6. 2012. Z webu:
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Meister_des_Mausoleums_der_Galla_Placidia_in_Ravenna_001.jpg

53. Rekonstrukce raně křesťanské baziliky. Návrh Autoroky.

24. Obrazové přílohy

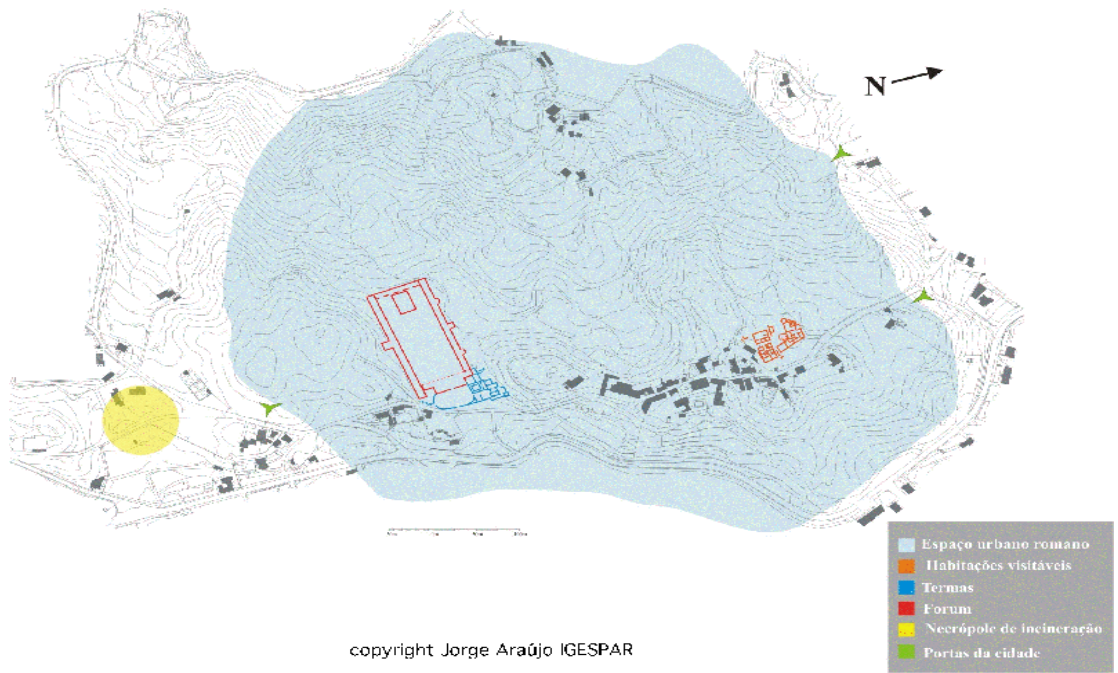
@IGESPAR

obr. 1

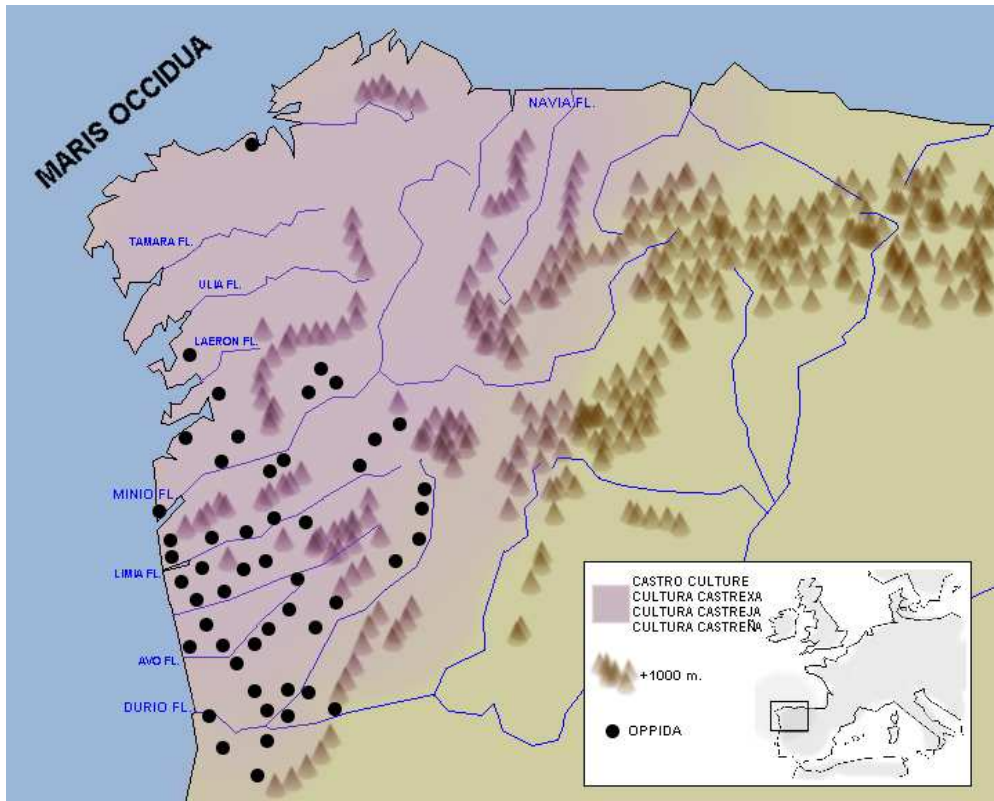
obr. 2

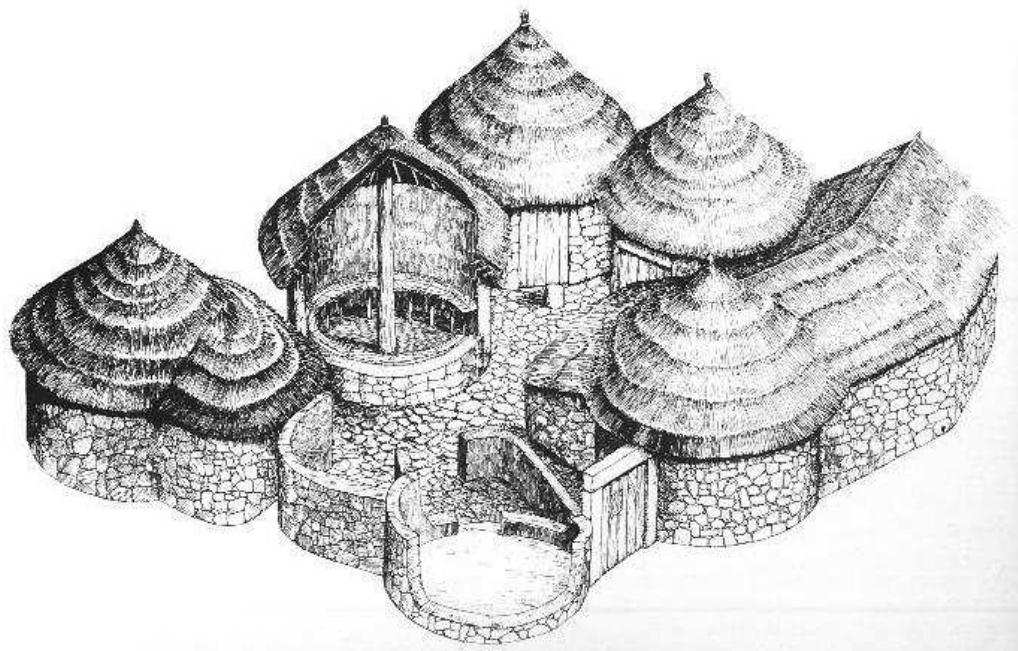
obr . 3

obr . 4

obr . 5

obr . 6

obr . 7

obr . 8

obr. 9

obr. 10

obr. 11

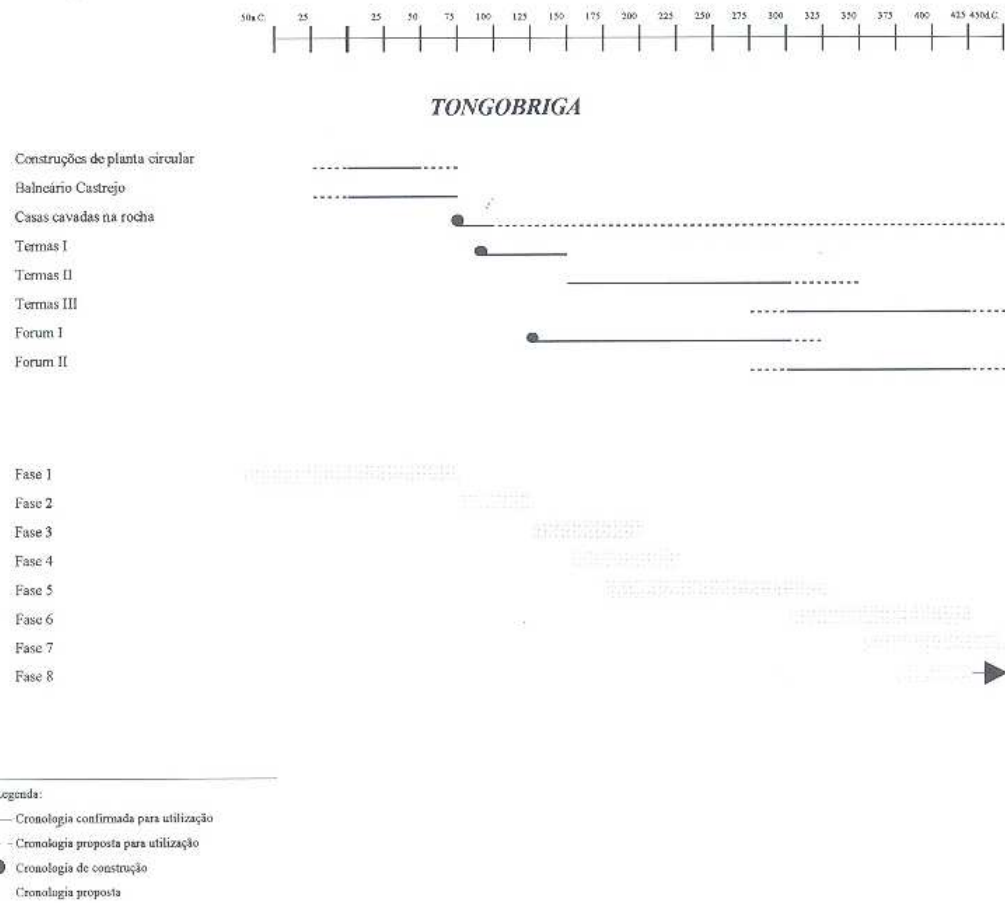

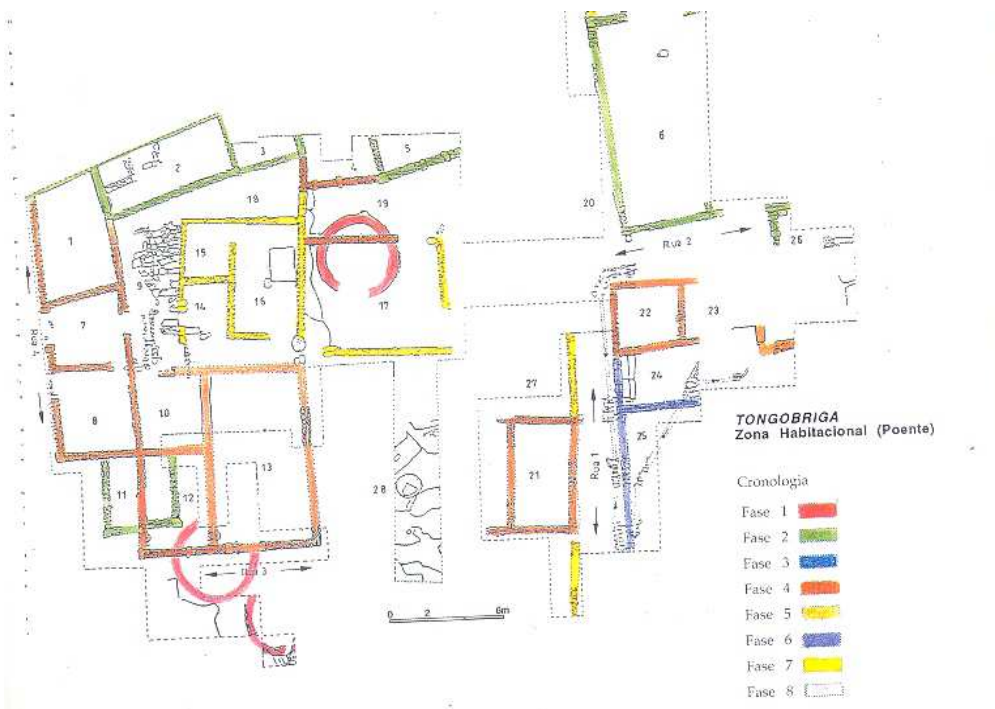
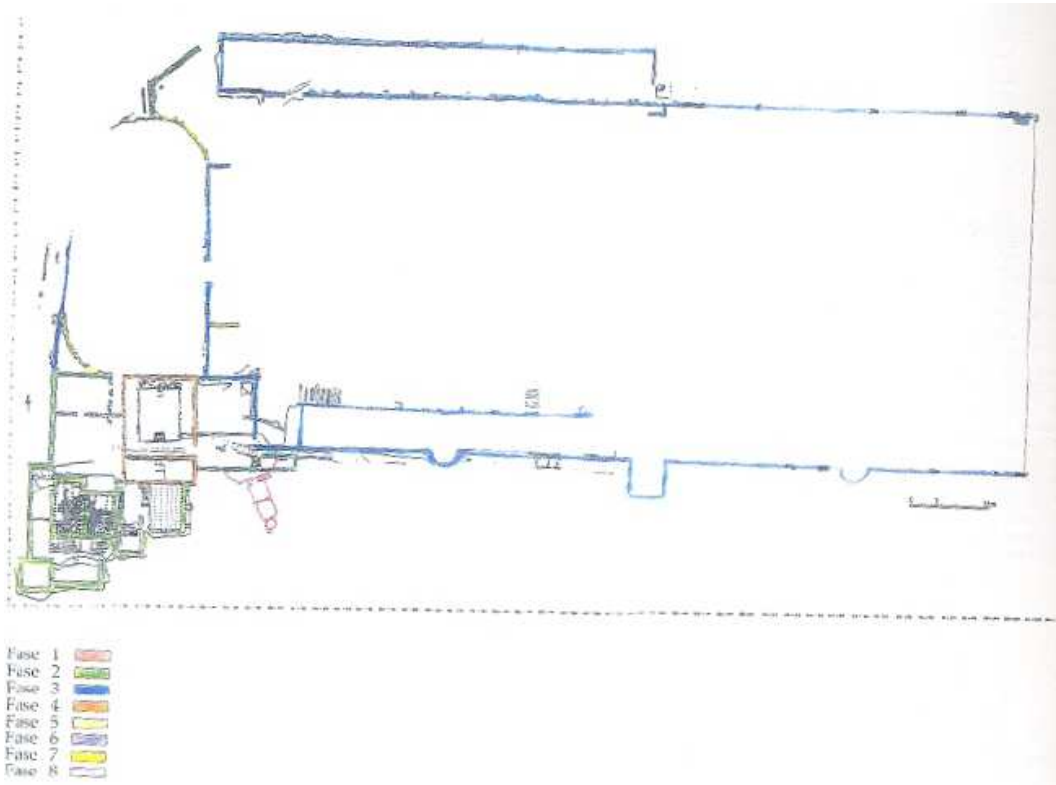
obr. 12

obr. 13

Cronologia

obr. 14

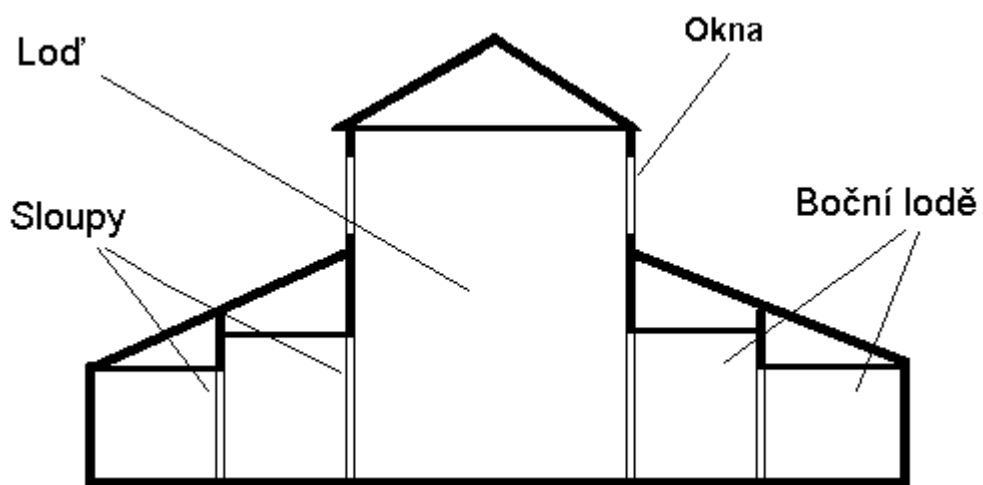
obr . 15

obr . 16

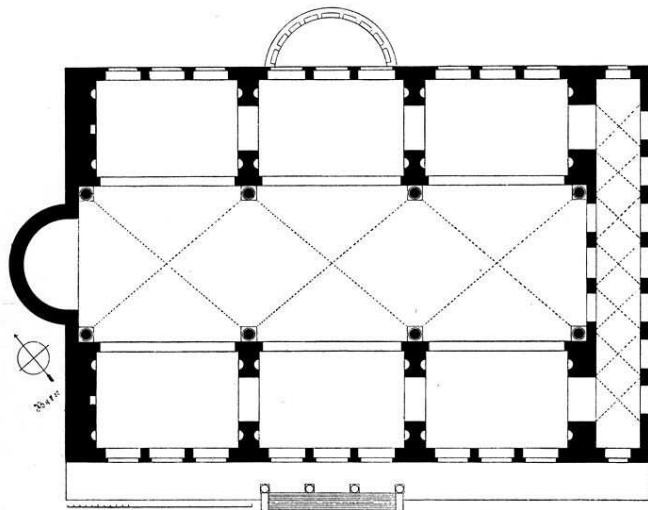
obr. 17

obr. 18

obr . 19

2. ROM: CONSTANTINSBASILICA.

obr . 20

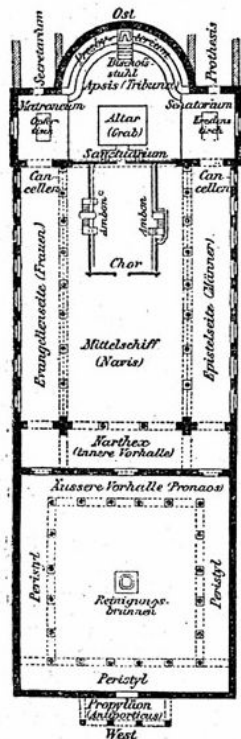
obr. 21

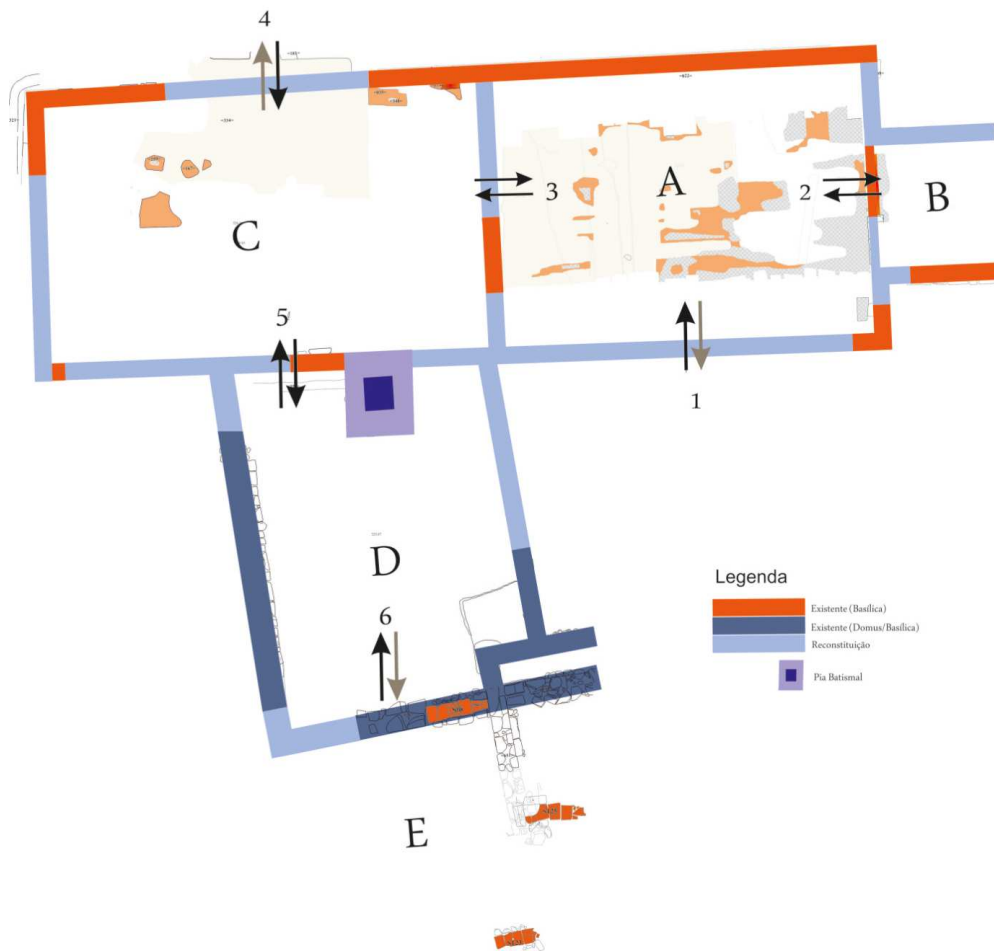
obr. 22

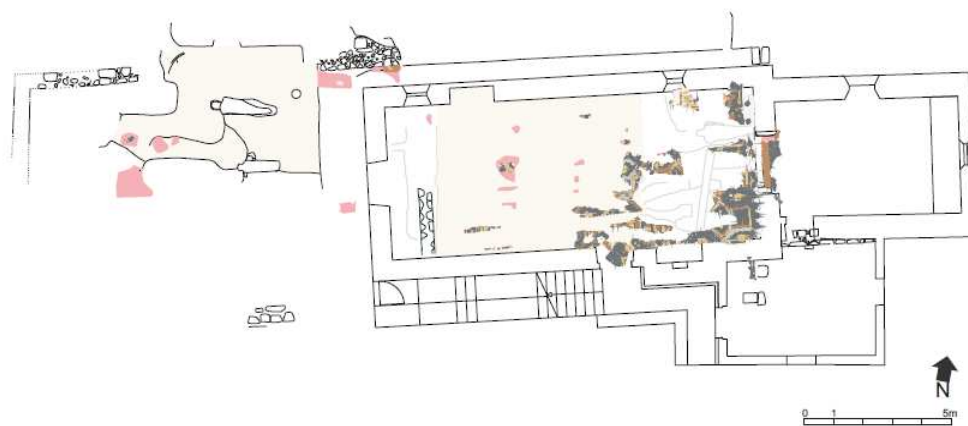
obr. 23

obr. 24

obr. 25

obr. 26

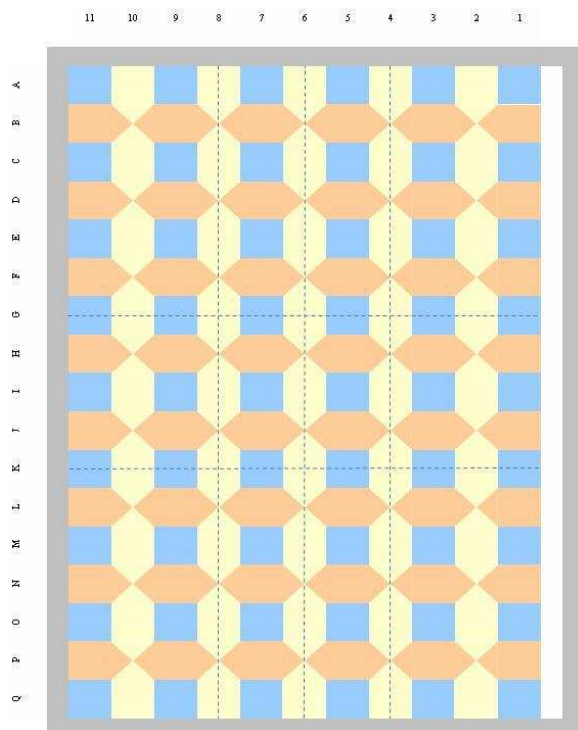
obr. 27

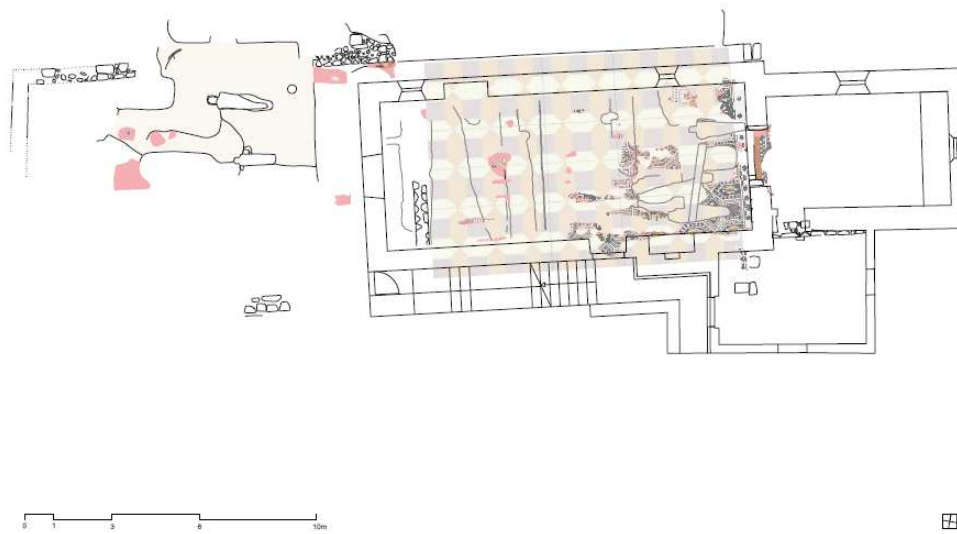
obr. 28

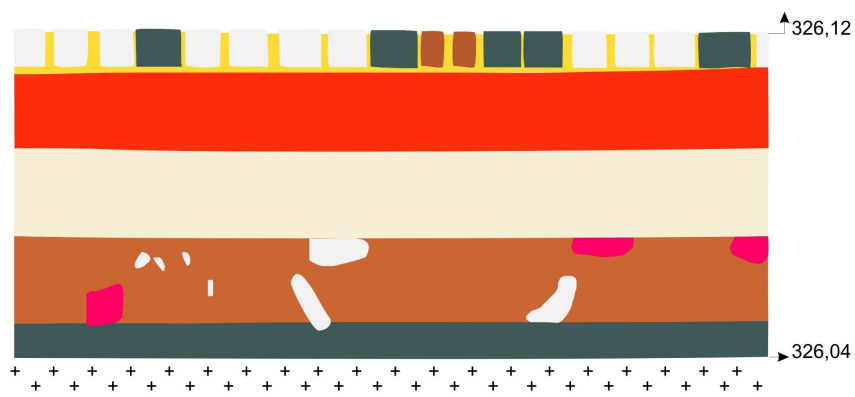
obr. 29

obr. 30

obr. 31

- Tesselae**
- Camada de assentamento das *tesselae*, bastante compacta e de coloração amarelada
 - Camada de preparação, composta por barro desagregado, e de coloração castanho-avermelhada
 - Camada de preparação, composta por material semelhante a argila cozida e moída, desagregada, e de coloração esbranquiçada
 - Camada de preparação, composta por terras argilosas, muito compactas, com numerosos fragmentos de cerâmica de construção e nódulos de argamassa
 - Nódulos de argamassa
 - Fragmentos de cerâmica de construção
 - Camada de terras negras, compactas, com muitas raízes
 - Afloramento granítico

INTERVENÇÃO ARQUEOLÓGICA NA IGREJA PAROQUIAL DE SANTA MARIA DO FREIXO E ESPAÇOS ENVOLVENTES	
Corte ilustrativo da técnica de construção do mosaico	
DATA	2003
DESENHO	Sara Caetano
COORD.	António Manuel Lima
Escala original do desenho: 1:1	

obr. 32

obr. 33

obr. 34

obr. 35

obr. 36

obr . 37

obr . 38

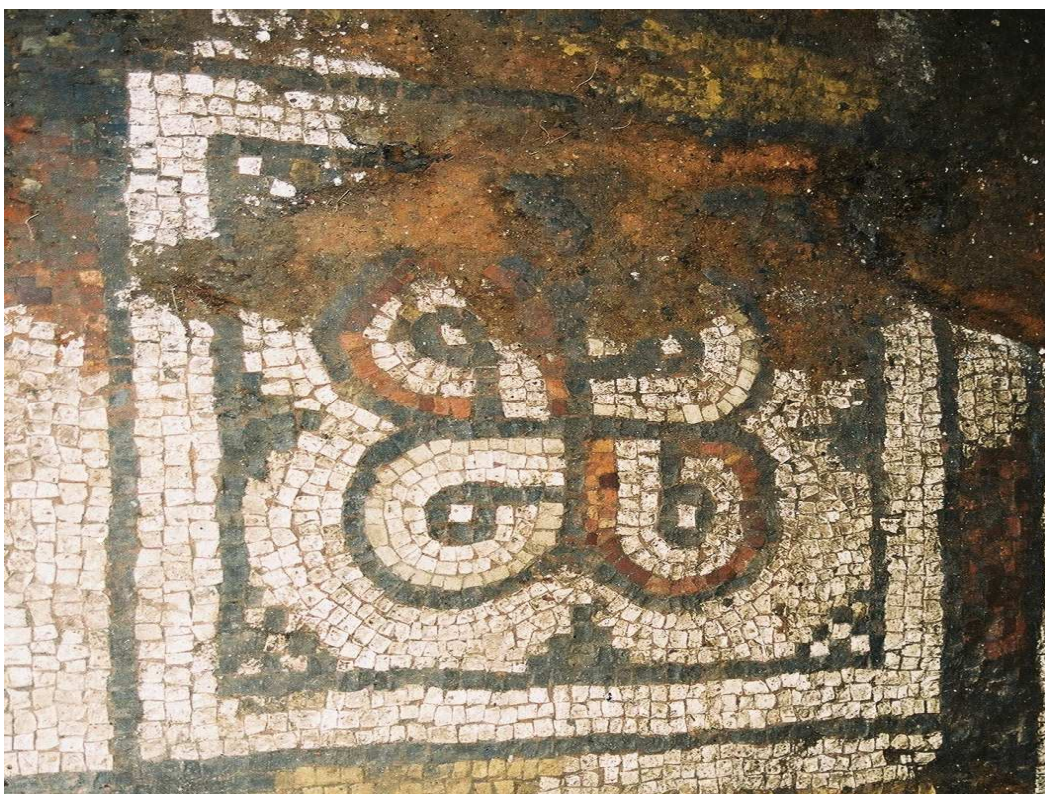
obr. 39

obr. 40

obr. 41

obr. 42

obr . 43

obr . 44

obr. 45

obr. 46

obr . 47

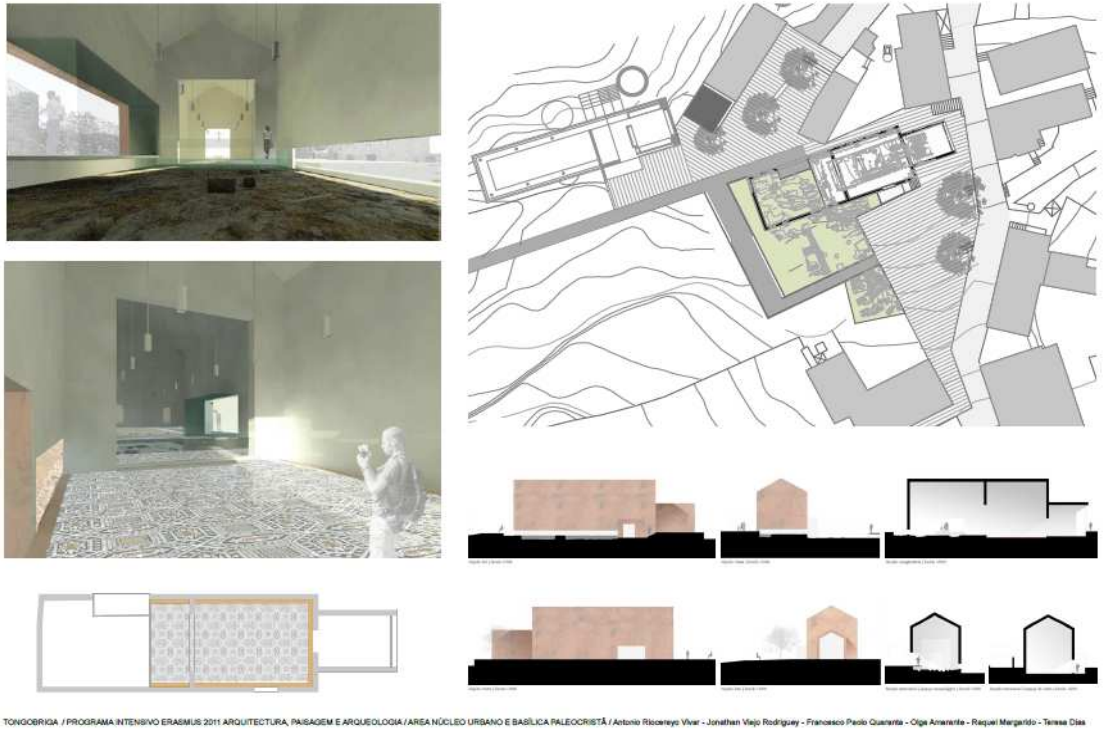
obr . 48

obr . 49

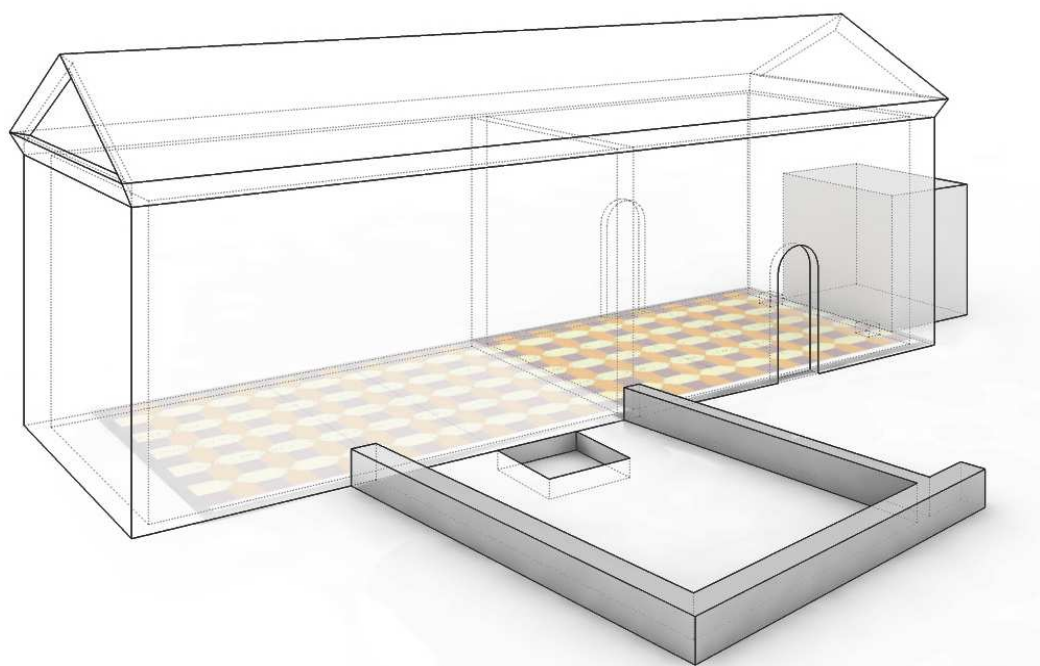
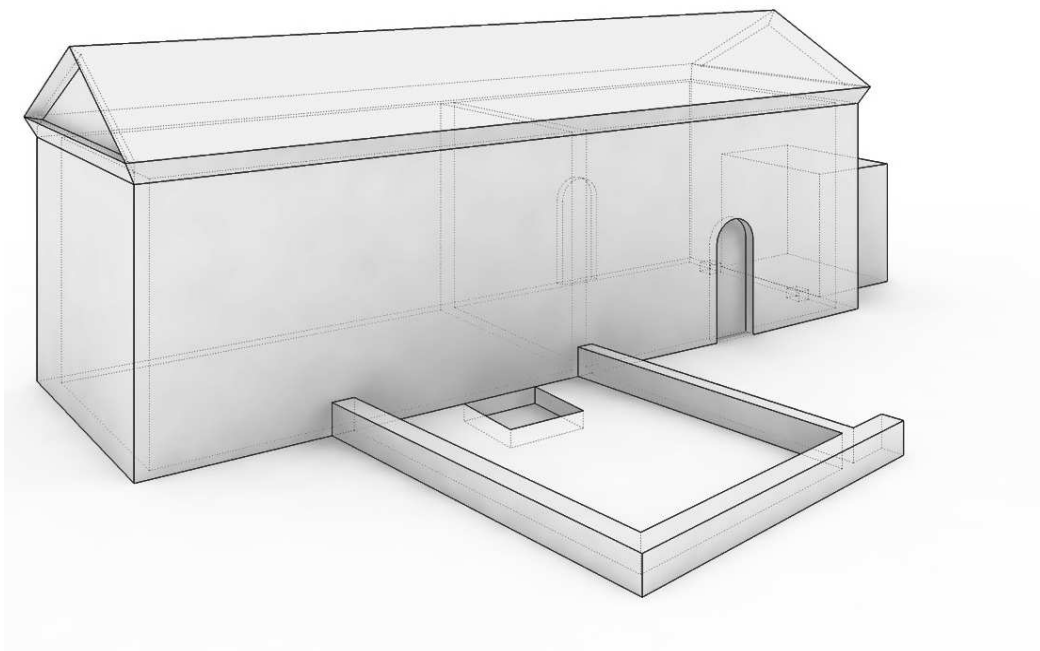
obr. 50

obr. 51

obr. 52

obr. 53

